

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

Молиявий муомалалар китоби

Бандаларига молиявий муомалаларни ҳалол йўллар билан амалга оширишни ва ҳаром йўллардан четланишни амр қилган Аллоҳ таолога битмас-туганмас ҳамду санолар бўлсин!

Умматларига молиявий муомалаларни батафсил тушунтириб, уларни қандай амалга оширишни кўрсатиб берган махбуб Пайғамбаримизга мукамал ва батамом саловотлар ва дурудлар бўлсин!

Азиз китобхон! Сиз билан «Ҳадис ва Ҳаёт» силсиламизнинг ўн биринчи жузидан бошлаб, янги туркум китобларни бошламоқдамиз. Ҳозиргача «Муқаддима»дан кейинги иккита китоб ақида ва иймонга тегишли бўлди. Намоз, Закот, Рўза, Ҳаж ва умра китоблари эски фуқаҳоларимиз тақсими бўйича ибодат қисмига тегишлидир. Худди ўша фуқаҳоларнинг тақсимига биноан, молиявий муомалаларга оид мавзуларни ўз ичига олган ушбу китобимиз «Муомалот» қисмига киради.

Аммо кейинги даврдаги баъзи илм аҳллари бундай тақсимни унча хуш кўрмай танқид қилиб ўтишган. Уларнинг фикрича, намоз, закот, рўза ва ҳажни ибодат деб, савдони муомала, дейишлик дуруст эмас. Кишиларда бу каби тақсим «ибодат»га алоҳида, «муомалот»га алоҳида муносабат туғдиради. Улар «ибодат»ни муқаддас санаб, «муомалот»ни ўзимизнинг ишимиз, деб қолишади. Оқибатда «ибодат»да ўзларини Аллоҳнинг ҳузурида тургандек тутиб, «муомалот»да ўз билганича иш тутадиган бўлиб қоладилар. Аслида эса, иккаласи ҳам ибодатдан иборат. Масжидда намоз ўқиган киши билан бозорда савдо қилган киши бир хил ҳиссиётда бўлиши ва иккиси ҳам ўзини Аллоҳ таолонинг ҳузурида тургандек ҳис қилиши

лозим.

Биз, бу фикрга қўшилиш билан бирга, биринчисида банда Аллоҳ таолога бевосита боғланишини ва иккинчи қисмда бошқа бандалар билан муомала қилиш йўли орқали фаолият олиб боришини ҳам эслаб қўймоқни лозим топамиз.

Қадимги фуқаҳоларимиз ушбу китобимизда келадиган масалаларга оид бобни «Китобул байъи»— «Савдо китоби» деб аташган. Биз шарҳ қилаётган китобнинг муаллифи шайх Али Мансур (раҳматуллоҳи алайҳ) «Савдо, зироат ва вақф китоби» деб номлабдилар. Биз эса ҳозирги уламолар истилоҳи ила «Молиявий муомалалар» деб атасак ҳам бўлади.

Ҳар бир инсон турмуш тақозоси ила ҳаётида доимий равишда молиявий муомалаларга дуч келади ва бу муомалаларда иштирок этади. Айни шу муомалалар одамларнинг кўп вақтини ва фаолиятини ўз ичига олади.

Молиявий муомалалар тартибга солинмаса, уларнинг қоидалари бўлмаса, кишилар орасида келишмовчиликлар кўпайиши аниқ. Аллоҳ таоло бу ишни Ўз зиммасига олган ва умумий таълимотларни Қуръони каримда баён қилиб берган. Сўнгра Пайғамбаримиз алайҳиссалом орқали бу ишларнинг тафсилотини йўлга қўйган. Шу тариқа исломий ҳукмлар мусулмонлар ҳаётига татбиқ қилинган. Исломдан олдинги даврдаги нотўғри ҳукмлар бирин-кетин бекор бўла бошлаган.

Кейинчалик фуқаҳоларимиз ушбу мавзуда келган оят ва ҳадислардан чиқадиган ҳукмларни тартибга солиб, ижтиҳод даражасига етмаган мусулмонлар учун уларга ёрдам тариқасида осонлаштириб тушунтириб беришган.

Молиявий муомалаларда асосан, ҳалол ва ҳаром масаласи жуда зарур ҳисобланиб, у ёки бу иш ҳалол ёки ҳаром экани суруштирилади. Шунинг учун ҳам ушбу китобимизда бу мавзуга оид ояти карималарни

ўрганганимиздан кейин бевосита «Ҳалол касб талаби ҳақида» ва «Ростгўйлик ва қарамли бўлиш ҳақида» алоҳида сарлавҳалар остида келтирилган ҳадиси шарифларнинг шарҳи билан танишамиз.

Албатта, мусулмон одам нима кўринса сотавермайди ва сотиб ҳам олавермайди. Савдога қўйиладиган нарса шариатимиз шартларига мос бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам «Сотиладиган нарса шартлари ҳақида» деган бобни ўрганишимиз керак.

Ҳозирги кунимизда молиявий муомалалардан турли келишмовчиликлар, уруш-жанжаллар ва маҳкамабозликлар чиқаётгани ҳеч кимга сир эмас. Бу каби нохуш ҳолатларни камайтириш учун нима қилиш лозим? Бизнингча, шариатимизда кўрсатилган таълимотларни яхшилаб ўрганиб, уларга амал қилиш зарур. Келажак саҳифаларда Аллоҳ таолонинг мадади ила мазкур таълимотларни ўрганишни бошлаймиз.

Айтайлик, сотиб олинган нарсанинг айби бор. Бу ҳолатда харидор нима қилади? Албатта, ҳолатга қараб сотиб олинган нарсани айб туфайли қайтаришнинг ҳукмларини билмаган одам қийин ҳолга тушади. Бу ҳолатдан чиқишнинг бирдан-бир тўғри йўли эса, диний ҳукмларни ўрганишдир.

Нархни чегаралаб қўйиш мумкинми? Қайси нарсаларни сотиш ман қилинган? Албатта, буларни билиб олиш ҳам ҳар бир мусулмон учун муҳим.

Ким ошди савдоси ҳақидаги динимиз ҳукмларини ҳам қуйида баён қилиб ўтамиз. Шунингдек, рибо нимаю саррофлик нималигини ҳам айнан ушбу китобда ўрганамиз.

Нархни кейин белгилаш, гаров ва ижара каби молиявий муомалалар ҳақидаги тушунча ва маълумотлар ҳам шу китобда келади.

Иқтисодий фаолиятда шерикчиликнинг ўрни қандок

бўлади? Ширкат тузишнинг турлари ва шартлари нималардан иборат? Шериклар бир-бирлари билан бўладиган алоқаларни қай тарзда олиб боришлари керак? Бунга ўхшаш саволларга ҳам шу китобдан жавоб топасиз.

Қарз масаласи ҳам доимий равишда кишиларнинг бошини қотириб келиши сир эмас. Бу масалада мусулмон киши ўзини қандоқ тутиши лозимлиги хусусидаги ҳукмлар ҳам айнан «Молиявий муомалалар» китобида келтирилади.

«Савдо, зироат ва вақф китоби»да ҳозирги кунимизда кўпчиликни қизиқтириб турган қатор масалаларни иложи борича тушунарли равишда баён қилишга ҳаракат қилинди.

Аллоҳ таолодан бу камтарона хизматни фойдали қилишини, камчиликларини кечиришини сўраймиз.

САВДО, ЗИРОАТ ВА ВАҚФ КИТОБИ

ЎН ИККИ БОБ ВА ХОТИМАДАН ИБОРАТ

Аллоҳ таоло:

«**Аллоҳ савдони ҳалол ва рибони ҳаром қилди**», деган (*Бақара, 275*).

Шарҳ: Биз «савдо» деб таржима қилган сўз арабчада «байъ» дейилиб, луғатда «ўзаро бир нарсани алмаштириш»ни англатади.

Шариатда эса бир молни иккинчи бир мол муқобилига рози бўлиб қабул қилиб олишга «байъ» деб айтилади.

Қисқа қилиб айтганда, «савдо» сўзи «тижорат» сўзидан умумийроқ бўлиб, бугунги куннинг истилоҳида «бозор иқтисоди» маъносига яқинроқ келади.

«**Аллоҳ савдо (тижорат)ни ҳалол ва рибони ҳаром қилди**».

Чунки тижоратда фойда кўришнинг ҳам, куйиб

қолишнинг ҳам эҳтимоли бор. Тижоратда инсоннинг меҳнати, маҳорати, атрофдаги табиий ҳолатларнинг фойда кўриш ёки зарар топишга таъсири бор. Савдогар фойда кўришга умид қилгани ҳолда куйиб қолишни ҳам бўйнига олиб иш бошлайди. Ҳаражат қилиб, одамларга керакли молларни олиб келади, сақлайди ва бошқа хизматларни қилади.

Судхўр-чи? У ҳеч нарса қилмай жойида ўтиради. Нима бўлишидан қатъи назар, фойда олиши муқаррар. Куйиб қолиш хавфи йўқ.

Мазкур сабабларга ва яна зикр қилинмаган бошқа сабабларга кўра, тижорат билан шуғулланиш инсон учун ҳалол, судхўрлик эса ҳаром қилинган.

Аллоҳ таолонинг савдони шариатга киритиши, Қуръонда унинг ҳукмини баён қилиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уни ҳаётга татбиқ қилишлари ва кўплаб ҳадислар айтиб йўл-йўриқлар кўрсатишлари бежиз эмас. Чунки савдо инсонларнинг бир-бирлари билан муомалаларининг бу дунёдаги асосий жабҳаларидан бири ҳисобланади. У тўғри низомга солинмаса, инсон ҳаётини тартибга солиб бўлмайди.

Чиндан ҳам инсон ёлғиз ўзи яшай олмайди. У ўзига ўхшаш бошқа инсонлар билан яшайди. Бошқалар билан яшагач, улар билан муомалада бўлиши, нарсаларини айирбошлаши, олди-берди қилиши керак. Агар бу муомалалар тартибга солинмай одамларнинг ўзларига ташлаб қўйилса, кучли кучсизни, ақлли ақли озни алдаши, ҳаққини поймол қилиши турган гап.

Мўминларнинг барчаси учун мазкур иқтисодий муомалалар одоби уларнинг барчаларини яратган, уларга ризқ бераётган ва охиратда ҳар бирларини ҳисоб-китоб қилиб, қилмишига яраша жазо ёки мукофот берадиган Зот — Аллоҳ таоло томонидан жорий қилингандагина айна адолат бўлади, бировга заррача зулм қилинмайди. Ана ўша

Энг муҳими, бу муомалалар ибодатга айланади, бу дунёда топилган ризқнинг ҳалол ва баракали бўлиши таъминланади. У дунёда эса шунга яраша ажру савоб, мақому мартабага эришилади, иншааллоҳ.

БИРИНЧИ БОБ

ҲАЛОЛ КАСБ ТАЛАБИ ҲАҚИДА

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : طُفُّ فَوْقَ قَوْجِ جِجْ

«Бас, намоз тугагандан сўнг ер юзи бўйлаб тарқалинг ва Аллоҳнинг фазлидан талаб қилинг ва Аллоҳни кўп эсланг, шоядки, ютуққа эришсангиз», деган (Жума, 10).

Шаҳр: Жума сурасидаги ушбу оятда Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонларни ер юзига тарқалиб ҳалол йўл билан ризқ топишларига тарғиб қилмоқда ва бу ишни Аллоҳ таолонинг фазлидан талаб қилиш, деб номламоқда.

Албатта, ризқ талаб қилишда турли ҳолатлар вужудга келиши мумкин. Мисол учун, кўпроқ ризққа эришиш мақсадида ҳаром-харишга кўл уруш эҳтимоли ҳам бор. Шунинг учун Аллоҳ таоло ризқ талаб қилишга амр қилганидан сўнг бевосита:

«ва Аллоҳни кўп зикр қилинг», демоқда.

Аллоҳ таолони кўп зикр қилиш эса, ризқ топиш ишида ҳаромни четлашга омил бўлади.

Қуръони каримда бу маънодаги бошқа оятлар ҳам мавжуд. Жумладан, Мулк сурасида:

«У сизларга ерни бўйсундириб қўйган Зотдир. Бас, унинг турли жойларида юринг ва Унинг ризқидан енг ва қабрдан чиқиб бориш ҳам Унинг ҳузурига бўладир», дейилган (*Мулк, 15*).

Уламоларимиз қадимдан бу ояти каримани Исломда меҳнатга чорлаш, ризқни териб ейиш, ер юзининг турли жойларида ҳаракат қилиш зарурлигига далил қилиб келтиришади.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло ерни инсонга бўйсундириб қўйган, лекин бу ҳақиқат ҳозирги асримиздагидек ҳеч қачон яққол кўзга ташланмаган. Инсон ердан фойдаланишнинг барча турларини ишга солди. Бу оятдаги «юринг» деган хитоб мусулмонларни доимо меҳнатга ундаган ва дангасалик, бекорчиликдан четлатган. Шу билан бирга, ризқ Аллоҳ таолодан бўлишини унутмаслик зарурлигини эслатган. Яъни, мусулмон одам ер юзида юриб ризқ талаб қилиши ва ҳалол йўл билан касб қилиши керак.

Набаъ сурасида Аллоҳ таоло:

«Ва кундузни маош (тирикчилик) вақти қилдик», дейди (*Набаъ, 11*).

Бу ҳам маош учун, ризқу рўз топиш учун ҳаракат қилиш лозимлигини билдиради.

Аллоҳ таоло кундузини тирикчилик, рўзғор ҳаракати вақти қилиб қўйган. Фақат кундузнинг ёруғлигигина эмас, ундаги жуда кўплаб хусусиятлар инсон маоши учун керак. Мисол учун, ёруғ бўлса-ю, қуёш чиқмаса, маош бўлиши мумкинми? Йўқ, албатта. Кундузги қуёш иссиқлиги, ёғдусидан нафақат инсон, балки бутун мавжудот

фойдаланади. Шунга ўхшаш Аллоҳ таоло кундузга хос қилиб қўйган нарсалар кўп.

Аъроф сурасида:

«Батаҳқиқ, Биз сизларга ер юзида имкон бердик ва унда майшат (воситалари) қилдик. Жуда оз шукр этасизлар», дейилган *(10-оят)*.

Гоят қисқа иборалардан ташкил топган ушбу ояти карима ўзида чексиз ҳақиқатни, воқеликни мужассам қилган. Ер юзида инсонга яшаш имконини бериш осон иш эмас. Бу имконни яратиш учун қанчадан-қанча бир-бирига боғлиқ ишлар амалга оширилган. Аввало, олам инсон ҳаётига мосланган, кейин инсон бу дунёда яшашига мослаштирилган. Бу икки тарафлама мослашишнинг вужудга келишига сабабчи ишлар ҳақида олимлар қанчадан-қанча китоблар ёзганлар ва ёзмақдалар ҳам.

Инсон дунёда ўзи учун яратиб қўйилган имкониятларидан ақалли бир нечасини ўйлаб кўрса, Аллоҳ таолога ҳар қанча шукр қилса озлигини тушуниб етади. Мисол учун, энг эътибор берилмайдиган нарса — ҳавони олиб кўрайлик. Маълумки, инсон ҳавосиз яшай олмайди. Аммо ҳаёт учун зарур ҳаво фақат Ерда ва унинг атрофида бор. Ундан юқорига чиқсангиз ҳам, пастга тушсангиз ҳам йўқ. Қолаверса, ҳавони доимо тозалаб, инсонга керакли ҳолга келтириб турувчи омиллар, жумладан, дарахтларни ҳам Аллоҳ таоло яратиб қўйган. Бу неъматнинг қадрини билиш учун инсон ҳавоси йўқ ёки ҳавоси бузуқ жойда бир оз турса, кифоя. Аммо ҳаво ҳар қанча мусаффо бўлмасин, уни қабул этиб турувчи аъзо бўлмаса, бефойда. Хўш, ҳаводан нафас олиб, нафас чиқарадиган, бошқа аъзоларга ўз таъсирини ўтказадиган аъзоларни инсонга ким берибди? Албатта, Аллоҳ таоло берган.

Ушбу неъматнинг қадрини билиш учун нафаси қисадиган одамнинг олдида бир оз ўтиришнинг ўзи кифоя.

Аллоҳ таоло инсонга ер юзида яшаши учун берган бу имконият сон-саноксиз бошқа имкониятларнинг биттаси, холос. Одатда, одам ўзига бирор нарса берган, тухфа этган кишига ташаккур айтиб, ҳурматини жойига қўйишга интилади. Аммо кўплаб инсонлар борки, шунчалик беҳисоб неъматларни берган Аллоҳ таолога шукр қилмайдилар. Шукр қиладиганларнинг шукри ҳам жуда оздир.

1624- عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِنَّ الْخُلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1624. Нуъмон ибн Башир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, ҳалол очиқ-ойдиндир. Албатта, ҳаром очиқ-ойдиндир. Ва икковлари орасида шубҳали нарсалар бордир. У (шубҳали) нарсаларни одамларнинг кўплари билмаслар. Бас, ким шубҳалардан сақланса, дини ва обрўси учун покланган бўлади. Ким шубҳаларга тушса, ҳаромга тушади. Бу худди қўриқхона атрофида (хайвон) боққан чўпонга ўхшайди. Ундан ўтлаб қўйиши осон.

Огоҳ бўлингким! Албатта, ҳар бир подшоҳнинг ўз қўриқхонаси бордир.

Огоҳ бўлингким! Албатта, Аллоҳнинг қўриқхонаси Унинг ҳаром қилган нарсаларидир.

Огоҳ бўлингким! Албатта, жасадда бир парча гўшт бордир. Қачон у солиҳ бўлса, жасаднинг ҳаммаси солиҳ бўлур. Қачон у бузуқ бўлса, жасаднинг ҳаммаси бузуқ бўлур.

Огоҳ бўлингким! Ўша нарса қалбдир», дедилар».

Шарҳ: Аввало, ушбу ҳадиси шарифнинг ровийи Нўъмон ибн Башир (розияллоҳу анҳу) билан яқиндан танишиб олайлик:

У кишининг тўлиқ исмлари Нўъмон ибн Башир ибн Саъд ибн Салаба ибн Халлос ал-Ансорий ал-Хазражийдир.

У кишининг оналари Амра бинти Равоҳа (розияллоҳу анҳо) бўлиб, улуғ саҳобий Абдуллоҳ ибн Равоҳа розияллоҳу анҳунинг сингиллари эдилар.

Нўъмон ибн Башир Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳижратларидан ўн тўрт ой ўтгандан кейин таваллуд топган бўлиб, ҳижратдан сўнг ансорийлар орасида биринчи туғилган чақалоқ ҳисобланади. У кишининг ўзлари ҳам, ота-оналари ҳам саҳобий бўлишган.

У киши Абдуллоҳ ибн Зубайр (розияллоҳу анҳу) томонидан Ҳумсга омил этиб тайинланганлар. 65-ҳижрий санада ўша ерда Халид ибн Хулий ал-Кулобий исмли киши томонидан қатл этилганлар. Аллоҳ у кишидан рози бўлсин.

Ушбу ҳадиси шариф энг улуғ ҳадислардан ҳисобланади. Уламоларимиз бу ҳадис Исломга мадор бўлган учта ҳадиснинг биридир, шунинг учун бу ҳадисни Исломининг учдан бири, десак бўлади, дейишган.

Бу ҳадисдан бошқа қолган икки ҳадис: «Албатта, барча ишлар ниятга боғлиқ», деб бошланувчи ва «Киши Исломининг гўзаллиги, ўзига беҳуда бўлган нарсани тарк

килишидадир», ҳадисидир, деганлар.

Имом Абу Довуд ушбу уч ҳадисга «Сизлардан бирингиз то ўзи яхши кўрган нарсани ўзгаларга ҳам яхши кўрмагунича комил мўмин бўлмайди», деган ҳадис ҳам қўшилади», деганлар.

Бу ҳадиси шарифнинг улуғлиги шундаки, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам унда емоқ, ичмоқ, киймоқ, никоҳдаги ва бошқа ҳамма соҳалардаги нарсаларнинг ҳалол бўлиши қоидасини баён қилиб берганлар.

Шунингдек, у Зот бу ҳадисда ҳаром нарсаларни ҳам баён қилиб, ҳалолга уриниш, ҳаромдан ҳазар қилишга чақирадилар. Шу билан бирга, ҳалол билан ҳаромнинг ўртасида шубҳали нарсалар борлигини, ким дини ва обрўсини пок сақлай деса, шубҳали нарсалардан эҳтиёт бўлиши зарурлигини таъкидладилар. Шубҳали нарсаларга яқинлашиш, худди подшоҳ ўзи учун хос қилган кўрикхона ёнида ҳайвон боқишдек хатарли эканини баён қилдилар.

Сўнгида эса бу жабҳада энг муҳим масала — қалб масаласи эканини, ҳалол-ҳаромда қалб солиҳ бўлиши лозимлигини тушунтирадилар.

Имом Ибн Арабий:

«Биргина ушбу ҳадиснинг ўзидан ҳамма аҳкомларни чиқариб олиш мумкин», деганлар.

Имом Қуртубий эса:

«Бу ҳадис ҳалол ва бошқа нарсаларни батафсил равишда ҳамда барча амаллар қалбга боғлиқ эканини ўз ичига олгандир. Шунинг учун ҳам барча аҳкомларни унга қайтариб солиштириб кўриш мумкин», деганлар.

Энди ҳадиси шарифни таҳлил қилиб чиқайлик:

«Албатта, ҳалол очиқ-ойдиндир».

«Ҳалол» сўзи луғатда «туғунни ечиш» маъносини билдиради.

Шариатда эса, ҳаромлик тугуни ечилган, яъни,

ҳаромлик сифати йўқ нарсага ҳалол деб айтилади. Чунки ҳаром нарсанинг ман қилиш тугуни бўлади. Ҳалол нарсада ана ўша тугун бўлмайди.

Ҳадиси шарифда ҳалол очиқ-ойдиндир, дейилиши жуда кенг маънони англатади. Аввало, нималар ҳалол экани очиқ-ойдин: сув, сут, мева сувлари каби ичимликлар, нон, мева, полиз экинлари, Аллоҳнинг исми айтиб сўйилган ҳалол ҳайвонлар гўштлари, рухсат берилган кийимлар ва никоҳга олинган аёллар ҳалолдир.

Қолаверса, ушбу нарсаларга ишончли, шариатда рухсат берилган йўл билан эга бўлиш лозим. Ҳалол касб деганда, айнан шу маънода, яъни, ҳалол нарсага ҳалол йўл билан эга бўлиш ҳақида гап бормокда. Бу ҳолат ҳам очиқ-ойдин, уни ҳамма билади. Ҳалол меҳнат, мерос, ҳадя, икки тараф розилиги билан бўлган тижорат туфайли қўлга кирган мулк ҳалол бўлади. Бу оддий ҳақиқатни билиш учун алоҳида тайёргарлик кўришнинг кераги йўқ. Мусулмон одам учун ҳалол нарсани талаб қилиш, ҳалолдан молу мулк топиш фарз ҳисобланади. Уламоларимиз ушбу ҳадиси шариф баъзи бир жоҳилларнинг дунёда сув ва набототдан бошқа ҳалол нарса қолмади, дейишларига раддиядир, шубҳа ва ҳаромнинг доирасини кенгайтириш жоҳиллик ва илмсизлик аломатидир, деганлар.

Ўтган далил ва ҳужжатлардан келиб чиқиб, уламоларимиз ўзига ҳаромлик сифати илашмаган ва касб қилиш сабабига ҳаром ёки макруҳ иш аралашмаган нарсани мутлақ ҳалол, деб таърифлайдилар.

Демак, мусулмон киши ўзи ҳалол бўлган нарсани шариатда ҳалол қилинган йўл билан топиб фойдаланиши керак. Аллоҳ таолонинг амри шу.

Аллоҳ таоло:

«Эй одамлар! Ер юзидаги нарсалардан ҳалол-покларини енглар. Ва шайтон изидан эргашманглар,

чунки у сизларга очик душмандир», дейди (Бақара, 168).

Ушбу ояти каримада Аллоҳ таоло фақат мўминларни эмас, балки барча одамларни ҳалол нарсаларни ейишга даъват қилмоқда. Аллоҳ таоло ер юзидаги ноз-неъматларни бандалари учун яратган, уларнинг ҳалолларидан ейишга умумий рухсат бермоқда. Ҳалол неъматларни номма-ном санаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Улар жуда кўп. Ҳаром ва нопок нарсалар жуда ҳам оз, кези келганида улар санаб ўтилади.

Ейдиган нарсанинг ҳалол бўлишига Ислом динида катта аҳамият берилади. Жумладан, ушбу оятда ҳам бу нарс алоҳида таъкидланмоқда.

Ўтган аҳли солиҳларимиздан Саҳл ибн Абдуллоҳ:

«Нажот уч насада: ҳалол ейиш, фарзларни адо этиш ва Пайғамбар алайҳиссаломга эргашишдадир», деганлар.

Ояти каримада ҳалол ризқларни ейишга зид қилиб шайтоннинг изидан эргашиш саналмоқда. Яъни, бу шайтоннинг йўлида юрганларгина ҳалол емайдилар, деганидир. Шайтон инсонларга ҳалол едирмаслик билан уларни Аллоҳ таолонинг итоатидан чиқаради. Шайтонга алданган нодон инсон эса ҳалол-ҳаромни фарқламай улкан гуноҳ қилаётганини ўзи билмайди, ҳатто ҳис этмайдиган даражага тушади. Унга ҳаромни емасликни насихат қилсангиз: «Нима бўпти есам?» дейди. Мана шу ҳоли унинг шайтонга кул эканига бир далилдир.

Аллоҳ таоло Моида сурасида:

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳ сизга ҳалол қилган пок нарсаларни ҳаром қилманг. Ҳаддингиздан ошманг. Албатта, Аллоҳ ҳаддидан ошувчиларни севмас.

Ва Аллоҳ сизга ризқ қилиб берган ҳалол-пок нарсалардан енглар. Ўзингиз ишонган Аллоҳга тақво қилинг», дейди. (87—88-оятлар).

Аввал ўтган оятларда ва уларнинг тафсирида Аллоҳ

таоло ҳалол қилган нарса пок ва фойдали бўлиши айтилган эди. Бу ерда ўша покиза ва ҳалол нарсаларни ҳаром деб ҳукм чиқариш мумкин эмаслиги таъкидланмоқда. Чунки ҳукм чиқариш, жумладан, нима ҳалолу нима ҳаромлигининг ҳукмини чиқариш ҳам Аллоҳ таолонинг Ўзигагина хосдир. Аллоҳ ҳалол деган нарсани ким ҳаром деса ёки Аллоҳ ҳаром қилган нарсани ким ҳалол деса, кофир бўлади. Ундай одам Аллоҳнинг илоҳлик сифатига, яъни, шариат ҳукмларини чиқариш сифатига шерик бўлишга уринган ҳисобланади.

Шунингдек, бир киши ўзи учун ҳам бундай ҳукмни чиқариб, диндорлик сифатини зиёда қилишга уринса ҳам нотўғридир. Бундай иш динда ҳаддан ошиш ҳисобланади. Ушбу оятнинг нозил бўлиш сабаби ҳам буни таъкидлайди.

Имом Ибн Жарир Табарий қуйидагиларни ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир куни ўтириб одамларга насихат қилдилар, аммо ортиқча кўрkitмадилар. Сўнгра туриб кетдилар.

Шунда у кишининг саҳобаларидан баъзилари:

«Агар янги бир иш қилмасак, нима деган одам бўламиз. Насоролар ўзларига бир қанча нарсаларни ҳаром қилишган, биз ҳам ҳаром қилайлик», дейишди.

Баъзилари ўзига гўшт ейишни ҳаром қилди, баъзилари соннинг юқори қисмини емоқни ҳаром қилди. Бошқалари кундузи овқат емоқни, яна бошқалари аёлларни ўзларига ҳаром қилди.

Бу гап Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга етиб борганида:

«Аёлларни, таомни ва уйқуни ўзига ҳаром қилганларга нима бўлди?! Огоҳ бўлинглар, мен ухлайман ҳам, бедор ҳам бўламан, рўза ҳам тутаман, оғзим ҳам очик бўлади. Аёлларни никоҳимга ҳам оламан. Ким мендан ўзини тортса, у мендан эмас», дедилар.

Шунда Аллоҳ таоло:

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳ сизга ҳалол қилган пок нарсаларни ҳаром қилмангиз. Ҳаддингиздан ошманг», оятини нозил қилди.

Аллоҳ таоло Ўзи белгилаб берганидан кам ишни қилиш нуқсон ва гуноҳ бўлганидек, Унинг белгилаб берганидан ортиқча қилишга уриниш ҳам тажовузкорлик ва гуноҳ ҳисобланади.

Шу қоидага кўра, Аллоҳ таоло ҳалол қилиб қўйган нарсани ўзига ҳаром қилиб, ўзини ўша нарсадан тийиш билан гўё Аллоҳга қурбат ҳосил қилишга уриниш ҳам гуноҳдир. Чунки ҳалол ва ҳаром қилувчи ягона Зот — Аллоҳ таолонинг Ўзидир.

Имом Бухорий ва Имом Муслимлар Анас розияллоҳу анхудан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади: «Уч кишидан иборат бир гуруҳ Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг жуфти ҳалоллари олдига у Зотнинг ибодатлари ҳақида сўраб келишди. Бу ҳақда хабар берилганида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ибодатлари уларга оз кўринди ва «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қаёқдалар-у, биз қаёқдамиз, у Зотнинг олдингию кейинги гуноҳлари мағфират қилинган», дедилар. Битталари:

«Мен энди доимо кечаси билан намоз ўқиб чиқаман», деди. Иккинчиси:

«Мен доимо рўза тутаман, оғзим очик юрмайман», деди. Учинчиси эса:

«Мен аёллардан четда бўламан, ҳеч уйланмайман», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларнинг олдига келиб:

«Сизлар шу-шу гапларни айтдингизми? Аллоҳга касамки, ичингизда Аллоҳдан энг кўп кўрқувчингиз менман ва Унга энг кўп тақво қилувчингиз ҳам менман. Лекин мен рўза ҳам тутаман, оғзим очик ҳам юраман.

Намоз ҳам ўқийман, ухлайман ҳам, аёлларга уйланаман ҳам. Ким суннатимдан ўзини тортса, мендан эмас», дедилар.

Шу билан Аллоҳ таоло ҳалол қилган нарсаларни ўзига ҳаром қилиб онт ичиш ёки вазифа қилиб олиш бекор қилинди. Ҳамда ҳеч кимнинг Аллоҳ таоло ҳалол қилган нарсаларни ҳаром қилишга ҳаққи йўқлиги таъкидланди.

Кейин эса, яна бир бор Аллоҳ ризқ қилиб берган нарсаларнинг ҳалолини емоқ ва бу борада фақат Унгагига тақво қилиш таъкидланди:

«Ва Аллоҳ сизга ризқ қилиб берган ҳалол-пок нарсалардан енглар. Ўзингиз ишонган Аллоҳга тақво қилинг»

Анфол сурасида Аллоҳ таоло:

«Бас, ўлжага олган нарсаларингиздан ҳалол-пок ҳолда енглар. Аллоҳга тақво қилинглар. Албатта, Аллоҳ мағфират қилгувчи ва раҳмли Зотдир», деган (69-оят).

Ўлжага олинган молларни ҳалол қилиб бериш ҳам Аллоҳ таолонинг мусулмонларга кўрсатган бир марҳаматидир. Шунингдек, Аллоҳ таоло асирлар учун, яъни, уларни озод қилиш учун олинадиган молни ҳам ҳалол қилди. Бу нарса олдинги пайғамбарлар умматларига ҳалол қилинмаган эди.

Ўлжа ва тўлов моли дунё иши бўлгани учун эҳтиёткорлик қилинмаса, ҳаром аралашиб қолиши эҳтимоли бор. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло:

«Аллоҳга тақво қилинглар», демоқда.

Юқорида айтиб ўтганимиз мусулмонларга берилган инъомларнинг ўз ўрни бор, улар ҳам яхши. Аммо энг катта неъмат Аллоҳ талодан мўминларга келадиган мағфират ва раҳматдир.

«Албатта, Аллоҳ мағфират қилгувчи ва раҳмли Зотдир».

Аллоҳ таоло Наҳл сурасида:

«Бас, Аллоҳ сизга ризқ қилиб берган нарсалардан ҳалол-пок ҳолида енг. Ва агар унга ибодат қиладиган бўлсангиз, Аллоҳнинг неъматига шукр қилинг», деган (114-оят).

Одам Аллоҳ таоло унга ризқ қилиб берган ҳалол-пок нарсаларни ейиш билан бирга, Унинг неъматига шукр ҳам этади. Бу эса Унга ибодат қилиш доирасига киради. Шунинг учун ҳам оятда:

«агар ибодат қиладиган бўлсангиз», дейилмоқда.

Яна ҳадиси шарифнинг шарҳига қайтамыз.

«Албатта, ҳаром очиқ-ойдиндир».

Яъни, махфий ёки билиб олиш қийин нарса эмас.

«Ҳаром» луғатда ман қилишни англатади.

Шариатда эса, ҳеч қандай шубҳасиз, очиқ-ойдин равишда ман қилинган нарса ҳаромдир.

Буни ҳам билиб олиш учун алоҳида тайёргарлик кўришнинг кераги йўқ. Ароқ, нажосат тушган сув каби ичимликлар, чўчка гўшти, Аллоҳнинг исми айтилмай сўйилган ҳайвонлар гўшти, эркак кишиларга ипак кийимлар ва никоҳида бўлмаганлар ила жинсий алоқада бўлиш кабилар ҳаромдир.

Шу билан бирга, ўзи ҳалол бўлган нарсаларга шариатда ман қилинган йўл билан эга бўлса, улар ҳам ҳаромга айланиб қолади. Мисол учун, зулм, ўғрилиқ, рибохўрлик, алдамчилик, порахўрлик йўли билан топилган ҳар бир нарса, ўзи қанча пок бўлса ҳам, топувчига ҳаромдир.

Шунинг учун ҳам уламоларимиз мутлақ ҳаромни, ўзида ҳаромлик сифати бор ёки ман қилинган йўл билан топилган нарсадир, деб таъриф қиладилар. Мусулмон киши учун ҳаромдан ҳазар қилиш фарздир.

Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонларни ҳаром йўл билан бировнинг молини ейишдан қатъий равишда қайтарган.

Аллоҳ таоло Бақара сурасида:

«Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг. Билиб туриб одамларнинг молларидан бир қисмини ейишингиз учун ҳокимларга гуноҳкорона ташламанг», деган (188-оят).

Бу ояти каримада Аллоҳ таоло мусулмонларни бир-бирларининг молини ботил — ҳаром йўл билан емоқдан қайтармоқда.

Ушбу ояти каримани тушунтириш учун Абдуллоҳ ибн Аббос розийаллоҳу анҳу:

«Бу бир одам қарздор бўлади, лекин ўзига қарши ҳужжат йўқлигидан фойдаланиб, у молни олганидан тонади, дегани. Бировнинг молини ҳаромдан еб, гуноҳкор бўлаётганини билиб туриб, ҳокимга арз қилади», деган эканлар.

Гўё ҳоким ҳукм қилса, гуноҳ гуноҳликдан тушиб, ҳаром мол ҳалолга айланиб қоладигандек. Ҳолбуки, ҳокимнинг ҳукми ила ҳалол ҳаром бўлиб қолмайди ёки аксинча бўлмайди. Балки ҳамма нарсани кўриб-билиб турувчи Аллоҳ таолонинг ҳукми билан ҳалол ёки ҳаром бўлади. Ҳоким ҳамма нарсани кўра олмайди, била олмайди. У сиртдан кўрганига, талашаётганларнинг гапига, уларнинг ҳужжатига қараб ҳукм чиқаради.

Имом Бухорий Умму Салама розияллоҳу анҳодан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз алайҳиссалом:

«Мен бир одамман, холос. Талашганлар ҳузуримга келадилар. Баъзилари бошқаларидан кўра ҳужжатини яхшироқ кўрсатиши, мен эса унинг фойдасига ҳукм қилишим мумкин. Кимга бир мусулмоннинг ҳақидан ҳукм қилиб берсам, у дўзах ўтидан бир бўлакдир. Хоҳласа олиб, хоҳласа қолдириб кетсин», деганлар.

Зоҳирга қараб ҳукм чиқаргани учун ҳоким гуноҳкор бўлмайди. Имом Қуртубий «Оятдаги «ботил йўл билан емаслик»ка ҳаромнинг барча турлари: қимор, алдамчилик,

харом нарсаларни сотиб мол топиш, харом касбларни қилиб мол топиш ва бошқалар киради», деганлар.

Аллоҳ таоло Оли Имрон сурасида эса:

«Эй иймон келтирганлар! Рибони бир неча баробар қилиб еманг. Аллоҳга тақво қилинг, шоядки нажот топсангиз», деган (130-оят).

Ҳофиз ибн Касир раҳматуллоҳи алайҳ ривоят қилишларича, берилган қарзнинг муддати тугаб қолганда қарз берувчи қарздорга: «Ёки қарзингни тўла ёки рибони кўпайтир», дер экан. Тўласа, тўлади, бўлмаса, қарз муддатини чўзиш эвазига рибонинг миқдорини ҳам кўпайтирар экан. Ҳар йили шундай бўлавергандан кейин рибо бир неча баробарга кўпайиб кетаркан. Ушбу ояти каримада ўша ҳолат муолажа қилинмоқда.

Нафси бузуқ баъзи кимсалар бу оятни ушлаб олиб, Аллоҳ таоло Қуръони каримда: «Рибони бир неча баробар қилиб еманг», деган, демак, бир неча баробар оширмай, маълум фоиз еса бўлаверади, деган даъволарни ҳам қилишади. Бу даъволар жоҳиллик иллатидир, Аллоҳ таоло харом этган нарсани ўзига ҳалол қилиб олиш йўлидаги ғаразли ҳаракатдир. Ҳолбуки, ояти карима воқеликдан келиб чиқиб, жоҳилият даврининг энг ёмон одатларидан бирини аста-секинлик билан муолажа этмоқда. Қолаверса, рибо ҳақида Қуръони каримда фақат битта шу оятгина бор эмас, ахир. Рибонинг харомлигини баён қилувчи асосий оятлар Бақара сурасида келган. Унда: «Рибонинг сарқитини ҳам тарк қилинг», дейилган.

Гуноҳни, жумладан, рибохўрликни ҳамма ҳам осонгина тарк қилавермайди. Бунинг учун, аввало, Аллоҳ таолога тақво қилиш лозим:

«Аллоҳга тақво қилинг, шоядки, нажот топсангиз».

Албатта, Аллоҳга тақво қилган ва бу дунёю у дунёда нажот топишдан умидвор бўлган одамлар рибохўрлик қилмайдилар.

Нисо сурасида Аллоҳ таоло:

«Ва етимларга ўз молларини беринг. Нопокни покка алмаштирманг. Уларнинг молларини ўзингизнинг молларингизга қўшиб еманг. Зеро, бу катта гуноҳ бўлур», деган (2-оят).

Ушбу оятдаги хитоб умуман мусулмонлар оммасига, хусусан, етимларнинг кафилларига қаратилгандир. Балоғатга етмаган ёш болалар отаси ўлиб қолса, етим бўлишади. Уларни ота томонидан ёки улар бўлмаса, бошқа томондан бўлган қариндошлари ёхуд умуман бошқа бирорта мусулмон ўз кафолатига олади. Етимга кафил бўлган киши унинг барча ишларига, шу жумладан, молу мулкига ҳам раҳбарлик қилади. Етим бола ёш бўлиб, молу мулкни тўғри тасарруф қилишга салоҳияти етмагани учун кафил унинг мол-мулкни муҳофаза этишга масъул бўлади. Бола балоғатга етиши билан етимлиги тугайди. Энди у ўз ҳолича тасарруф қилишга ўтади. Вояга етган инсон сифатида ўз мол-мулкни тасарруф қилиш имконига эга бўлади. Шунинг учун ҳам оятдаги:

«Ва етимларга ўз молларини беринг», деган жумлани **«вояга етганларида»** деган қўшимча ила англатиш керак бўлади. Жоҳилиятда, яъни, исломий низомдан бошқа тузумларда етимларнинг ҳақиқа эътибор берилмайди. Бу ҳақ доимо поймол қилинади, етим ҳақиқа хиёнат авж олган. Исломда эса, уларнинг ҳақлари тўла муҳофаза қилинган.

«Нопокни покка алмаштирманг» жумласида бировнинг молини ўз молига алмаштирмаслик, хусусан, етимларнинг молини ўз молига алмаштирмаслик тушунилиши лозим. Бу ҳол турлича кўринишларда бўлиши мумкин. Биз «мол» деганда фақат пулни тушуниб қолганмиз. Чунки узоқ давом этган худосиз тузум бошқа мулкка эгаликни ман қилган эди. Юқоридаги жумлани, уларнинг яхши молларини ўзингизнинг сифатсиз

молингизга алмаштириб қўйманг, деб тушунса бўлади. Мисол учун, етимнинг яхши уйи, ери, чорваси, улуши ва бошқа мулклари бўлиши мумкин. Кафил етимнинг ўша яхши, сифатли молларини ўзиники қилиб, ўрнига ўзининг сифатсиз молини берса, нопокни покка алмаштирган ҳисобланади. Яъни, кафил ўзига нопок бўлган молни олиб, ўрнига ўзининг ҳалол молини берган—алмаштирган бўлади.

«Уларнинг молини ўзингизнинг молингизга қўшиб еманг».

Бу иборада ҳам етимларнинг ҳимояси яққол кўриниб турибди. Кафилларинг: «Мен шу етимга кафилман, унга қараяпман, тарбия қияпман», деган даъволар билан ўзига топширилган етимнинг молларини ҳам ўз молларига қўшиб еб юбориш одати бўлган. Бу ҳол етимга нисбатан катта зулм. Ояти карима етимнинг молини ейишни ман этиб, бу ишни катта гуноҳ деб эълон қияпти:

«Зеро, бу катта гуноҳ бўлур».

Нисо сурасида Аллоҳ таоло:

«Эй иймон келтирганлар! Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг. Магар ўзаро розилик ила тижорат бўлса, майли», деган (29-оят).

Бировнинг молини ботил йўл — ҳаром йўл билан ейишга рибо, қимор, порахўрлик, алдамчилик, нархни сунъий равишда кўтариш, ўғрилиқ, қиморбозлик, товламачилик ва бошқалар киради.

«Эй иймон келтирганлар! Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг».

Ояти каримада ботил йўл билан бировнинг молини ейишдан,

«Магар ўзаро розилик ила бўлган тижорат бўлса, майли», деб истисно қилинмоқда. Албатта, ҳалол ризқ топишнинг йўли фақат тижорат эмас. Аммо бу мақомда тижоратнинг зикр қилинишига сабаб—ботил йўл билан мол

ейишнинг баъзи турларида тижоратга ўхшашлик бор. Мисол учун, Арабистон ярим оролида рибохўрлик авж олган эди. Аллоҳ таоло бу ишни ҳаром қилганида мушриклар рибо ҳам тижоратга ўхшаш, деган даъвони илгари сурдилар. Шунга ўхшаш тушунмовчиликлар ёки ноўрин даъволарнинг бўлмаслиги учун ўзаро розилик билан бўлган тижорат истисно қилинмоқда. Чунки тижорат ҳалол меҳнат. Тожир меҳнат қилиб, молу пулини ишга солиб, ишлаб чиқарувчи ва харидор орасида восита бўлади. Бу вазифани бажариш учун орада анчагина хизматларни адо этади. Унинг келажакда фойда кўриш-кўрмаслиги, фойданинг оз ёки кўп бўлиши гумон. У касод бўлиш, синиб, молсиз-пулсиз қолиш эҳтимолларини ҳам бўйнига олиб бу ишга қўл уради. Энг муҳим омиллардан бири–тижорат икки тарафнинг розилиги билан бўлади. Харидор рози бўлмаса, олиш-олмасликда эркин, бошқа томонга кетаверади.

Бу маънодаги ҳадиси шарифлар жуда ҳам кўп. Бир лукма ҳаром таом еган одамнинг неча кунлаб дуоסי қабул бўлмаслигини биламиз.

Айниқса, мусулмон киши ҳаром йўл билан молу дунё касб қилишдан худди чўчканинг гўштини ейишдан ҳазар қилгандек ҳазар қилиши керак. Ҳаром йўл билан молу дунё топган одам икки дунёда шарманда бўлади. Бу дунёда азоб-укубат, турли бало-офатларга йўлиқиб, у дунёда жаҳаннам ичида туриб, қорнига таом ўрнига оловни ейди.

«Ва икковлари орасида шубҳали нарсалар бордир».

Яъни, ҳалол билан ҳаром орасида шубҳали нарсалар бордир.

«У (шубҳали) нарсаларни одамларнинг кўплари билмаслар».

Бундоқ нарсаларни шариат илмларини пухта биладиган уламоларгина биладилар.

Демак, баъзи нарсаларнинг ҳалоллиги ҳам, ҳаромлиги

ҳам очик-ойдин билинмайди. Ҳалол, дейин деса, ҳаромга ўхшайди, ҳаром, дейин деса, ҳалолга ўхшайди. Бундок нарсаларни шубҳали нарсалар, дейилади. Асосий мушкул худди шу нарсалардадир.

«Шубҳа» сўзи луғатда «ўхшаш» маъносини билдиради. Яъни, шубҳали нарса ўзидан бошқа нарсага ўхшашдек туюлади. Унинг аниқлиги йўқ бўлади.

Уламоларимиз ҳалол ва ҳаром бобидаги шубҳали нарсани икки хил эътиқодни тақозо қилувчи икки нарса содир бўлгани учун икки хил эътиқодга сазовор бўлган нарса шубҳали нарса, дейилади, деганлар.

Демак, шубҳали нарсалар бир неча хил бўлади:

1. Бир нарсанинг ҳалоллиги ҳақида бир томондан, ҳаромлиги ҳақида иккинчи томондан далил келган бўлса, улардан қайси бири олдин эканлиги билинмаса, у шубҳали нарса бўлади.

Бунга уламоларимиз келажакда ўрганиладиган «Мухобара» номли муомалани мисол қиладилар.

2. Шариатда ҳукми баён қилинган бўлса ҳам машҳур бўлмагани учун кўпчилик билмайди.

Мисол учун, «зобб» номли калтакесакдан катта, эчкиэмардан кичик ҳайвон ҳалол, аммо ўша ҳайвон яшамайдиган жойларда буни кўпчилик билмайди.

3. Умумий маъно ёки қиёсдан олинадиган ҳукм бўлиб, уламолар турлича тушунган нарсалар.

4. Шариатда мубоҳлиги ёки мубоҳ эмаслиги ҳақида ҳукм келган, аммо вақтинчалик ёки доимий эканлиги ҳақида ихтилоф бор нарсалар.

Ёввойи эшак, ҳачир ва отга ўхшаш бу нарсаларнинг ҳукмини, ҳалол ёки ҳаромлигини мужтаҳид уламолар оят, ҳадис, ижмоъ, қиёс ва бошқа фикҳий қоидалар билан солиштириб ўрганиб чиқадиладар. Сўнгра ҳалол ёки ҳаром эканлиги ҳақида ҳукм чиқарадиладар. Шундан кейин у ҳалоллик ёки ҳаромлик сифатини олади. Юқорида

келтирилган фикрлар мазкур ҳайвонларнинг зотидаги ҳалоллик ёки ҳаромлик ҳақидаги маълумотларга асосланади.

Аммо зоти ҳалол нарсани бирор кишига ҳалол мулк бўла олишига тегишли шубҳалар ҳам бир неча хил бўлади:

Биринчи хили, ҳалол ёки ҳаром қилувчи сабабда шубҳа пайдо бўлиши.

Мисол учун, бир одам асли ҳалол қушга ўқ отди. Бу хилдаги овланган қуш аслида ҳалол бўлади. Лекин отилган қуш сувга тушсаю, овчи уни сувдан олиб чиққанда ўлган бўлса, шубҳа бўлади. Қуш отилган ўқ билан ўлдими ёки сувга тушиб бўғилиб ўлдими, билиб бўлмайди. Уламолар бу ва бунга ўхшаш шубҳали ҳолатларга ҳаромлик устун эканига фатво чиқарганлар.

Бундоқ шубҳалар, айниқса, ҳалол билан ҳаромнинг аралашиб кетишидан келиб чиқади. Мисол учун, бир дона ҳаром ўлган ҳайвон гўшти битта ёки ўнта ҳалол йўл билан сўйилган ҳайвонларнинг гўштига аралашиб кетса, ҳамма гўшт шубҳали бўлиб қолади. Ҳаром гўштни ажратиб олишнинг имкони бўлмагани учун мазкур бир ёки бир неча маълум ҳайвон гўшти ҳам ҳаром, деб эълон қилинади.

Яна бир мисол. Бир йигитнинг эмикдош синглиси бор, унга уйланиши шариат ҳукми бўйича ҳаром. Лекин ўша қиз ким эканлиги айнан маълум эмас. Фақат бешта-ўнта ёки маълум адад қизлардан бири эканлиги билинади, холос.

Шу ҳолатда шариат ҳаром қилган кишини никоҳлаб олиш шубҳаси туғилади ва адад чегараланган бўлганидан, шубҳадан қочиб, уларнинг бирортасига ҳам уйланмаслик вожиб бўлади.

Иккинчи хили, чегараланган ҳаром нарса чегараланмаган ҳалол нарсага аралашиб кетиши. Бу ҳолда ҳам шубҳа ҳосил бўлади. Лекин катта мушкуллик эътиборидан шариат бундоқ ҳолатларда ҳалолликни ғолиб

ҳисоблайди.

Мисол учун, ўзи билан эмиқдош бўлган қиз шаҳарнинг қизларидан бири эканини яхши билади. Аммо ким эканини билиб бўлмайди. Шу сабабдан ҳамма аёлларни унга ҳаром деб эълон қилинмайди, балки хоҳлаганига уйланаверади. Уламолар иттифоқи шундоқ.

Шунингдек, молу дунёга ҳаром аралашгани маълум, лекин ўша ҳаромнинг аниғи номаълум. Шунинг учун олди-сотди ёки емоқ-ичмоқни тарк қилиш вожиб бўлмайди. Бундоқ бўлса, кишилар катта тангликда қоладилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ва саҳобаи киромлар вақтларида рибохўрлик, ўғирлик содир бўлган, кўп молу мулкка аралашиб кетган, лекин пул муомаласи ёки ўғирланган нарсалар жинсидан бўлган ашёларни сотиб олиш ман қилинмаган. Уламоларимиз бунга ўхшаш нарсаларни сўраб-суруштириб, четлашга уриниш васвасадир, дейдилар.

Учинчи хили, чегараланмаган ҳаром чегараланмаган ҳалолга аралашиб кетиши. Бундай пайтда ҳаромлигига ҳужжат-далил бўлган нарсанигина ҳаром, деб айтилади. Бошқа нарсалар ҳалоллик ҳукмини олади. Чунки шариат ҳукми бўйича аслида моллар ҳалолдир. Кишилардаги фисқ ғолибдир. Шариат қоидаси бўйича асл билан ғолиб тўкнашиб қолса ва ғолибнинг аниқ белгиси бўлмаса, асл устун келади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ва саҳобаи киромлар даврида ҳаромдан топилган мол-дунё, рибохўрлик фойдаси, ўлжадан беркитиб олинган нарсалар, баъзи таланиб олинган моллар аралашиб кетган. Ҳеч ким, мазкур нарсаларнинг ҳаром ҳолида ҳалол молларга аралашиб кетишига қарамай, бозорни ёпишга ёки олди-берди қилмасликка амр қилмаган.

Ҳазрати Умар розийаллоҳу анҳу насроний аёлнинг идишидан таҳорат қилганлар. Саҳобаи киромлар ғайридин

юртлардан келтирилган кийим-кечак ва бошқа матоларни сотиб олиб ишлатар эдилар.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, шубҳали нарсаларда етук олим кишилардан сўраб олиб тасарруф қилиш керак бўлади. Аллоҳ таолога шукрлар бўлсинким, ўтган мужтаҳид олимларимиз бундоқ масалаларни жуда ҳам яхшилаб ҳал этиб, китобларга ёзиб кетганлар.

Ҳозирги уламолар ўша китоблардан фойдаланган ҳолда жавоб беришлари осон. Ўтган вақтларда мавжуд бўлмаган масалаларни эса, Ислоом фикҳи мажмаъларидаги уламолар ҳал қилмоқдалар.

«Бас, ким шубҳалардан сақланса, дини ва обрўйи учун покланган бўлади».

Яъни, ҳалоллигида шубҳа бор нарсадан сақланган одам дини ва обрўйини поклаган бўлади. Шунинг учун муайян шубҳали нарсадан узоқда бўлиши керак.

Бу борада Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Ўзингни шубҳага солган нарсани тарк эт, ўзингни шубҳага солмаган нарсани ол!» деган гаплари қоидадир.

Шубҳали нарсага нисбатан муносабат бир неча хил бўлади:

1. Вожиб.

Ўзиники ёки ўзганики экани аниқ бўлмаган молни олмаслик.

2. Мустаҳаб.

Молининг кўпи ҳаром бўладиган одам билан муомала қилмаслик.

3. Макруҳ.

Аллоҳ таоло рухсат берган нарсаларни ва ҳадисларни олмаслик.

Имом Бухорий ва Имом Термизийлар ривоят қилган ҳадисда қуйидагилар айтилади:

«Уқба ибн Ҳорис Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васалламга мен бир хотинга уйланган эдим, бир қора аёл келиб, мен билан хотинимни эмизганини даъво қилмоқда, у ёлғончи», деди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан юзларини ўгириб олдилар. У ўз гапини у Зотга иккинчи бор қайтарди. Шунда у Зот: «Қандоқ қилиб?! Ахир, у (аёл) икковларингизни эмизганини даъво қилиб турибди-ку? Уни талоқ қил!» дедилар. Шубҳа тушгани учун шундоқ қилдилар.

Лекин шубҳанинг ҳам чегараси бор. Бўлиши қийин нарсаларни ўзига фараз қилиб, турли хаёллар билан турли шубҳалар қилишни васваса, дейилади.

Уламоларимиз бундоқ васвасага бир қанча мисоллар келтирадилар. Бу юртда менинг қариндошларим ўтган экан, шу ердан уйлансам, билмай қариндошимга уйланиб қўймай, деб бутун бошли бир юртдан уйланишни тарк қилиш, очик жойдаги сувни нажосат тушган бўлиши мумкин, деб ишлатмаслик, бирор кийимни менинг қўлимга тушишидан олдин нажосат теккан бўлиши мумкин, деб ювишга ўхшаш ишлар шулар жумласидандир.

Имом Куртубий бундоқ ишлар парҳезкорлик эмас, шайтоний васвасадир. Чунки буларда шубҳа маъносидаги ҳеч нарса йўқ. Бундоқ нарсаларнинг содир бўлиши шариатни билмасликдан келиб чиқади, дейдилар.

Имом Ҳарамайнинг оталари Имом Абдуллоҳ ибн Юсуф ал-Жувайнийга янги кийимни бўяш, қуриштиш вақтида ерга тушиши бор, нажосат тегиши бор, деб ювиб ташлаб киядиган кишилар зикр қилинди. У кишининг каттиқ аччиқлари чиқди ва:

«Бу хорижийларнинг тариқатидир! Уларни Аллоҳ таоло ноўрин жойда ташвиш қилиш ва эҳтиёт бўладиган жойда бепарво бўлиш балосига учратган. Буни қилувчи Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг, саҳоба ва тобеинларнинг ишига эътироз қилувчидир. Чунки у зотлар

янги кийимни ювмасдан кияр эдилар. Уларнинг асрларидаги кийимнинг холи бизнинг асримиздаги кийимнинг холи каби эди. Агар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша кийимларни ювишга амр қилган бўлсалар махфий қолмас эди», дедилар.

Албатта, бу шаклдаги васвасага берилиш Ислом шариати рухидан узоқ нарсадир. Лекин муайян шубҳали нарсалардан эҳтиёт бўлиш зарур. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифнинг давомида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу нарсага алоҳида эътибор бермоқдалар:

«Ким шубҳаларга тушса, ҳаромга тушади».

Яъни, ҳалоллигида шубҳа бор нарсаларни олиб, еб-ичиб, ишлатиб юрган одам ҳаромга тушиши турган гап. Чунки:

«Бу худди кўрикхона атрофида (ҳайвон) бокқан чўпонга ўхшайди. Ундан ўтлаб қўйиши осон».

«Кўрикхона» деганда Ислом давлати бошлиғи томонидан жиҳодга мириладиган ва давлат мулки ҳисобланадиган ҳайвонларни боқиш учун ажратиб, чегаралаб қўйилган яйловга айтилган. У давлат томонидан кўрикланади. Ким ўша яйловда ўз ҳайвонини бокса, қондани бузган ҳисобланади ва жазога тортилади.

Табийки, мазкур кўрикхонага энг яқин жойда ҳайвон бокқан одамнинг ҳайвонлари кўрикхонага тушиши ва ундан ўтлаб қўйиши жуда ҳам осон. Чунки энг яқин жойда турибди, бир ҳаракат билан қўйми-молми ёки бошқа ҳайвонми кўрикхона ўтидан ейиши ва эгаси жавобгар бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

Шубҳали нарсаларга яқин юрадиган одамнинг холи ҳам худди шундоқ. Хохлаган лаҳзада, ўзи билмай қолиб, ҳаромни олиб, еб ёки муомалага киритиб қўйиши мумкин.

Оқибатда обрўи тўкилиб, динига путур етиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун ҳам динини, обрўини пок ҳолда сақлаш ниятида бўлган киши шубҳали нарсаларга умуман

яқинлашиши керак эмас.

Худди шу маънони яна ҳам кучлироқ таъкидлаш мақсадида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам яна бошқа бир мисол келтирадилар:

«Огоҳ бўлингким! Албатта, ҳар бир подшоҳнинг ўз кўриқхонаси бордир».

Ўша кўриқхонада подшоҳнинг ҳайвонларидан бошқа ҳар қандай ҳайвоннинг юриши қатъийан ман қилинган. Ушбу қондани бузган одам эса, тегишли жазога тортилган. Подшоҳнинг жазосидан кўрққан одам кўриқхонага ўзи ҳам яқинлашмайди, ҳайвонини ҳам яқинлаштирмайди. Эҳтиёт бўлмаган одам эса подшоҳнинг жазосига тортилиши ҳеч гап эмас.

«Огоҳ бўлингким! Албатта, Аллоҳнинг кўриқхонаси, Унинг ҳаром қилган нарсаларидир».

Яъни, Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсалари худди подшоҳнинг кўриқхонасига ўхшайди. Ким ўша ҳаром қилинган нарсаларга яқинлашса, унинг ҳаромга йўлиқиши осонлашади, ҳаром ишни қилган одам эса, Унинг жазосига учрайди. Ҳаром ишни қилган одам учун икки дунёда ҳам турли-туман жазолар бордир.

Ҳаром нарсаларни еган, улардан фойдаланган кимсаларга бу дунёда соғликлари бузилиши, турли бало-офатларга гирифтор бўлиши ҳамда охиратда ўзига яраша оғир жазолар тайин қилиниши муқаррар.

Ҳаром йўлдан мол топганларга ҳам қўлларини кесиш ва бошқа турли тан жазолари билан бирга, бало-офатларга йўлиқиш, ибодати ва дуоси қабул бўлмаслик каби руҳий-маънавий жазолар бор. Охиратда эса дўзах азоби бўлиши турган гап.

«Огоҳ бўлингким! Албатта, жасадда бир парча гўшт бордир. Қачон у солих бўлса, жасаднинг ҳаммаси солих бўлур. Қачон у бузуқ бўлса, жасаднинг ҳаммаси бузуқ бўлур. Огоҳ бўлингким! Ўша нарса қалбдир».

Бу иқтибосда «солиҳ» сўзи «бузук» сўзига қарама-қарши маънода ишлатилганига эътибор беришимиз керак.

Ушбу жумлаларда қалбнинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти баён қилинмоқда.

«Қалб» деб луғатда «бир нарсани ағдаришга» нисбатан айтилади. У бир хилда турмай у ёқ-бу ёққа ағдарилиб тургани учун ҳам «қалб» деб аталган. Ислом тушунчаси бўйича қалб икки хил: зоҳирий ва ботиний бўлади.

Зоҳирий қалб кўкракнинг чап томонида жойлашган конус шаклли гўшт парчасидир. У инсоннинг зоҳирий – жисмоний қисмига жон вазифасини ўтайди.

Ботиний қалб эса, нуроний, латиф, билувчи нарса бўлиб, инсонни инсон қилувчи нарса ҳам ўшадир.

У инсоннинг ақлий, руҳий-маънавий ҳаётида жон вазифасини ўтайди.

Қалбни бизнинг тилимизда «юррак» ҳам дейилади. Ушбу ҳадиси шарифда таъкидланишича, қалб инсоннинг ёмон ёки яхши бўлиши учун асосий омил бўлар экан. Унинг ёмон ёки яхши бўлиши эса, ҳалол ва ҳаромга боғлиқ.

Ушбу ҳақиқат қадим замонда фақат руҳий-маънавий жиҳатдан тушунилган. Ҳаромхўрлик қилган одам гуноҳкор бўлиши ва охиратда дўзахга тушиши маъносидагина тушунилган.

Ҳозирги кунда эса, юрак жисмимизни ҳаётда ва соғлиқда тутиб турадиган нарса сифатида билинади. У ишлаб турса, жисмда ҳаёт бўлади, у соғлом бўлса, жисм ҳам соғлом бўлади, у хаста бўлса, жисм ҳам хаста бўлади, деб фикр қилинади.

Аслида эса, ҳадисдан ушбу икки тушунчанинг умумлаштирилган маъноси тушунилмоғи лозим.

Илмий равишда собит бўлишига қараганда, Ислом шариатида ҳаром қилинган нарсаларни таом сифатида тановул қилган одам хасталикка чалинар экан. Чунки

Ислом зарарли нарсаларни ҳаром қилган. Ҳаром нарса истеъмол қилингандан сўнг танда қонга айланади. Юрак эса, қон ҳайдайдиган аъзодир. Зарарли нарсалардан пайдо бўлган зарарли қон юракнинг хасталанишига сабаб бўлиши эса, илмий ҳақиқатдир. Юрак хаста бўлгандан кейин эса, ҳадиси шарифда айтилганидек, жисмнинг ҳаммаси бузуқ бўлади.

Худди шу ҳолат ботиний қалбга нисбатан ҳам ҳосил бўлади. Ўғрилик, порахўрлик, рибохўрлик, алдамчилик, босқинчилик каби ҳаром йўллар билан ўзига мол-мулк топган одамлар гуноҳкор бўладилар. Мазкур гуноҳлар зарари эса, уларнинг ботиний қалбларини хаста қилади. Ҳаромхўрлик давом этаверса, маънавий хасталик бориб-бориб, маънавий ўлимга айланади.

Шунинг учун ҳам қалб жисмга нисбатан подшоҳ кабидир, дейилади. Подшоҳдан яхши амр чиқса, фуқароларга яхши бўлганидек, юракдан яхши ниятлар чиқса, жисмнинг бошқа аъзоларига яхши бўлади.

Ҳар доим бўлганидек, ҳозирда ҳам ушбу буюк ҳадиси шарифни яхшилаб тушунишга, унга яхши амал қилишга жуда ҳам муҳтожмиз.

Ҳалол нима эканини билиб олиб, доимо ҳалолга етишиш учун ҳаракат қилишимиз керак. Ҳаром нима эканини яхшилаб билиб олиб, доимо ундан ҳазар қилишимиз лозим.

Шубҳали нарсалардан узоқда бўлиш жуда ҳам зарур. Уламолардан сўраб-суруштириб, ҳалоллиги аниқ бўлган нарсани ўзимизга раво кўришимиз зарур.

Агар уламолар шубҳали нарсаларнинг ҳалоллигига фатво бермасалар, унга мутлақо яқин йўламаслигимиз керак.

1625- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لِيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ

زَمَانٌ لَا يُبَالِي الْمَرْءُ بِمَا أَخَذَ الْمَالَ أَمْ مِنْ حَلَالٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ. رَوَاهُ
الْبُخَارِيُّ وَالنَّسَائِيُّ.

1625. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Одамларга бир замон келурки, унда киши молни нимадан олганига парво ҳам қилмайди: ҳалолданми, ҳаромданми», дедилар».

Бухорий ва Насай ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг катта мўъжизаларидан биридир. Ушбу ҳадиси шариф Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак оғизларидан чиққан пайтда кўпчилик мусулмонлар молни ҳалол-ҳаромига қарамай олиш деган нарсани умуман ҳаёлларига ҳам келтира олмас едилар.

Чунки мусулмонман, деган одам фақат ҳалол нарсани олиши, ҳаромдан ҳазар қилиши уларнинг фикри-зикри, бутун вужудига сингиб кетган эди. Аммо асрлар ўтиб, кишилар Исломдан, иймондан узоқлаша бориб охиروқибат ҳалол билан ҳаромни фарқ қилмайдиган ҳолатга етдилар.

Кишилар ҳалолни қўйиб ҳаромга ўзини урадиган бўлишди. Молу дунё тўплаш йўлида ҳар қандай ҳаромдан, жирканчликдан, пасткашликдан тап тортмайдиган бўлишди. Ҳаттоки, ҳалол бўлишга уринган кишини девоналикда, ақлсизликда айблайдиган даражага етдилар. Шундоқ қилиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу ҳадисда айтган гаплари юзага чиқди.

Аслида эса инсонни ҳайвондан ажратиб турадиган нарсалардан бири ҳам ҳалол-ҳаромни фарқлашдир. Дуч келган нарсани суруштирмай ўзиники ҳисоблаб, ундан

фойдаланишга ўтиш ҳайвонга хосдир. Инсон эса бу нарса ҳалолми, ҳаромми, яъни, фойдалими, фойдасизми, ўзиникими, ўзганикими, буни сўраб-суруштиради.

Мусулмон киши эса ҳар бир нарса шариат рухсат берган тарзда бўлиши кераклигини тўлиқ тушунган ва масъулиятни сезган ҳолда, ҳар бир ҳаром нарса катта гуноҳ бўлишига эътиқод қилиб яшайди.

Ислом ақидаси бўйича шариатда ҳаром ҳисобланган нарсани ҳалол санаш кофирликдир. Ҳаромни ҳаром билиб туриб, ундан ҳазар қилмаслик эса, гуноҳи азимдир. Шунинг учун мусулмон киши нима ҳалол, нима ҳаром эканини яхшилаб билиб олиши ва ҳалол касбни ихтиёр қилиши керак.

Мусулмон кишига бирор таом тақдим қилинса, ҳадя берилса ёки у бирор нарсани сотиб олмоқчи бўлса, у нарсанинг ҳалол ёки ҳаромлигини сўраб-суруштириб олсин. Чунки бундоқ нарсалар вазиятга қараб гоҳида вожиб, гоҳида ҳаром, гоҳида мандуб ва гоҳида макруҳ бўлади, дейдилар уламоларимиз.

1. Молнинг эгаси ҳаромхўрлиги билан машхур бўлса ёки молининг кўпи ҳаромлиги маълум бўлса, сўраб-суруштириб, ҳаромхўрнинг ҳалол моли ва кўп ҳаром аралашган молнинг ҳалол қисмидан муомала қилиш вожиб бўлади.

2. Ҳаромхўрлиги маълум бўлмаган, ўзида ҳаромхўрлик белгиси, аломати ҳам бўлмаган кишининг молини сўраб-суруштириб, тафтиш қилиш эса, беайб мусулмон кишидан ҳаромхўрликда шубҳаланиш бўлгани учун ҳаром бўлади.

3. Мол эгасининг ҳаромхўрлиги маълум бўлмаса, аммо унда ҳаромхўрликнинг аломатлари бўлса, у билан муомала қилиш жоиз, аммо тарк этса, афзал.

Демак, сўраб-суруштириш шубҳага боғлиқ.

Бир одам ҳаром мол топиш гуноҳ эканини англаб етди. Қўлида ҳаром аралашган мол бор, нима қилади?

Уламоларимиз ундай ҳолда қуйидагиларни маслаҳат берадилар:

«Агар ҳаром молнинг жинси ва миқдори аниқ бўлса, ўша аниқ жинс ва миқдорни чиқаради. Агар аниқ бўлмаса, голиб чамасига кўра ажратса ҳам бўлади. Аммо кўнгли равшан бўладиган даражада ишонч билан чиқарса, яна ҳам яхши.

Кейин ўша молнинг эгасини ёки унинг меросхўрини топиб қайтариб беради. Агар у молнинг муайян эгаси бўлмаса ёки топилмаса, садақа қилади ёки мусулмонлар оммасига фойда келтирадиган нарсаларга ишлатилади».

Ҳаромдан ҳазар қилиш мусулмонларнинг асосий фазилатларидан бири бўлганидек, шубҳали нарсалардан ҳазар қилиш ҳам салафи солиҳларимизнинг одатлари бўлган. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу шубҳали нарсадан бир лукма еб қўйиб, кейин уни қусиб юборганлари маълум ва машҳур.

Ривоятларда зикр қилинишича, Бишрул Ҳофий раҳматуллоҳи алайҳга оналари бир дона хурмо берганида еб туриб, кўчага чиқиб қайтиб қусиб юборган эканлар. Чунки ўша хурмо шубҳали бўлган. Онани хафа қилмаслик учун ейилган, сўнг тақво юзасидан қусилган.

Иббон ибн Абу Аффош розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, Анас розияллоҳу анҳу қуйидагиларни айтганлар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга:

Эй Аллоҳнинг Расули, «мени дуоси қабул бўладиганлардан қилиб қўйинг, дедим. У зот:

«Эй Анас, касбингни пок қилгин, дуоинг қабул бўлур. Чунки бир одам оғзига бир лукма ҳаромни солса, қирқ кунгача дуоси ижобат бўлмайди», дедилар» деб айтганлар. Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган.

Анас розияллоҳу анҳу доимо Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хизматларини ихлос билан қилиб

юрганларидан баъзи вақтларда ушбу ривоятда зикр қилинганга ўхшаш нарсаларни у Зотдан сўрашга журъат қилганлар. Албатта, у кишининг бу сафарги сўровлари катта саволлардан эди:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мени дуоси қабул бўладиганлардан қилиб қўйинг».

Ҳар банда учун дуоси қабул бўладиганлардан бўлиш улкан бахт. У ҳар бир мўмин-мусулмон банданинг энг улкан орзуларидан бири.

Албатта, бундоқ вақтда, одатда, Пайғамбар алайҳиссаломнинг Аллоҳ таолога дуо қилиб, Анас розияллоҳу анҳунинг дуоларини қабул қилинадиган этиб қўйишини сўрашлари хаёлга келади.

Эҳтимол, Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу ҳам худди шу нарсани ирода қилган бўлсалар керак. Аммо Пайғамбаримиз алайҳиссалом фақат Анас розияллоҳу анҳунинг ўзига етадиган эмас, Қиёмат кунигача бутун Ислом умматига етадиган жавоб бердилар:

«Эй Анас, касбингни пок қилгин, дуонинг қабул бўлур. Чунки бир одам оғзига бир луқма ҳаромни солса, қирқ кунгача дуоси ижобат бўлмайди», дедилар».

Охирги замон Пайғамбари, Ҳабиби Роббил оламин Мухаммад Амин соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу жавоблари умумий қоида бўлиб қолди.

Қайси замон, қайси маконда бўлишидан қатъи назар, ҳар бир мўмин-мусулмон дуоим қабул бўлсин, деса, ҳалол касб қилсин, ейдиган луқмасини ҳалол қилсин. Ана ўшандагина дуоси қабул бўлади.

Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ушбу жавобларидаги:

«Чунки бир одам оғзига бир луқма ҳаромни солса, қирқ кунгача дуоси ижобат бўлмайди» деган жумлага алоҳида эътибор берайлик. Бундан жуда оз миқдордаги

ҳаром нарса инсонга илашса ҳам унинг дуоси қабул бўлмаслиги келиб чиқади.

Бир лукма таом оз нарса, инсоннинг бир марта овқатланиши давомида ҳам бир лукма ҳеч нарсани ташкил қилмайди. Лекин сиз билан бизнинг назаримизда арзимаган бўлиб кўринган ўша бир лукма уни еган одамнинг дуосини қирқ кунгача қабул бўлмайдиган этиб кўяр экан.

Эҳтимол, тановул қилинган ҳар бир таомнинг асари инсон жисмида қирқ кунгача турса керак.

Энди инсоф билан ўйлаб кўрайлик. Ҳаммамизнинг ҳамма қилаётган касбимиз, топаётган молу мулкимиз ҳалолми? Ҳаммамизнинг тановул қилаётган ҳар бир лукмамиз ҳалолми?

Энди нима учун дуолар қабул бўлмаётганини, нима учун ишлар юришмаётганини тушуниб етган бўлсак керак!

Ушбу улуғ ҳадиси шарифга амал қилиб, касбимизни пок қилишимиз, бир лукма ҳам ҳаромни оғзимизга олмаслигимиз лозим. Икки дунёнинг бахт-саодати шундадир.

1626 - وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَأَنْ يَخْتَطِبَ أَحَدُكُمْ حُرْمَةً عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ أَحَدًا فَيُعْطِيَهُ أَوْ يَمْنَعَهُ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

1626. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, сизлардан бирингизнинг бир боғ ўтин териб орқалаб келиши бировдан сўраши, унга бериш ёки ман қилишдан яхшидир», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда ўз меҳнати билан касб қилиб, ризқирўз талаб қилиш катта фазилат экани баён

этилмокда. Бировдан бир нарсa сўраса, у ўша сўралган нарсани бермаса уят, берса миннат бўлади. Аммо ўтин териб сотиб, кун кўриш— бировга юзини сарғайтирмай ўзининг ҳалол меҳнати билан рўзгор тебратиш шараф бўлади.

Ислom дини мусулмонларни айна ана шу руҳда тарбия қилади.

1627- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا رَعَى الْغَنَمَ فَقَالَ أَصْحَابُهُ: وَأَنْتَ قَالَ: نَعَمْ كُنْتُ أَرْعَاهَا عَلَى قَرَارِيطَ لِأَهْلِ مَكَّةَ.

1627. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ юборган ҳар бир набий, албатта, қўй боққандир», дедилар.

«Сиз ҳамми?» дейишди у зотнинг саҳобалари.

«Ҳа, қийротлар учун Макка аҳли қўйини боққан эдим», дедилар».

Шарҳ: «Қийрот» — динорнинг йигирма тўртдан бирига тенг.

Аллоҳ таолонинг пайғамбарлари энг маҳбуб ва энг тўғри йўлда юрган бандалари бўлади. Аллоҳ таоло Ўзининг барча пайғамбарларига қўй боқишни раво кўрган экан, чунки ўз меҳнати билан ҳаёт кечириш энг яхши ҳаёт кечириш бўлади.

Уламоларимиз Пайғамбар алайҳиссаломларнинг қўй боқишларида уларни келажак пайғамбарлик вазифасига тайёрлаш ҳам бор, дейишади. Қўй жуда ювош ва меҳрга муҳтож ҳайвон, уни боқиб ўрганган киши умматга пайғамбар бўлганида одамларга ҳам меҳрибон бўлади, дейдилар.

Аллоҳ таолонинг пайғамбарларининг энг афзал ва энг охиргиси бўлмиш Муҳаммад алайҳиссалом ҳам қўй боққанлари маълум. У зотнинг ўзлари бу ҳадиси шарифда айтганларидек, Макка аҳлининг қўйини озгина миқдордаги чақа учун боққанлар.

Маълумки, Аллоҳ таоло Ўз пайғамбарларини олдиндан тайёрлаб, обрўга путур етадиган нарсалардан сақлаб келади. Аммо у зотга Аллоҳ таоло мардикор чўпон бўлишни раво қўриши бу иш жуда шарафли иш эканини кўрсатади. Бу ҳодисотлардан ҳайвон боқиб, ризку рўз топиш яхши иш экани келиб чиқади.

1628- عَنْ الْمِقْدَامِ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَا أَكَلُ أَحَدٌ طَعَامًا

قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ. وَفِي رِوَايَةٍ: كَانَ لَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلِ
يَدِهِ.

1628. Миқдом розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ҳеч ким, ҳеч қачон ўз қўли билан топган таомдан яхшироқ таом еган эмас. Аллоҳнинг Пайғамбари Довуд алайҳиссалом ўз қўли билан топганидан ер эди», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«У зот ўз қўли билан топганидан бошқани емас эди», дейилган.

Шарҳ: Бу ҳадисда ҳам пешона тери билан топилган молу мулк билан ҳаёт кечириш афзал экани баён қилинмоқда. Ҳамма халқларда ҳам «емоқ» сўзи умумий маънода ишлатилиши маълум. Молу мулкни еди, деганда кийиш ва бошқа эҳтиёжларига ишлатилиши ҳам

тушунилаверади.

Пайғамбарлар ичидан Довуд алайҳиссаломни алоҳида зикр қилинишида нима ҳикмат бор? Бундан ўз меҳнати ила топилган нарсани ейиш муҳтожликка боғлиқ эмаслиги келиб чиқади. Чунки Довуд алайҳиссалом дунёни сўраган подшоҳ бўлганлар. Дунёнинг ҳаммаси у Зотнинг ихтиёрларида бўлган. Лекин шундоқ бўлса ҳам темирчилик қилиб, совут ясаб, ана шундан тушган маблағни тирикчиликларига ишлатганлар.

Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам ўз меҳнатлари билан топилган нарсадан ҳаёт кечирганлар. Ҳатто уйдаги таомларини ҳам ўз қўллари билан тайёрлаганлар. Оиша онамиз розийаллоҳу анҳодан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз аҳлларида қандоқ қилар эдилар, деб сўралганида, у Зот ўз аҳллари меҳнатида бўлар эдилар, намозга иқомат айтилса, чиқар эдилар, деб жавоб берганлар.

1629- وَلَمَّا اسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ ط قَالَ: لَقَدْ عَلِمَ قَوْمِي أَنَّ

حِرْفَتِي لَمْ تَكُنْ تَعْجِزُ عَنْ مَثْوَنَةِ أَهْلِي وَشَغِلْتُ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ
فَسَيَأْكُلُ آلُ أَبِي بَكْرٍ مِنْ هَذَا الْمَالِ وَأَخْتَرْتُ لِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ. رَوَى
الْبُخَارِيُّ هَذِهِ الثَّلَاثَةَ.

1629. Абу Бакр розияллоҳу анҳу халифа қилиб сайланганидан кейин:

«Батаҳқиқ, қавмим менинг ҳунарим аҳлимнинг таъминотига етмай қолмаслигини яхши билади. Энди эса мусулмонларнинг иши билан машғул бўлиб қолдим. Бас, Абу Бакрнинг аҳли ушбу молдан егай ва бунда мусулмонлар учун касб қилурман», деди».

Ушбу учовини имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоху анху халифа бўлиб сайлангунларига қадар савдогарлик қилар эдилар. У кишининг топганлари рўзгорларига етиб ортар, бошқаларга ҳам хайри эҳсон қилиб турар эдилар. Халифа этиб сайланганларидан кейин савдогарликлари тўхтаб қолди. У киши Ислом давлатини бошқариш билан, мусулмонларнинг иши билан машғул бўлиб қолдилар.

Шу ўртада янги савол пайдо бўлди: «Оила боқиш нима бўлади?» Шунда ўз ижтиҳодлари билан Байтулмолдан ишлатиб кўпайтириш ва ундан оиласи нафақасига маош олиб туришга қарор қилдилар. Саҳобаи киромлар бунга рози бўлдилар.

Бу ҳолатдан Ислом давлати томонидан ишга тайинланган кишига маош белгилаш келиб чиқди. Шу билан бирга, белгиланган миқдордан ортиқ олиши жоиз эмаслиги таъкидланди.

Имом Ҳоким ривоят қилган ҳадисда:

«Кимни бир ишда ишлатиб, уни (маълум) ризқ ила ризқлантирилса, ундан кейин олгани хиёнат бўлади», дейилган.

Ибн Исҳоқ ривоят қилишларича, Ҳазрати Абу Бакр розияллоху анху халифа этиб сайланганларидан кейин бозорда бошларига кийим қўйиб сотиб юрганларида Умар ибн Хаттоб ва Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоху анхумолар учраб қолганлар. Икковлари унга:

«Мусулмонларга бошлиқ бўлиб туриб, нега бундоқ қилиб юрибсан?» дейишган.

Ҳазрати Абу Бакр:

«Аҳли аёлимни қаердан боқаман?» деганлар.

Икковлари:

«Сенга маош тайинлайлик, деб ҳар кунига яримта қўй тайинлашган».

Ҳазрати Абу Бакр вафотларидан олдин Байтулмолдан олган маблағни ҳисоблаганларида етти минг дирҳам

чикқан. Сўнг ўз молларидан маълум нарсани Байтулмолга қайтариб беришни амр қилганлар. Ўша қайтарилган мол олинган етти минг дирҳамдан кўпроқ чикқан.

Имом Ибн Саъд ва Ибн Мунзирлар келтирган ривоятда Оиша онамиз қуйдагиларни айтадилар:

«Абу Бакр вафот этишидан олдинги хасталиги билан хасталанганда: «Амир бўлганимдан кейин молимга бирор нарса қўшилган бўлса, уни мендан кейинги халифага юборинглар», деди.

У вафот этганидан кейин қарасак, унинг болаларини кўтариб юрадиган нубалик қул ва унинг боғини суғоришда ишлатиладиган туя чикди. Икковини Ҳазрати Умар розияллоху анҳуга юбордик.

«Абу Бакрга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин, ўзидан кейин келадиғанларга қийин қилди», деди у.

Яъни, амалдор бўлиб туриб, молу дунё оширишни йўқ қилиб қўйди, деди.

Ҳазрати Абу Бакр розияллоху анху халифа бўлганларидан кейин зиёда бўлган молларини меҳнат туфайли эмас, мансаб туфайли кўпайган, деб эътибор қилиб, Байтулмолга қўшилиши керак, деб топдилар.

Бу иш у кишидан кейин бўладиган Ислом давлати бошлиқларига ҳам вожиб бўлиб қолди. Мансабдан фойдаланиб, молу мулк орттириш шубҳаси бўлмаслиги учун, зиёда қилишга рухсат бўлмай қолди.

Умар ибн Абдулазиз халифалик вақтида давлатнинг ишини қилганида давлатнинг чироғидан, ўзининг ишини қилганида ўзининг чироғидан фойдаланар эди.

1630- عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: وَلَدَ الرَّجُلِ مِنْ كَسْبِهِ

مِنْ أَطْيَبِ كَسْبِهِ فَكُلُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ إِذَا احتَجْتُمْ. رَوَاهُ أَصْحَابُ

السُّنَنِ.

1630. Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Кишининг фарзанди касбидандир, энг пок касбидандир. Қачон эҳтиёжингиз тушса, уларнинг молларидан еяверинглар», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилганлар.

Шарҳ: Демак, ота-она учун фарзандларнинг топган молу мулки ҳалол. Хоҳлаган вақтларида олиб фойдаланаверадилар. Чунки фарзанд ота-онанинг касби, унинг топган моли ҳам ота-онаники бўлади. Бу маънони қуйидаги ривоят яна ҳам очикроқ баён қилади.

1631 – جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي مَالًا

وَوَلَدًا وَإِنَّ وَالِدِي يَحْتَاجُ مَالِي فَقَالَ: أَنْتَ وَمَالُكَ لِوَالِدِكَ. رَوَاهُ أَبُو

دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ.

1631. Бир одам Набий соллаллоху алайҳи васаллам хузурларига келиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, менинг молим, болам бор ва, шу билан бирга, отамнинг молимга эҳтиёжи бор», деди.

У Зот: «Сен ҳам, молинг ҳам отангга мулкдир», дедилар».

Абу Довуд ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Шу икки ривоятдан уламоларимиз ота-онанинг нафақаси бола учун вожибдир, деган ҳукмни олганлар.

Имом Шофеъий «муҳтож» сўзини эътиборга олиб, агар муҳтож бўлсалар, деган шартни қўшганлар.

Аммо жумҳури уламолар муҳтож бўлсалар ҳам, бўлмасалар ҳам, барибир, чунки бола касб бўлганидан кейин муҳтож бўлиши шарт эмас, деганлар.

1632- عَنْ صَخْرٍ الْغَامِديِّ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ

لَأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا قَالَ: وَكَانَ إِذَا بَعَثَ سَرِيَّةً أَوْ جَيْشًا بَعَثَهُمْ أَوَّلَ
النَّهَارِ وَكَانَ صَخْرٌ رَجُلًا تَاجِرًا وَكَانَ إِذَا بَعَثَ تِجَارَةً بَعَثَهُمْ أَوَّلَ
النَّهَارِ فَأَنْتَرَى وَكَثُرَ مَالُهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَحَسَنَهُ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

1632. *Сохр ал-Ғомидий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй бор Худоё! Умматимга эрталабки ишни баракали қилгин!» дедилар.

У Зот лашкар ёки «сарийя» юборадиган бўлсалар эрта тонгда юборар эдилар.

Сохр тожир одам эди. Қачон тижорат юборадиган бўлса, эрта тонгда юборар эди. У бой бўлиб, моли кўпайиб кетди».

Имом Термизий ривоят қилди, яхши деди. Валлоҳу аълам.

Шарҳ: Саҳархезлик яхши ва баракали экани ҳақида аввал ҳам бир неча ривоятлар келган эди. Бу ривоятда эса бу ишга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуолари кетгани ва, айниқса, тижорат ишида тажрибадан ўтганлиги таъкидлаб айтилмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари ораларида бўлмаган мусулмон жангчиларнинг гуруҳи «сарийя» деб аталган. Ҳатто лашкар ҳам эрта тонгда ҳаракатга киришса, унга зафар ёр бўлар экан.

Ушбу ҳадиснинг ровийи Соҳр ал-Ғомидий ўзлари ривоят қилган ҳадисга оғишмай амал қилганлари туфайли бойиб кетган эканлар.

Ҳар бир нарсада эрта саҳардан ҳаракат қилиш жуда

ҳам фойдали ва баракотли. Чунки бунга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуолари кетган. Тажриба ҳам шуни кўрсатади. Нима иш қиладиган бўлсак, эрта саҳардан бошлашга одатланишимиз керак. Ўз меҳнати билан ризку рўз топиш Ислому умматининг энг яхши авлоди — саҳобаи киромларнинг, энг кўзга кўринган сиймоларнинг одатлари эди.

Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда Оиша онамиз розияллоҳу анҳо:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ўзларига ўзлари хизматчи эдилар. Уларнинг ҳидлари чиқиб кетар эди. Ғусл қилиб олсаларингиз..., деб айтилди», деганлар.

Яъни, саҳобаи киромларнинг тижорат, зироат ва саноатда куйиб-пишиб ишлаганларидан терлаб, нохуш ҳидлар пайдо бўлиб кетар экан. Шунинг учун уларга ғусл қилиб олиш тавсия қилинар экан.

Имом Бухорий Анас розияллоҳу анҳудан қилинган ривоятда куйидагилар айтилади:

«Абдурраҳмон ибн Авф Мадинага келганида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам уни Саъд ибн Робийъ ал-Ансорий билан биродар қилиб қўйдилар. Саъд бой одам эди. У Абдурраҳмонга сенга молимни ярмини бераман, сени уйлаб қўяман, деди. У эса: «Аллоҳ сенинг аҳлингга ҳам, молингга ҳам барака берсин. Менга бозорни кўрсатиб қўйинглар», деди.

У ўша ердан аҳли байти учун курут ва сарёғ орттириб келди. Бир оз (ёки Аллоҳ хоҳлаганича) вақт ўтганидан кейин у устида сариқ бўёқ билан келди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унга:

«Бу қаердан?!» дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, ансорийлардан бир аёлга уйландим», деди.

«Унга нима тақдим қилдинг?» дедилар.

«Бир данак тилло (ёки бир данак вазнича тилло)», деди.

«Битта қўй сўйиб бўлса ҳам тўй қил», дедилар».

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу Саъд ибн Робий розияллоҳу анҳунинг молу мулкини олиб, у уйлаб қўйган аёл билан роҳатда яшасалар бўлар эди. Лекин бундоқ қилмадилар. Ўз касблари билан ҳаёт кечиришни афзал кўрдилар. Шундоқ бўлди ҳам.

Касб қилишдан мурод ризқ топишдир. Ризқ топишга ҳаракат қилган ҳар бир одам иложи борица осон йўл билан кўпроқ ризқ топишни хоҳлайди. Ҳар бир одам ҳам ризқи кенг ва мўл бўлишини истайди. Хўш, бу орзуга эришишнинг йўли қандок?

Имом Бухорий Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким ризқининг кенг бўлишидан ёки умрининг узок бўлишидан хурсанд бўлса, силаи раҳм қилсин», деганлар.

Демак, ота-онага, қариндош-уруғларга яхшилик қилиш лозим.

الباب الثاني

И К К И Н Ч И Б О Б

في الصدق والسماحة

РОСТГУЙЛИК ВА КАРАМЛИ БЎЛИШ ҲАҚИДА

1633- عَنْ ابْنِ عُمرَ τ أَنَّ رَجُلًا ذَكَرَ لِلنَّبِيِّ ρ أَنَّهُ يُحَدِّثُ فِي

الْبُيُوعَ فَقَالَ: إِذَا بَايَعْتَ فُقُلًا لَا حِلَابَةَ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ وَالنَّسَائِيُّ.

1633. *Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга ўзининг савдо-сотикда алданиб қолишини зикр қилди. Шунда у Зот:

«Қачон савдо қиладиган бўлсанг, алдаш йўқ, дегин», дедилар».

Учовлари ва Насай ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда зикри келаётган саҳобий-нинг бошлари ёрилиб, бир оз фикрлари ва тиллари оғир бўлиб қолган эди. Тутилиб гапирар ва олди-сотдида алданиб қолар эдилар. Ўзларининг бу ҳолларидан шикоят қилганларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам олди-сотдидан олдин савдолашаётган одамга алдаш йўқ, деб огоҳлантириш бериб қўйишни тавсия қилдилар. Яъни, Ислом динида савдо-сотикда бир-бирини алдаш йўқлигини эслатиб қўйишни ўргатдилар. Шояд шунда бошқа томон ўзига алдашни эп кўрмаслиги мумкин. Бундан савдо-сотикда, молиявий муаммоларда бир-бирини алдаш харом экани яққол кўриниб турибди.

1634- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْخَلِيفُ مُنْقَعَةٌ
لِلسَّلْعَةِ مَمْحَقَةٌ لِلْبَرَكَةِ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

1634. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қасам ичиш савдо молини ўтказувчи, баракани ўчирувчидир», дедилар».

Учовлари ривоят қилишган.

وَلِمُسْلِمٍ: إِيَّاكُمْ وَكَثْرَةَ الْحَلْفِ فِي الْبَيْعِ فَإِنَّهُ يُنْفَقُ ثُمَّ يَمْحَقُ.

Имом Муслимнинг ривоятида:

«Савдода кўп қасам ичишдан ҳазир бўлинглар. Чунки у ўтказади ва ўчиради», дейилган.

Шарҳ: Баъзи бир савдогарлар ўз молини ўтказиш учун ёлғон гапирадилар, ҳатто қасам ҳам ичадилар. Баъзи харидорлар унинг қасамига ишониб, молини сотиб олади. Ҳалиги савдогар савдоим юришди, деб хурсанд бўлади. Аслида эса, ёлғон гапиргани, ёлғон қасам ичгани учун молининг баракаси ўчади. Микдори кўпайганга ўхшагани билан баракаси бўлмайди. Фойдаси камаяди. Ҳатто бошқа томондан балолар ҳам етади.

Шунинг учун савдогар ростгўй бўлиши керак, қасам ичиб молини ўтказишга уринмаслиги лозим. Ростгўйлик билан, бировни алдамасдан қилинган савдода барака бўлади. Эгасига юқади, фойда беради.

1635- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى ٢ أَنَّ رَجُلًا أَقَامَ سِلْعَةً وَهُوَ

فِي السُّوقِ فَحَلَفَ بِاللَّهِ لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطَ لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلًا

مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَنَزَلَتْ {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا

قَلِيلًا} الْآيَةَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1635. Абдуллоҳ ибн Абу Авфо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Бир киши бозорда туриб бир молни савдога қўйди ва мусулмонлардан бир одамни қизиқтириш учун у(мол)га ўзига берилаётгандан кўп берганини айтиб, Аллоҳнинг номи ила қасам ичди. Шунда:

«Албатта, Аллоҳнинг аҳди ва қасамлари ила арзон

баҳога сотиб оладиганлар...» ояти нозил бўлди.»

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Оятнинг давомида:

«Ана ўшаларга охиратда насиба йўқдир. Қиёмат кунини уларга Аллоҳ гапирмайди ҳам, назар солмайди ҳам, уларни покламайди ҳам. Ва уларга аламли азоб бордир», дейилган.

Демак, одамларни қизиқтириб молини ўтказиш учун бу мол менга ўзи бунчага тушган, деб ёлғон айтиб, қасам ичиш охиратда ёмон оқибатларга олиб келар экан. Шунинг учун бу нарсадан ҳушёр бўлиш керак.

1636- وَمَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِرَجُلٍ يَبِيعُ طَعَامًا فَسَأَلَهُ كَيْفَ يَبِيعُ فَأَخْبَرَهُ فَأَوْحَى إِلَيْهِ أَنْ أَدْخِلْ يَدَكَ فِيهِ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فَإِذَا هُوَ مَبْلُولٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ مِنَّا مَنْ عَشَّ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَمُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ. وَلَفْظُهُمَا: فَقَالَ: مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ قَالَ: أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: أَفَلَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ ثُمَّ قَالَ: مَنْ عَشَّ فَلَيْسَ مِنِّي.

1636. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам таом сотаётган одамнинг олдидан ўтаётиб: «Қандок сотаяпсан?» деб сўрадилар. У хабар берди. Шунда у Зотга қўлингни у(таом)нинг ичига тик, деб ваҳий қилинди. У Зот қўлларини тиксалар, ҳўл экан. Бас, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Биздан эмасдир, ким алдаса», дедилар».

Абу Довуд, Муслим ва Термизий ривоят қилганлар.

Имом Муслим ва имом Термизийнинг лафзиди:

«У зот:

«Эй таом эгаси! Бу нима?!» дедилар.

«Ёмғир теккан эди, эй Аллохнинг Расули», деди.

«Буни одамлар кўришлари учун таомнинг устига қилсанг бўлмасмиди! Ким алдаса, мендан эмас!» дедилар».

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдаги таом деб номланган ва савдога қўйилган мол буғдой бўлиб, унга осмондан тушган ёмғир тегса, шишиб оғир бўлиб қолади. Шунинг учун сотувчи ўлчовда ноўрин фойда кўради. Иккинчидан, ёмғир теккан буғдой сақласа, турмайдиган бўлиб қолади. Шунинг учун уни айбини айтмай сотиш алдамчилик ҳисобланади.

Ушбу ҳадисдан савдо-сотик бўйича бир қанча фойдалар олинади:

1. Ислом дини савдо-сотик, иқтисодий ишларда ҳам ўз таълимотларига эга эканлиги.

2. Масъул кишилар савдо-сотик ишлари шариатга мувофиқ боришини кузатиб туриши лозимлиги. Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўрашлари ва қўлларини солиб текшириб кўришлари шуни кўрсатади.

3. Савдо молида айби бўлса, уни харидорга айтиши ёки кўрсатиш лозимлиги. Айбини кўриб туриб олса, ўзининг иши.

4. Савдода алдамчилик қилиш савдогарни мусулмонлик доирасидан чиқариши.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «**Мендан эмас**» деганлари, менинг динимда эмас, деганларидир.

Энди бугунги катта-кичик савдогарларнинг қилаётган ишларига бир назар солайлик.

Савдонинг қайси тури бўлса, ҳаммасида харидорни яхшилаб алдаш услуби ишлаб чиқилган. Нима қилиб бўлса ҳам харидорни алдаб, молни ўтказиб олишдан бошқа

ташвиши йўқ.

Яхши сифатли молни кўргазмага қўйиб, ёмонини тортиб ёки ўлчаб бериш энг осон услуб.

Аввалгиларга ўхшаб, ёмғир тегиб колувди, дейиш йўқ, зироат маҳсулотини бозорга узиб ёки териб олишдан олдин, албатта, томиридан сув ичиб тўйиб олганича сув қўйилади. Кейин маҳсулот торозу босадиган бўлгач, бозорга олиб чиқилади. Албатта, уни еган одамни эса дард босади.

Бозорда шеригининг ширин анорини сўйиб кўргазмага қўйиб, ўзининг аччиқ анорини пуллайдиганлар ҳам йўқ эмас.

Қўйингки, инсон боласининг ақлига сиғмайдиган нарсалар, хийла-найранглар бозорда учрайди. Ушбу нарсаларни касб қилиб олган алдамчилар ўзини мусулмонман, деб аташга, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматиданман, дейишга ҳақлари бормикан?!

Аллоҳ таолодан қўрқиш керак. Алдамчиликни ташлаш керак. Алдамчилик билан топилган мол-дунё ҳаром бўлади. Эгасига юкмайди. Бошига битган бало бўлади. Қиёматда ҳам шарманда қилади.

1637- عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي عَزْرَةَ ط قَالَ: كُنَّا فِي عَهْدِ رَسُولِ

اللَّهِ ر نُسِمَى السَّمَاوِيَّةَ فَمَرَّ بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ر فَسَمَّانَا بِاسْمِ هُوَ أَحْسَنُ مِنْهُ فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ إِنَّ الْبَيْعَ يَحْضُرُهُ اللَّغْوُ وَالْحَلِفُ فَشُوبُوهُ بِالصَّدَقَةِ. رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1637. Қайс ибн Абу Фарза розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида даллол, деб номланар эдик. Расулulloҳ

соллаллоҳу алайҳи васаллам бизнинг олдимиздан ўтдилар ва бизларни ундан яхшироқ исм билан номладилар:

«Эй тожирлар жамоаси! Албатта, савдода беҳуда нарс ва қасам ҳозир бўлади, бас, уни садақа ила аралаштиринглар», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятдан Ислон тижоратнинг ва тижорат аҳлининг қадр-қийматини кўтарганини билиб оламиз. Ислондан олдин савдогарларни даллол, дейишган экан. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни бу исмдан кўра яхшироқ сўз — «тожир» исми билан атаганлар.

Тожирлар иш давомида билиб-билмай турли беҳуда гап-сўзларни айтиб ёки ишларни қилиб қўйишлари, ҳатто қасам ичишлари ҳам мумкинлиги эътиборидан, ўшаларни ювиш учун тез-тез садақа қилиб туришлари керак.

Яхшилаб эслаб қолиш керакки, мазкур садақа фақатгина беҳуда гап-сўз ва қасамлар эътиборидан, холос. Тожирнинг қилган садақаси унинг алдамчилигини, ҳаромхўрлигини ювиб юбормайди. Бу ҳақиқатни ҳар бир тожир яхши англаб етмоғи зарур.

1638 - عَنْ رِفَاعَةَ ط أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ ρ إِلَى الْمُصَلَّى فَرَأَى

النَّاسَ يَتَبَايَعُونَ فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ فَرَفَعُوا أَعْنَاقَهُمْ وَأَبْصَرَهُمْ

إِلَيْهِ إِجَابَةً لَهُ فَقَالَ: إِنَّ التُّجَّارَ يُبْعَثُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فُجَّارًا إِلَّا مَنْ

اتَّقَى اللَّهَ وَبَرَّ وَصَدَقَ. وَفِي رِوَايَةٍ: التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ

وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ. رَوَاهُمَا التِّرْمِذِيُّ.

1638. Рифоъа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам билан намозгоҳга чиққан эканлар. Бас, у зот савдо қилаётган одамларни кўриб:

«Эй тожирлар жамоаси!» дедилар. Улар бошларини кўтариб, чакириққа жавобан у зотга қарадилар. Шунда у зот:

«Албатта, тожирлар қиёмат куни фожирлар бўлиб қайта тирилтирурлар. Магар Аллоҳга тақво қилган, яхшилик ва ростгўйлик қилган бундан мустасно», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Ростгўй, омонатли тожир набийлар, сиддиқлар ва шаҳидлар билан биргадир», дейилган».

Икковини имом Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Агар тақводор, яхшилик қилувчи ва ростгўй бўлмаса, тожирлик эгасига надомат, охират шармандалигини келтиради экан. Ҳар бир тожир ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган уч сифат:

1. Аллоҳ таолога тақво қилиш.
2. Яхшилик қилиш.
3. Ростгўй бўлиш сифатларини ўзида мужассам қилишга уринмоғи керак.

Ушбу сифатлари бор одамгина тижоратда фожирлик, алдамчилик, ҳаромхўрлик қилмайди.

Аслини олганда тожирлик ҳам шариат кўрсатган йўл билан амалга оширилса, ибодат бўлади. Чунки тожирлар тижоратлари орқали ўзларига фойда топишдан ташқари, жамиятлари учун катта аҳамиятга эга бўлган ишни амалга оширадилар. Кўпчиликнинг оғирини енгил қиладилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам Ҳадича онамизнинг моллари ила тижорат қилганлар.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда тижоратни ҳалол қилганини эълон қилган. Ҳатто ҳаж ибодати вақтида ҳам тижоратга рухсат берган. Уламоларимиз тижорат, зироат

ва саноатдан қайси бири афзал, деб савол берганларга баъзи ҳолларда тижорат афзал эканини таъкидлаганлар. Саҳобалардан баъзилари тижоратни вақти келса жиҳодга тенг бўлишини айтганлар. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу жиҳоддан кейин менга энг афзал ўлим савдо моллари ичида ўлишдир, деганлар.

Аммо ушбу афзалликларнинг ҳаммаси тожирнинг тақводор, ростгўй ва омонатли бўлишига боғлиқдир. Ана ўшанда мўмин-мусулмон тожир қиёмат куни юксак мартабаларга эришади. Набийлар, сиддиқлар ва шаҳидлар билан бирга бўлади.

Ушбу ҳадис олдимизга тожирнинг икки хил ҳолатини кўндаланг кўймоқда:

Алдамчи, ёлғончи ва ҳаромхўрлари қиёмат куни фожир бўлиб тирилтирилади;

Тақводор, содиқ ва омонатчилари қиёмат куни набийлар, сиддиқлар ва шаҳидлар билан бирга бўлишади. Энди ихтиёр ҳамманинг ўзида. Ҳар ким ниятига ва амалига яраша мансаб топади.

1639 - عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: رَجُلًا سَمَحًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1639. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачон сотса, қачон сотиб олса ва қачон ҳақини талаб қилса, қарамли бўлган одамни Аллоҳ раҳм қилсин», дедилар».

Имом Бухорий ва имом Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Мусулмон одам доимо қарамли, саховатли бўлиши керак. Айниқса, олди-сотди ва ҳақни талаб қилиш пайтида. Бундоқ пайтда мумсиклик қилиб, тийиннинг устида етти думалаб туриб олиш барака келтирмайди.

Балки сахийлик, очиклик, бир оз ўтиб бериш Аллоҳнинг раҳматига, хайру баракага сабаб бўлади.

Ушбу ҳадисда зикр қилинган Аллоҳнинг раҳмати икки дунёга ҳам хосдир. Мазкур ишларда карамли, саховатли бўлган кишиларга Аллоҳ таолонинг бу дунёдаги раҳмати — молу мулкига, ризқу рўзига барака, ўзига соғлик-саломатлик, фаровон турмуш ва тинчлик-омонлик беришида кўринса, охиратда эса, жаннатга киришга сабаб бўлади.

Демак, сотувчи ҳам, олувчи ҳам карамли, саховатли ва хушмуомала бўлиши керак. Шунингдек, бировдан ҳақини сўровчи ҳам яхшилик, хушмуомалалик билан сўраши керак.

1640- عَنْ حُذَيْفَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: تَلَقَّتِ الْمَلَائِكَةُ

رُوحَ رَجُلٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ قَالُوا: أَعَمِلْتَ مِنَ الْخَيْرِ شَيْئًا قَالَ: لَا
قَالُوا: تَذَكَّرَ قَالَ: كُنْتُ أَذَايُنُ النَّاسِ فَأَمُرُ فِتْيَانِي أَنْ يُنْظَرُوا الْمُعْسِرَ
وَيَتَجَاوَزُوا عَنِ الْمُوسِرِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: تَجَوَّزُوا عَنْهُ.

1640. Ҳузайфа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Фаришталар сизлардан олдин ўтганлардан бирининг руҳини қабул қилиб олдилар. Сўнгра унга:

«Бирор яхшилик амал қилганмисан?» дедилар.

«Йўқ», деди у.

«Эсла», дедилар.

«Одамларга қарз берар эдим. Йигитларимга камбағалга муҳлат беришни, бойдан осонлаштиришни амр қилар эдим», деди.

Аллоҳ таоло:

«Унинг ҳам (ишини) осонлаштириб юборинглар»,

деди».

وَفِي رِوَايَةٍ: إِلَّا أَبِي كُنْتُ رَجُلًا ذَا مَالٍ وَكُنْتُ أَدَايُنُ النَّاسِ فَكُنْتُ
أَقْبَلُ الْمَيْسُورَ وَأَتَجَاوَزُ عَنِ الْمَعْسُورِ فَقَالَ اللَّهُ: تَجَاوَزُوا عَنِّي عَبْدِي.
رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

Бошқа ривоятда:

«Магар, мен молдор одам эдим ва одамларга қарз берар эдим. Бас, бойдан қабул қилар, камбағалдан кечиб юборар эдим». Бас, Аллоҳ таоло:

«Бандамни кечиб юборинглар», деди» дейилган».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Молиявий муомалаларда қийин ҳолга тушиб қолган одамга енгиллик яратиш қанчалик яхши ва савобли иш эканини ушбу ҳадиси шарифдан билиб олсак бўлади.

Охиратда ҳеч яхшилиги бўлмай, фақат ҳақни талаб қилишда, ноилож ҳолда қолган одамни кечиб юбориш билан ҳам енгилликка эришиш мумкинлиги ушбу ҳадисдан кўриниб турибди.

Бой-бадавлат одамнинг имкони яхши бўлади. Қарздор эса, доимо нокулай ҳолатда бўлади. Ана шу ҳолатни эътиборга олиб, осонлик яратган бойга қиёмат куни Аллоҳ таоло томонидан осонлик яратилар экан.

Бойлар бу ҳолни яхши эслаб қолишлари керак. Қарздорлар ҳам кечиктирмай, яхшилик билан ўз қарзларини адо этишлари кераклиги ўз жойида зикр этилган.

1641- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا

أَوْ وَضَعَ لَهُ أَظْلَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا

ظَلُّهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1641. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким камбағалга муҳлат берса ёки ундан баъзисини ўтиб юборса, Аллоҳ қиёмат кунida, Ўзининг соясидан бошқа соя йўқ кунда Аршининг соясига олади», дедилар».

Термизий ривоят қилган ва, саҳиҳ деган.

Шарҳ: Қарздор камбағалга қарзини узиш учун муҳлат бериш ёки унинг қарзидан баъзи қисмини кечиб юбориш қанчалар яхши эканини кўриб турибмиз. Энди шу ҳадисга амал қилиш қолди, холос.

1642- وَعَنْهُ أَنَّهُ كَانَ لِرَجُلٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَاحَةٌ فَأَعْلَظَ لَهُ فَهَمَّ بِهِ الْأَصْحَابُ فَقَالَ ﷺ: دَعُوهُ فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا اشْتَرَوْا لَهُ سِنًا فَأَعْطُوهُ إِيَّاهُ فَقَالُوا: إِنَّا لَا نَجِدُ إِلَّا سِنًا هُوَ خَيْرٌ مِنْ سِنِّهِ قَالَ: فَاشْتَرَوْهُ فَأَعْطُوهُ إِيَّاهُ فَإِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ أَوْ خَيْرِكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً. رَوَاهُ الْحَمْسَةُ.

1642. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Бир одамнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламда ҳақи бор эди. Ўша одам у Зотга қўполлик қилди. Саҳобалар унга (ёмонлик) қасд қилиб қолдилар. Шунда у зот:

«Уни тек қўйинглар. Ҳақ эгасининг гапи бўлади. Унга (туяси) ёшидагини сотиб олиб беринглар», дедилар. Улар:

«Биз унинг ёшидан яхшироқ ёшдан бошқасини топа олмаяпмиз», дейишди.

«Ўшани сотиб олиб унга беринглар. Албатта, сизнинг яхшиларингиз қарзини гўзал адо этувчиларингиздир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бир аъробийдан туя қарз олган эдилар. Ҳалиги одам келиб, аъробийлар одати бўйича қарзини у зотдан қўполлик билан сўради. Шунда саҳобаи киромлар у беодобнинг танобини тортиб қўймоқчи бўлдилар. Аммо Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бунга йўл бермай, саҳобаларга унга тегмасликни амр қилдилар. Ҳақ эгасининг гапиришга ҳақи бор, дедилар ва унга озор бериш ўрнига, унинг ҳақини яхшилаб қайтариш, қарзга берган туясига ўхшаш туя сотиб олиб бериш кераклигини таъкидладилар.

Бошқа ривоятларда айтилишича, қарзга олинган туя учта тиши чиққан туя экан. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ходимлари Абу Рофеъ розияллоҳу анҳу бориб унга ўхшаш туя топа олмайдилар. Тўртта тиши чиққан туя бор экан, шунинг хабарини берибдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ана ўша тўртта тишли туяни сотиб олиб, ҳалиги аъробийга беришни амр қилдилар ва:

«Албатта, сизнинг яхшиларингиз қарзини гўзал адо этувчиларингиздир», дедилар».

Шунинг учун бировдан қарз олган одам уни ўз вақтида, ўзидан ҳам афзал этиб қайтаришга ҳаракат қилиши керак. Чунки қарз берувчи муҳтож бўлиб турган пайтида ноқулай ҳолатдан чиқишига ёрдам берган, ўз фойдасидан кечиб, унга яхшилик қилган одам. Унинг яхшилигини унутмаслик, ўрнида қайтариш лозим. Оғир пайтда ҳожатини чиқариб олиб, кейин қарзини бермай

юриш инсофсизлик ҳисобланади.

1643 – وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا أَقَالَ اللَّهُ

عَشْرَتَهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ.

1643. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким мусулмоннинг (савдодаги) қайтишини кечирса, Аллоҳ унинг қоқилишини кечирази», дедилар».

Абу Довуд ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Бир одам нарса сотиб олгандан сўнг ўша нарса ёқмай қолиб ёки унга ҳожати йўқлиги маълум бўлиб қолиб, қайтариб олиб келганда уни кечириб қайтариб олган тожирнинг гуноҳини Аллоҳ таоло кечиради экан.

Кишилар ва уларнинг ҳолатлари турлича бўлади. Шу билан бирга, турли кутилмаган вазиятлар ҳам рўй бериб туради. Чунки одатда харидордан кўра, тожирнинг имкониятлари кўп бўлади. Қайтариб олган нарсасини ўша заҳоти бошқа харидор сотиб олиши мумкин. Аммо харидорнинг эса, имкони оз, агар тожир қайтариб олмаса, моли зое бўлиши ҳам мумкин. Умуман олганда тижорий ва бошқа молиявий, иқтисодий муомалаларда ўта кечиримли, сахий ва хушмуомалалик керак бўлади. Мусулмонлик одоби шу. Дарҳақиқат, яхши мусулмон тожир яхши мусулмон ходим ҳамдир. Ҳозирги кунимизда Индонезия, Малайзия, Фаластин, Сингапур ва бошқа томонларда юз милёнлаб мусулмонлар яшамоқда. Уларнинг юртлари мусулмон бўлишига асосан содиқ ва омонатли мусулмон тожирлар сабаб бўлишган. Тижорат билан бориб, омонат билан муомала қилганларини кўриб, ерли аҳоли бу фариштасифат одамлар қандоқ одамлар эканига қизиқишган. Тожирлар эса ўзларида қай бир яхшилик

бўлса, динлари Исломдан экани, агар хоҳласа, ҳар ким ҳам шундоқ бўла олишини айтишган. Шунда уларнинг харидорлари ҳам мусулмон бўлишган.

Яхши мусулмон тожир Ислом дини ҳақида бошқаларда яхши таассурот қолдирганидек, мусулмонча ном билан аталган ёмон одам Ислом ҳақида ўзгаларда ёмон таассурот қолдириши турган гап. Бу ҳақиқатни ҳар бир тожир англаб етмоғи лозим.

الباب الثالث

У Ч И Н Ч И Б О Б

في شروط المبيع

СОТИЛАДИГАН НАРСА ШАРТЛАРИ ҲАҚИДА

1644- عَنْ جَابِرٍ τ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ρ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ: إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْحُمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ فَإِنَّهَا يُطْلَى بِهَا السُّفْنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ وَيَسْتَصْبَحُ بِهَا النَّاسُ فَقَالَ: لَا هُوَ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ρ عِنْدَ ذَلِكَ: قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا حَرَّمَ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا أَجْمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ. وَفِي رِوَايَةٍ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ρ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَمَهْرِ الْبَغِيِّ وَحُلْوَانِ الْكَاهِنِ.

1644. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фатҳ йили, Маккада:

«Албатта, Аллоҳ ва Унинг Расули ароқни, ўлимтикни, чўқани ва санамларни сотишни ҳаром қилдилар», деганларини эшитган экан. Шунда:

«Эй Аллоҳнинг Расули, ўлимтик ёғининг хабарини беринг-чи?! Чунки у билан кемалар мойланади, терилар юмшатилади ва у билан одамлар чирок ёқадилар», дейилди.

«Йўк! У ҳаромдир», дедилар.

Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ яҳудларни ҳалок қилсин. Аллоҳ уларга ўлимтикнинг ёғини ҳаром қилди. Улар бўлса, уни эритиб олдилар. Сўнгра сотиб, баҳосини едилар», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Бошқа бир ривоятда:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам итнинг баҳосидан, зинонинг маҳридан ва фолбиннинг топганидан наҳйи қилдилар», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисда олди-сотди ҳаром қилинган бир неча нарса зикр қилинмоқда. Исломдаги савдо қоидаларидан бири савдога қўйилган нарсанинг истеъмоли ҳалол бўлиши керак.

Ана ўша эътибордан бу ривоятда зикри келган нарсаларни сотиш ва сотиб олиш ҳаром қилингандир:

«Албатта, Аллоҳ ва Унинг Расули ароқни, ўлимтикни, чўқани ва санамларни сотишни ҳаром қилдилар»

1. Ароқ — маст қилувчи ичимлик.

Жоҳилият вақтида ҳозиргига ўхшаб ароқхўрлик ривожланган, шу боисдан ароқ савдоси ҳам авж олган эди.

Аллоҳ таоло оятлар тушириб, аста-секин ароқни ҳаром қилди.

Ароқнинг батамом ҳаром қилингани ҳақида Бақара сурасида оят нозил бўлиши билан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам чиқиб, унинг тижорати ҳам ҳаром бўлганини эълон қилганлар.

Бу маънони Имом Бухорий Оиша онамиз розийаллоҳу анҳодан ривоят қилганлар. Ароқни истеъмол қилиш ҳаром бўлгани учун уни сотиш ва сотиб олиш ҳам ҳаром қилинган.

2. Чўчка.

Бу ҳайвон бутунича ҳаром қилингандир. Ҳатто уни кўрган жойда ўлдиришга амр ҳам бор. Уламоларимиз мусулмонлар зиммасида яшаётган ғайридинларнинг мулки бўлган чўққалар бундан мустасно, чунки, у чўққалар уларнинг мулкидир, аҳли зимманинг мулкини зое қилиш мусулмон учун жоиз эмас, деганлар.

Чўққанинг ҳеч бир нарсасидан фойдаланиб бўлмайди. Шунинг учун унинг ҳеч бир нарсасини сотиб ҳам, сотиб олиб ҳам бўлмайди.

3. Санамлар.

Санам, деб юзи одам юзига ўхшаш бутларга айтилади. Бутнинг ҳар қандай хилини сотиб ҳам, сотиб олиб ҳам бўлмайди. Аллоҳ таолодан бошқа ибодат қилинадиган нарсани қандоқ қилиб ҳам сотиб ёки сотиб олиб бўлсин?!

4. Ўлимтик.

Ўзи ўлиб қолган ҳайвон ҳаром бўлгани учун уни сотиш мумкин эмас, ҳаром қилинган. Чунки бу зарарли нарсадир. Ўзи ўлган ҳайвонларнинг терисини ошлаб ишлатиш мумкин. Бу хусусда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амрлари бор.

Имом Бухорий Ибн Аббос розийаллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзи ўлган қўйнинг олдидан ўтаётиб, бундан

манфаат олсангиз бўлмайдими, деганлар. Одамлар у ўлимтиқдир, деганларида, уни ёмоқ ҳаром қилинган, деганлар.

Бошқа бир ҳадисда ошлаш поклашдир, деган маъно келган. Шу ўлимтиқ териси ҳақидаги масала эсларига тушганми, саҳобаи киромлар Пайғамбаримиз мазкур нарсаларни сотиш ҳаром эканини айтганларида, у Зотга ўлимтиқ ҳайвоннинг ёғини ва унинг ишлатиладиган жойларини эслатдилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, ўлимтиқ ёғининг хабарини беринг-чи?! Чунки у билан кемалар мойланади, терилар юмшатилади ва у билан одамлар чироқ ёқадилар», дейилди».

Ўша вақтда ўлимтиқнинг ёғини кемаларни мойлаш, териларни юмшатиш ва чироқларга қуйишда ишлатилар экан. Аммо Пайғамбаримиз шундоқ бўлса ҳам ўлимтиқнинг ёғини сотиш ҳаром эканини таъкидладилар.

«Йўк! У ҳаромдир», дедилар».

Кейин эса тушунтириш мақсадида бу иш яҳудийларнинг иши экани, улар шу туфайли лаънатга дучор бўлганларини эслатдилар.

«Аллоҳ яҳудларни ҳалок қилсин. Аллоҳ уларга ўлимтиқнинг ёғини ҳаром қилди. Улар бўлса, уни эритиб олдилар. Сўнгра сотиб, баҳосини едилар», дедилар».

Яъни, яҳудийлар ўзларига ёмоқ ҳаром қилинган ёғларни эритиб сотиб, баҳосини еганлари учун лаънатга учраганлар. Шунинг учун мусулмонлар ҳам ўзларига ҳаром қилинган ўлимтиқнинг ёғини сотиб, баҳосини емасликлари керак.

Шу билан бирга, Ҳанафий мазҳаби уламолари ўлимтиқ ёғини совунга ёки шунга ўхшаш манфаат берадиган ишларга истеъмол қилиш жоиз, дейдилар. Ҳадисда сотиш ман қилинган, манфаат олиш эмас, деган фикр бор.

Бошқа бир ривоятда:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам итнинг баҳосидан, зинонинг маҳридан ва фолбиннинг топганидан наҳйи қилдилар», дейилган.

5. Итнинг баҳоси.

Бу масалани келгуси ҳадис шарҳида, иншааллоҳ, батафсил кўриб чиқамиз.

6. Зинонинг маҳри.

Зино ҳаром иш экани ҳаммага маълум. Илгариги жоҳилият даврида ҳозиргига ўхшаб бузук аёлларни зинога ишлатиб пул топадиган одамлар бор эди. Бу иш ҳаром бўлгани боис, пул топиш ҳам ҳаром экани эълон қилинди.

7. Фолбин ҳақи.

Илгариги жоҳилиятда ҳам ҳозиргига ўхшаб турли услублар билан фол очиб одамларнинг пулини оладиган коҳинлар бўлган. Уларнинг фолбинлик йўли билан топган пуллари ҳам ҳаромлиги эълон қилинди. Ушбу ҳадисда зикр қилинган нарсалар орқали мол-пул топиш ҳаромдир. Ким ҳозиргача билмай бу ишлардан бирортасини қилиб юрган бўлса, билиши билан дарҳол тавба қилиб, мазкур ишни тарк қилмоғи, ҳалол касбга ўтмоғи лозим.

1645 – وَعَنْهُ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَالسَّنَوْرِ.

رَوَاهُ الْحَمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ.

1645. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам итнинг ва мушукнинг баҳосидан наҳйи қилдилар».

Бешовларидан фақат Имом Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган икки нарса — ит ва мушукни сотиш ҳақида уламолар турлича ижтиҳод қилганлар.

1. Имом Шофеъий, Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ва яна

баъзи уламолар ушбу ҳадисга амал қилиб, итнинг баҳоси ҳаром, уни сотиб ҳам, сотиб олиб ҳам бўлмайди, у нажас нарсадир, унинг ўзи ҳам, баҳоси ҳам ҳаромдир, дейдилар.

Ҳанафий мазҳаби уламолари эса, бу масалага кенгрок қараганлар. Бу тўғридаги бошқа ҳадисларни ва далилларни ўрганиб чиқиб, кейин ҳукм чиқарганлар.

Аввалда маълум сабабларга кўра, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам итларни ўлдиришга, умуман, боқмасликка амр қилганлар. Бу ҳақда ҳадислар кўп ва ҳаммага маълум. Ушбу бобда келтирилган ҳадис ҳам ўша вақтда айтилган ҳадислардандир.

Кейинчалик эса, маълум мақсад ҳосил бўлганидан кейин итлардан овда ва кўриқлаш каби ишларда фойдаланишга рухсат берилди. Итнинг ўзидан фойдаланишга рухсат берилгани, унинг баҳосидан ҳам фойдаланишга рухсат берилганидир. Агар итнинг баҳосидан фойдаланиб бўлмаса, унинг ўзидан фойдаланиш қандок юз беради?

Албатта, уламоларимиз бу гапни ит уруштирадиган киморбозларнинг итлари баҳоси ҳақида айтмаганлар. Шариатга хилоф бундай иш учун ишлатиладиган бўлса, ҳар қандай нарсани ҳам сотиб бўлмайди.

Имом Косоний «Бадоиъус Саноеъ» китобларида арслон, йўлбарс, сиртлон, бўри, айиқ каби ҳайвонларни сотиш ҳам жоиз, деганлар.

1646- عَنْ أَنَسٍ τ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فِي الْحُمْرِ عَشْرَةَ

عَاصِرَهَا وَمُعْتَصِرَهَا وَشَارِبَهَا وَحَامِلَهَا وَالْمَحْمُولَةَ إِلَيْهِ وَسَاقِيَهَا
وَبَائِعَهَا وَآكِلَ ثَمَنِهَا وَالْمُشْتَرِيَ لَهَا وَالْمُشْتَرِيَ لَهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو
دَاوُدَ.

1646. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам хамр- (арок)да ўн(киши)ни лаънатладилар: уни сиқувчисини, сиқишни буюрганни, ичувчисини, ҳаммолини, кўтартириб юрувчисини, куйиб берувчисини, сотувчисини, баҳосини еювчисини, сотиб олувчисини ва сотдирувчисини».

Термизий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида маст қилувчи нарса хамр, деб аталиб, асосан, узум ва хурмони сиқиб олинadиган ичимликдан иборат эди. Ундан бошқа яна учта нарса ҳам бор эди, лекин улардан хамр олиш озроқ эди. Кейинчалик, маст қилувчи нарсаларнинг тури ҳам, исми ҳам кўпайиб кетди. Аммо барибир уларнинг ҳаммаси тури ва исмидан қатъи назар хамр ҳукмини олаверади. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир маст қилувчи нарса хамрдир ва у ҳаромдир, деганлар.

Шунинг учун ҳозирги кундаги барча маст, кайф қилувчи нарсалар хамр ҳисобланиб, уларни ичиладими, чекиладими, ҳидланадими, игна билан юбориладими, фарқи йўқ. Ароқми, вискими, морфими, нашами, героинми, корадорими буларнинг ҳаммаси ҳаром. Ҳаммаси учун ўн тоифа одам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тилларидан лаънатга учрайди. Аллоҳнинг раҳматидан қувилади. Келинг, ўша ўнта бадбахт тоифа билан танишиб чиқайлик:

1. Сиқувчи.

Ўша вақтда хамрни сиқиб тайёрлангани учун шундоқ дейилган. Бу сўзни бугунги кунимиз тилида айтадиган бўлсак, тайёрловчиси, деймиз. Демак, маст қилувчи ичимлик ва моддаларни тайёрловчилар Аллоҳнинг лаънатига учрайдилар. Улар учун бу дунёдаги барча тузумларнинг лаънати, қамоғи, турли жазолари етарли

эмас. Охиратда Аллоҳ таоло уни дўзахга ҳам солади.

2. Сиқишни буюрганни.

Бу тоифа биринчи тоифадан ҳам ёмондир. Чунки биринчи тоифани ишга соладиган ҳам шу тоифадир. Инсонлар учун зарарли бўлган турли маст қилувчи ичимликлар ва турли сархуш қилувчи моддаларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйувчилар шулардир. Буларга ҳам Аллоҳнинг лаънати бўлади. Ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун буйруқ берганлар ҳам шулар қаторидадир.

3. Ичувчисини.

Энг асосий айбдор тоифа шу тоифадир. Қолган тўққиз тоифа ҳам шу тоифа учун ҳаракат қилади. Ушбу маълум тоифанинг пулини олишга ҳаракат қилади.

4. Ҳаммолини.

Мазкур ҳаром нарсга ҳаммоллик қилувчи киши ҳам Аллоҳнинг лаънатига сазовордир. Хом ашёни тайёрлаш, жойига олиб боришда ҳаммоллик қиладими ёки тайёрлаш жойидами, сотиш жойидами ёки сотиш жойидан истеъмол жойигами барибир. Ҳозирги кунда бутун дунё қарши курашаётганига қарамай, лаънати ҳаммолларнинг фаолияти туфайли қорадори ва унга ўхшаш ҳаром нарсалар бутун дунё бўйлаб кенг тарқалмоқда. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни беҳуда лаънатламаган эканлар.

5. Кўтартирувчисини.

Ароқ ва унинг ҳукмидаги ҳаром нарсаларнинг ҳаммолларини ишга солувчи, уларга пул бериб ишлатувчи ҳам Аллоҳ таолонинг лаънатига учрайди.

6. Қўйиб берувчисини.

Бу ҳам хамр ва унинг ҳукмидаги нарсалар равнақи учун хизмат. Шунинг учун бу ишни қилувчи одам ҳам лаънатга учрайди.

7. Сотувчисини.

Хамр ва хамр ҳукмидаги барча нарсаларни

сотувчиларнинг ҳаммаси ҳам Аллоҳнинг лаънатига дучор бўладилар. Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсани сотгандан кейин бошқа нарса бўлиши ҳам мумкин эмас.

Ҳозирги кунимизда маст қилувчи ичимликларни, гиёҳванд моддаларни сотувчилар инсониятга қанчалар зарар келтиришлари яна ҳам яққол намоён бўлиб турибди. Инсонлар чиқарган қонунлар қонун чиқарувчиларга зарар келтирмайдиган нарсани сотганларни жазоламайди. Мисол учун, ҳозир фақат гиёҳванд моддаларни сотадиган қочоқ савдогаргина жазога тортилади. Келажакда бу моддаларни ҳам маст қилувчи ичимликлар каби қонунлаштириб олишлари ҳеч гап эмас. Илоҳий қонунлар эса, инсониятга зарар етказувчи ҳар бир нарсани сотганни жазога лойиқ деб топади. Бу ҳолни яхши тушунмоғимиз лозим.

8. Баҳосини ейувчисини.

Хамр ва хамр ҳукмидаги барча маст қилувчи нарсаларнинг баҳосини еган киши ким бўлишидан, қайси йўл билан ейишидан қатъи назар Аллоҳ таолонинг лаънатига сазовордир. Бундоқ ҳаром нарсанинг баҳосини еган одам, дарҳақиқат, шунга муносибдир.

9. Сотиб олувчисини.

Хамр ва унинг ҳукмидаги ҳаром, маст қилувчи нарсаларни сотиб олувчи, ўзи уларни истеъмол қиладими-йўқми, барибир, гуноҳкордир. Мазкурларни сотиб олиш ўша ҳаром нарсаларнинг ривожига ҳисса қўшмоқдир. Бу эса Аллоҳнинг лаънатига сабаб бўлувчи ишдир.

10. Сотдирувчисини.

Мазкур маст қилувчи нарсаларни бевосита сотмаса ҳам уни сотдирувчи кишилар Аллоҳнинг лаънатига қолади.

Кўриниб турибдики, хамр ва унинг ҳукмидаги барча маст қилувчи ичимлик ва моддаларнинг яқинига бориш ҳам мўмин-мусулмон одам учун умуман тўғри келмайди.

Шу маънодаги ишларни ўзига касб қилиб олган ёки гоҳ-гоҳида бўлса ҳам аралашиб турадиган кишилар дарҳол

бундан четга ўтишлари лозим. Акс ҳолда, Аллоҳнинг лаънатига қоладилар.

1647- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ ابْتَاغَ طَعَامًا فَلَا يَبْعُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ.

1647. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким таом сотиб олса, то уни тўлиқ олмагунча сотмасин», дедилар».

Бешовлари ривоят қилинган.

وَرَادَ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَأَحْسِبُ كُلَّ شَيْءٍ مِثْلَ الطَّعَامِ.

Имом Муслим ва Имом Термизий:

«Ибн Аббос: Ҳамма нарсани таом каби, деб ҳисоблайман, деди» жумласини зиёда қилганлар.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифдан қўлида турмаган нарсани сотиб бўлмаслик ҳақидаги ҳукм олинган. Бир нарсанинг савдоси битгандан кейин сотувчи уни олувчига тақдим этиб топшира олиши керак.

Имом Байҳақий ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«То қўлингда тутмагунингча бир нарсани ҳеч-ҳеч сотмагин!» деганлар.

1648- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْوَزْنُ وَزْنُ أَهْلِ مَكَّةَ وَالْمِكْيَالُ مِكْيَالُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ حِبَّانَ.

1648. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Вазн Макка аҳлининг вазнидир. Ўлчов Мадина аҳлининг ўлчовидир», дедилар».

Абу Довуд, Насаий ва Ибн Ҳиббон ривоят қилишган.

Шарҳ: Олди-сотдида кўпгина нарсаларнинг оғирлигини ўлчашга тўғри келади. Сотиладиган нарсанинг миқдорини ўлчаш учун ўша вақтда икки хил услуб ишлатилган.

Биринчиси, вазн бўлиб, ҳозирги тарозуда тортиш каби бўлган. Яъни, тарозунинг бир палласига маълум оғирликдаги юкни қўйиб туриб, иккинчи паллага буғдойми, хурмоми, нима сотилаётган бўлса, ўша нарса қўйилган. Бу маънода тижорат билан машҳур бўлган Макка аҳли ҳаммадан илғор бўлиб, нарсалар миқдорини вазн ила аниқлашни яхшилаб йўлга қўйишган. Улар битта олтин динорни тарозунинг бир томонига қўйиб, иккинчи паллага арпа доналарини қўйганлар, саксон уч донаю ўндан уч арпа бир динорга тенг келган. Шу қоидага биноан, оғирлик ўлчовларини белгилаб олишган.

Макка аҳли Шомга, Яманга бориб халқаро савдо ишларида ҳам иштирок этар, шу боис, бу ишларда улар моҳир бўлишган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам атрофдагиларни ҳам Макка аҳлининг вазнини ишлатишга даъват қилганлар.

Мадина аҳли эса, зироат аҳли бўлганлари учун зироат маҳсулотларини, хусусан, хурмо, буғдой, арпа кабиларни ўлчашда жуда уста бўлишган. Улар бунинг учун маҳсулоти идишлар ихтиро қилишган. Мисол учун, уларнинг «соъ» номли идишлари бўлиб, унга маълум миқдорда маҳсулот сиққан. Улар ана ўшанга ўхшаш идишларни ўлчов қилиб олиб, маҳсулотлар миқдорини ўлчашган. Шунинг учун закот, каффорот, садақага бериладиган таомлар миқдори ҳам шариатимизда Мадина аҳлининг ўлчови билан

юритилади.

Савдода зулм ва алдамчиликка йўл қўйилмаслиги, ҳамма нарса аниқ, ҳалол бўлиши муҳим. Бунинг учун сотилаётган нарсанинг миқдори аниқ бўлгани яхши. Уламоларимиз савдо вақтида миқдорни ўлчаш вожиб, деганлар.

1649- عَنْ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ:
كَيْلُوا طَعَامَكُمْ يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1649. Миқдом ибн Маъдикараб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Таомларингизни ўлчанглар, сизга унда барака киритилур», дедилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Савдо учун бўлмаса ҳам ўзи учун сақлаб қўйишни ният қилган нарсаларни ўлчаб қўйиш ўта фойдалидир. Бу иш иқтисод учун зарур. Ҳамма нарсасини аниқ ўлчов билан ўлчаб юрувчи кишининг хонадонига албатта, барака ёр бўлади.

1650- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ أَنَّهُ قَالَ: لِأَصْحَابِ
الْمِكْيَالِ وَالْمِيزَانِ إِنَّكُمْ قَدْ وُلِّيتُمْ أَمْرَيْنِ هَلَكَتَ فِيهِ الْأُمَمُ السَّالِفَةُ
قَبْلَكُمْ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1650. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ўлчов ва тарозу соҳибларига:

«Албатта, сизлар ўзингиздан олдин ўтган

умматларнинг ҳалокатига сабаб бўлган икки нарсани эгалладингиз», дедилар».

Термизий ривоят қилган ва саҳиҳ деган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда ўлчов ишларини адо этувчи кишилар зиммасига улкан масъулият юклатилгани таъкидланмоқда. Ўлчов ишида озгина ноаниқлик билан бир кишига зулм бўлиб қолиши турган гап. Ўтган умматларнинг кўплари ана ўша нарса сабабидан ҳалокатга учрашган эди.

Ислом уммати ҳам ҳалокатга учрамаслиги учун ўлчов ва тарозуда аниқ иш олиб боришлари ва зинҳор бировнинг ҳақини уриб қолмасликлари шарт.

1651- وَقَالَ سُؤَيْدُ بْنُ قَيْسٍ ٧: جَلَبْتُ أَنَا وَمَخْرَفَةُ الْعَبْدِيِّ بَرًّا

مِنْ هَجَرَ فَأَتَيْنَا بِهِ مَكَّةَ فَجَاءَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْشِي فَسَاوَمَنَا بِسَرَاوِيلَ
فَبِعْنَاهُ وَثَمَّ رَجُلٌ يَزِنُ بِالْأَجْرِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: زِنْ وَارْجِعْ. رَوَاهُ
أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1651. Сувайд ибн Қайс розияллоху анху куйидагиларни айтадилар:

«Мен Махрама ал-Абдий билан бирга Хажардан кийим келтирдим. Бас, уни Маккага келтирдик. Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам олдимизга юриб келдилар ва шалворларни баҳолашдилар. Биз у Зотга сотдик. Шу ерда ажрга нарсаларни тортадиган одам бор эди. У Зот унга:

«Торт ва оғирроқ қил», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: «Хажар» — Мадинага яқин бир жойнинг номи.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Бозорга кириб савдо-сотик қилиш жоизлиги.

2. Ўзига керакли нарсани ўзи олгани яхшилиги.
3. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг камтарликлари.
4. Тарозибон ҳақ эгаси розилиги билан ортиқроқ қилиб тортиши мумкинлиги.
5. Бировнинг ҳақини орттириб бериш яхшилиги.
6. Ҳақ олиб тарозибонлик қилиш жоизлиги.

1652- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنْ عَسْبِ الْفَحْلِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا مُسْلِمًا.

1652. *Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам эркак ҳайвоннинг урчитиши учун ҳақ олишдан наҳйи қилдилар».

Бешовларидан фақат Муслим ривоят қилмаган.

Шарҳ: Жоҳилият пайтида урғочи ҳайвонларни қочириш учун кўшиб қўйиладиган эркак ҳайвонларга ҳам ҳақ олишар эди. Бу иш номаълум нарсага ҳақ олиш бўлгани учун Исломда бекор қилинди. Ундоқ ҳайвонларни урғочи ҳайвонни қочириб олгунича вақтинча бериб туриш тавсия қилинди. Демак, мазкур нотўғри йўл билан мол касб қилиш ҳам жоиз эмас.

1653- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنْ بَيْعِ الْحَصَاةِ وَعَنْ بَيْعِ الْعَرْرِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ.

1653. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам тош отиш савдосидан ва ғафлат савдосидан қайтардилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: «Тош отиш савдоси» дегани сотиладиган нарсани тош отиш билан белгилаш ила бўладиган савдодир.

Мисол учун, мана шу пулингга ушбу кийимларга фалон жойдан тош отамиз, нечасига тош тегса шуни оласан, дейилади. Ёки шу пулингга ушбу ерни отилган тош тушган жойигача оласан, дейилади.

«Ғафлат савдоси» дейилгани эса, сотиладиган нарса ноаниқ, эгаси уни харидорга тутиб, таслим қилиб беришдан ожиз нарсани сотишга айтилади. Мисол учун, сенга фалон ҳайвонимни сотдим, дейди, лекин у ҳайвони қочиб кетиб ушлай олмай юрган бўлади. Ёки тутган балиғимни сотдим, дейди, балиқ аллақачон сувга тушиб кетган бўлади. Сотилган нарса ноаниқ ёки харидорга тутиб бера олмайдиган бўлса, савдо ботил бўлади.

1654- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصَمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ عَدَرَ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِ أَجْرَهُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1654. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таоло Мен қиёмат куни уч тоифанинг хусуматчиси бўлурман: Мен билан (аҳд) бериб, кейин алдаган одамнинг, ҳурни сотиб баҳосини еган одамнинг ва одам ишлатиб ҳақини бермаган одамнинг», дедилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисда уч тоифа энг ёмон одамлар ҳақида сўз бормоқда. Чунки қиёмат куни Аллоҳ таолонинг Ўзи хусуматчиси бўлиш енгил иш эмас.

1. «Мен билан (аҳд) бериб, кейин алдаган одамнинг».

Ўзаро муомалаларда ишонч катта ўрин тутати. Шунинг учун ҳам одатда шерик тарафни ўзига ишонтириш учун баъзилар Аллоҳ таолони ўртага қўшадилар. Аллоҳ таоло номи билан ваъда берадилар. Иккинчи томон Аллоҳ таолони ўртага қўшиб гапиряпти-ку, алдамас, деб унга ишонади, керакли нарсага рози бўлади. Кейин эса ҳалиги Аллоҳ таолонинг номи билан аҳд берган одам аҳдни бузади. Иши битиб олгандан кейин хиёнат қилади. Ундоқ нобакор одам роса бопладим, қойил қилдим, деб хурсанд бўлиши ҳам мумкин. Лекин қиёмат куни шармандаси чиқади. Қиёмат кунининг эгаси бўлмиш Зот — Аллоҳ таолонинг Ўзи унга хусуматчилик қилади.

Одатда, қиёмат куни Аллоҳ таоло хусуматчилар орасида ҳукм чиқаради. Аммо У Зот ўша куни Аллоҳ номи билан аҳд бериб туриб, кейин алдаганларга нисбатан Ўзи хусуматчи бўлади. Ҳукм чиқарувчи қозининг ўзи хусуматчи бўлган одамнинг ҳоли қандоқ бўлишини билиб олиш қийин эмас. Шунинг учун ҳам зинҳор Аллоҳнинг номи ила аҳд бериб туриб, алдамаслик керак.

2. «Хурни сотиб, баҳосини еган одамнинг».

Инсонга Аллоҳ таоло томонидан берилган энг улкан неъматлардан бири хурриятдир. Бу неъматни ундан тортиб олиб, уни қул қилиш энг катта жиноятлардан биридир.

Шунинг учун ҳам хур инсонни қул қилиб сотиб баҳосини еган одамга Аллоҳ таолонинг Ўзи қиёмат куни хусуматчи бўлади. Бу шаклда молу мулк топиш энг ҳаром ишлардан саналади.

Жоҳилият вақтида бу ишни қиладиган одамлар кўп эди. Мисол учун, Зайд ибн Ҳориса, Салмон Форсий, Суҳайб Румий ва Билол ибн Рабоҳ розияллоху анҳумлар хур кишилар бўлиб, уларни мушриклар зулм ила қул қилиб юборишган эди.

Ислом кулчиликка қарши кураш олиб бориш жараёнида кулларни озод қилиш учун кўрган барча чоратадбирлар билан бир қаторда, хурларни кул қилиш йўлларини ҳам тўсди.

Ушбу ҳадиси шариф ҳам бу борада кўрилган энг кучли чоралардан биридир. Хурни сотиб, баҳосини еганга Аллоҳ таоло хусуматчидир.

3. «Одам ишлатиб, ҳақини бермаган одамнинг».

Бировни маълум ҳақ бераман, деб ишга ёллаб, ишлатиб олгач, ҳақини бермай юрган одам ҳам катта гуноҳ қилган бўлади. У ҳам бировнинг ҳақини еган бўлади.

Аввалги ҳолатда инсоннинг хуррият ҳақи поймол этилган бўлса, бу ҳолларда унинг меҳнат ҳақи поймол қилинмоқда. Инсон ҳуқуқларини поймол қилган кишига ҳам Аллоҳ таолонинг Ўзи қиёмат куни хусуматчи бўлади.

Кимки қиёмат куни Аллоҳ таоло менга хусуматчи бўлмасин деса, ишлатган ишчисига ўз вақтида ҳақини тўлиқ берсин, меҳнаткашнинг ҳақини поймол қилмасин.

1655- وَقَالَ فَضَالَةُ بْنُ عُيَيْدٍ : اَشْتَرَيْتُ يَوْمَ خَيْبَرَ قِلَادَةً بِاِثْنَيْ عَشَرَ دِينَارًا فِيهَا ذَهَبٌ وَخَرَزٌ فَفَصَلْتُهَا فَوَجَدْتُ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ اِثْنَيْ عَشَرَ دِينَارًا فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ : لَا تُبَاغِ حَتَّى تُفْصَلَ .
رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ .

1655. Фазола ибн Убайд розияллоҳу анҳу:

«Хайбар куни ўн икки динорга бир мунчоқ сотиб олдим. Унда тилло ва тош мунчоқ бор эди. Мен уни тарқатиб юборсам, унда ўн икки динордан кўп нарса топдим ва буни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга зикр қилган эдим:

«Тарқатиб кўрилмагунича сотилмайди», дедилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Тақинчоқларга безак бўлиши учун у турли нарсалар қўшиб тузилиши ҳаммага маълум. Фазола ибн Убайд розияллоху анху ҳам Хайбар ғазоти куни ўн икки динор тилло пулга бир бўйинга тақадиган тақинчоқ сотиб олибдилар. У тақинчоқ тилло тангалар билан қимматбаҳо тошларни аралаштириб ишланган экан.

Фазола ибн Убайд мунчокни тарқатиб юбориб тилло тангаларини санасалар, ўн икки динордан кўп чиқибди. У киши сотиб олаётганда буни билмаган эди. Энди нима бўлади, деб Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга айтган эканлар, у зот:

«Тарқатиб кўрилмагунича сотилмайди», дебдилар.

Яъни, сотилаётган нарсанинг ҳажми, миқдори аниқ бўлиши керак. Чунки тиллога бошқа нарса аралаш бўлганидан кейин тарқатилиб, ҳаммаси аниқ билиб олинмаса, савдода зулм бўлиши мумкин. Кейинчалик икки тараф ўртасида хусумат, келишмовчилик чиқиши мумкин. Ана шу эътиборлардан мазкур нарсага ўхшаш савдо молларини яхшилаб аниқлаб олиб, кейин савдо қилиш керак бўлади.

Уламоларимиз иқтисодий-молиявий муомалаларга оид бундан бошқа барча далилларни ҳам яхшилаб ўрганиб чиққанларидан кейин ўртадаги муомалага сабаб нарсада куйидаги шартлар мавжуд бўлиши керак, деган хулосага келганлар:

1. Муомалага қўйилаётган нарса келишув вақтида мавжуд бўлиши керак.

Йўқ нарсани муомалага қўйиб бўлмайди. Мисол учун, етишмаган зироатни сотиб бўлмайди. Чунки у ҳали униб чиқадими, йўқми, ҳосил берадими, йўқми, маълум эмас. Шунга ўхшаш онасининг қорнидаги ҳайвонни, елиндаги сутни ҳам сотиб бўлмайди.

2. Муомалага қўйилган нарса муомалага қўювчининг

шаръий ҳақи бўлиши керак. Яъни, муомалага қўювчига мулк бўлиши, сақлаш ва манфаатланиши мумкин нарса бўлиши керак.

Бир киши ўзига мулк бўлмаган нарсани сота олмайди, ҳада қила олмайди, ижарага қўя олмайди.

Шунингдек, шариат бўйича сақлаш ва манфаатланиш мумкин бўлмаган ҳаром ичимликлар ёки чўчқага ўхшаш нарсаларни муомалага қўя олмайдилар.

3. Муомалага қўйилган нарсани келишув вақтида топширилиши имкони бўлиши керак.

Мисол учун, қочиб кетган ҳайвонни, ҳаводаги қушни ёки сувдаги баликни муомалага қўйиб бўлмайди. Агар қўйилса, муомала ботил бўлади, ҳисобга ўтмайди.

4. Муомалага қўйилган нарса муомалада иштирок этаётган икки томонга маълум ва тайинли бўлиши керак.

Яъни, икки томон ҳам муомалага қўйилаётган нарсани яхши билиши, кўрган бўлиши, зарур маълумотларга эга бўлиши керак. Агар ундоқ бўлмаса, муомала жорий бўлмайди. Чунки бундоқ ҳолларда кейин уруш-жанжал чиқиши осон бўлиб қолади.

5. Муомалага қўйилган нарса пок бўлиши, нажас ёки нажас аралашган бўлмаслиги керак.

Яъни, шариат юзасидан манфаат олиш имкони берилган нарса бўлиши керак. Ўлимтик, қон, ахлат каби шариат ҳаром қилган нарсаларни сотиб бўлмайди. Агар шундоқ бўлса, у муомала ботил бўлади, ўз кучига эга бўлмайди.

كتابة الشروط والخيار في البيع

ШАРТЛАРНИ ЁЗИШ ВА САВДОДАГИ ИХТИЁР

1656- عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ بْنِ وَهْبٍ τ قَالَ: قَالَ لِي الْعَدَاءُ بْنُ خَالِدٍ τ : أَلَا أُقْرِيكَ كِتَابًا كَتَبَهُ لِي رَسُولُ اللَّهِ ρ قُلْتُ: بَلَى فَأَخْرَجَ لِي كِتَابًا: هَذَا مَا اشْتَرَى الْعَدَاءُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ هُوْدَةَ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ اشْتَرَى: مِنْهُ عَبْدًا أَوْ أَمَةً لَا دَاءَ وَلَا غَائِلَةَ وَلَا خَبْئَةَ بَيْعِ الْمُسْلِمِ الْمُسْلِمَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ خَارِشٍ وَزَادَ: الْعَائِلَةُ الرَّثَا وَالسَّرِيفَةُ وَالْإِبَاقُ.

1656. Абдул Мажаид ибн Ваҳб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Менга ал-Аддаау ибн Холид розияллоҳу анҳу:

«Расулulloх соллаллоху алайҳи васаллам менга ёздириб берган мактубларини сенга ўқиб берайми?» деди.

«Ҳа», дедим. У бир мактуб чиқарди, унда:

«Ушбу ал-Аддаау ибн Холид ибн Хавзата Муҳаммад Расулulloхдан сотиб олган нарсаси: Ундан бир қул (ёки чўри) сотиб олди. Беморлиги йўқ, ғойласи йўқ, хубси йўқ. Мусулмоннинг мусулмонга сотгани», (деб ёзилган эди).

Термизий ва Бухорий ривоят қилишган.

Бухорий: «Ғойла — зино, ўғрилиқ ва қочиб кетиш» жумласини зиёда қилган.

Шарҳ: Имом Бухорий ўз ривоятларида «ғойла» деган ғариб иборанинг маъносини ҳам шарҳ қилиб қўйган эканлар.

«Хубси» сўзи ҳам камдан-кам ишлатиладиган сўз. У аслида ифлослик маъносини билдиради. Бу ерда шу маънога қўшимча, унинг қул бўлишида ифлослик аралашмаган, хур одамни қул қилиб олинмаган. Ёки шунга ўхшаш қаллобликлар йўқ, деган маънони ҳам англатар экан.

Ушбу ривоятнинг қаҳрамони Аддаау ибн Холид ибн Ҳавзата ибн Робийъа ибн Амр ибн Омир ибн Саъсаъа ал-Омирий бўлиб, фатҳ йили мусулмон бўлганлар. У киши оз ҳадис ривоят қилган саҳобийлардан. Саҳрода яшаганлар.

Уламоларимиз ушбу ривоятдан бир неча фойдалар чиқарганлар:

1. Иқтисодий муомалаларни ёзиб, ҳужжатлаштириб қўйиш. Шоҳидлар бўлса ҳам ёзиб қўйилса, яхшироқ бўлади.

2. Ҳужжатларда олдин кичик, обрўси пастроқ кишиларнинг исмини ёзиб, кейин катта ва мартабаси улуг одамнинг номини ёзиш кераклиги.

Чунки бу ҳужжатда олдин Аддаау ибн Холид розияллоҳу анҳунинг исми, кейин эса Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак исмлари ёзилгани шуни кўрсатади.

3. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу нарсани ёзишларида Ислом уммати учун таълим маъноси бор. У Зот — Аллоҳнинг пайғамбари бўлатуриб олди-сотди муомалаларини ёзганларидан кейин, бошқа одамлар ёзиши яна ҳам зарур бўлади.

4. Ҳужжат ва қайдномаларга машҳур бўлмаган одамнинг исмидан ташқари отаси ва бобосининг исми ҳам ёзилиши яхши. Чунки исми ёзилса, у билан исмдош кишилар кўп бўлиши мумкин, исми ва отасининг исми ёзилса, унга ўхшашлар ҳам топилиши мумкин. Аммо исми, отасининг ва бобосининг исми бир хил бўлиши жуда кам бўлади. Ана ўшанда бировни иккинчи биров билан адаштириб қўйиш мумкин эмас.

5. Ҳожати бўлмаса, насабини ёзилмаса ҳам мумкинлиги.

6. Савдо пайтида кул ҳам, унинг баҳоси ҳам ҳозир бўлгани учун уларнинг васфи ва миқдори ёзилмаган. Бўлмаса, уларни ҳам ёзиш керак бўлади.

7. Сотилаётган нарсанинг айблардан холи экани ёзилиши. Мазкур қулнинг дардманд эмаслиги, зинокор, ўғри ёки қочиб кетмаслиги ва ифлослиги йўқлиги ёзиб қўйилиши шуни кўрсатади. Токи харидор кейин даъво қилиб келса, мазкур ёзув ҳужжат сифатида кўрсатилади.

Умуман олганда, ҳар бир молиявий муомалани ёзиб бориш керак. Бу маънода Қуръони каримнинг Бақара сурасида алоҳида таълимотлар берилган.

Аллоҳ таоло мазкур сурада қуйидагиларни айтади:

«Эй иймон келтирганлар! Маълум муддатга қарз олди-берди қилган вақтингизда уни ёзиб қўйинг. Орангизда бир ёзувчи адолат билан ёзсин. Ҳеч бир ёзувчи Аллоҳ билдирганидек қилиб ёзишдан бош тортмасин. Бас, ёзсин ва ҳақ зиммасига тушган киши айтиб турсин, Роббига тақво қилсин ва ундан ҳеч нарсани камайтирмасин. Агар ҳақ зиммасига тушган киши эси паст, заиф ёки айтиб тура олмайдиган бўлса, унинг валийи адолат билан айтиб турсин. Эркакларингиздан икки кишини гувоҳ қилинг. Агар икки эр киши бўлмаса, ўзингиз рози бўладиган гувоҳлардан бир эр киши ва икки аёл киши бўлсин. Иккови(аёл)дан бирорталари адашса, бирлари бошқаларининг эсига солади. Ва чақирилган вақтда гувоҳлар бош тортмасинлар. Кичик бўлса ҳам, катта бўлса ҳам муддатигача ёзишингизни малол олманг. Шундоқ қилмоғингиз, Аллоҳнинг ҳузурида адолатлироқ, гувоҳликка кучлироқ ва шубҳаланмаслигингиз учун яқинроқдир. Магар ораларингизда юриб турган нақд савдо бўлса, ёзмасангиз ҳам, сизга гуноҳ бўлмас. Олди-сотди қилганингизда гувоҳ келтиринг ва ёзувчи ҳам, гувоҳ ҳам зарар тортмасин. Агар (аксини) қилсангиз, албатта, бу фосиқлигингиздир. Аллоҳга тақво қилинг.

Ва Аллоҳ сизга илм берадир. Аллоҳ ҳар бир нарсани билувчи зотдир» (282-оят).

«Ояти мудояна» — қарз олди-бердиси ояти номини олган ушбу ояти карима Қуръони каримдаги энг узун оятдир. Ушбу ояти карима Қуръони карим ва Ислом динининг инсон ҳаётининг барча томонларини қамраб олганининг ёрқин мисолидир. Бу ояти каримани ўрганган одам бошқа барча тузум ва жамиятлар ўзларининг асосий ҳужжатларида инсон турмушида тез-тез учраб турадиган қарз масаласига Қуръони карим қанчалик аҳамият берганини англаб етади.

Энди бевосита ояти кариманинг тафсирига ўтайлик:

«Эй иймон келтирганлар! Маълум муддатга қарз олди-берди қилган вақтингизда уни ёзиб қўйинг».

Аллоҳ таоло бу ояти каримани ҳам мусулмон бандаларига маҳбуб:

«Эй иймон келтирганлар!» нидоси ила бошлаганидан унда келадиган амрлар ва кўриладиган масалалар алоҳида эътиборга сазовор эканини билиб оламиз. Шу билан бирга, ушбу ояти каримага амал қилиб, қарз олди-берди қилганимизда ёзиб-ҳужжатлаштириб қўйишимиз зарурлигини англаб етамиз. Ояти кариманинг давомида мазкур ёзиб қўйиш қайси хилда бўлиши айтилади.

«Орангизда бир ёзувчи адолат билан ёзсин».

Демак, қарз олди-бердиси ҳақидаги ҳужжатни қарз олувчи ҳам, қарз берувчи ҳам ёзмайди. Балки, учинчи бир шахс адолат билан ёзади.

Ушбу қарз ишига ўхшаш ишлар одатда ташвиш келтириши маълум. Шунинг учун кўпчилик бундоқ бош оғриғи ишга ёзувчи сифатида иштирок этишни истамайди. Ана шу ҳолни эътиборга олиб ояти кариманинг давомида:

«Ҳеч бир ёзувчи Аллоҳ билдирганидек қилиб ёзишдан бош тортмасин».

Чунки бу иш савобли иш. Аллоҳ таолонинг амрига

биноан бўлаётган иш. Мусулмонлар жамоатга керак ишларда хожатмандларнинг хожатини чиқаришга бажонидил қатнашишлари керак. Шунинг учун ҳам ёзувчиликка таклиф этилган одам,

«Бас, ёзсин ва ҳақ зиммасига тушган киши айтиб турсин, Роббига тақво қилсин ва ундан ҳеч нарсани камайтирмасин» дейилмоқда.

Ояти карима «ҳақ зиммасига тушган киши» деганда қарз олувчини назарда тутган. Демак, ўртадаги киши келиб қарз олди-бердисини ёзаётган вақтда матнни қарз олувчи айтиб туради. Аввало, қарз олаётганини эътироф қилади. Қарзнинг миқдорини, шартини ва муддатини айтади. Бу нарсаларни қарз берувчи айтиб турса, ўз фойдасига буриб юбормасин, деган эҳтиёт чораси туфайли шундай қилинади. Қарз олувчи муҳтож бўлиб тургани учун бундай қилмаслиги аниқроқ. Чунки у муомаланинг тезроқ амалга ошишига муҳтож.

Шундай бўлса ҳам ояти карима яна бир бор, уни Роббига тақво қилишга ва ҳеч нарсани камайтирмасликка даъват қилмоқда.

«Агар зиммасига ҳақ тушган киши эси паст, заиф ёки айтиб тура олмайдиган бўлса, унинг валийи адолат билан айтиб турсин».

Яъни, қарз олаётган одам эси паст, молиявий ишлар тадбирини билмайдиган бўлса, заифлиги (ёши кичикдир ёки кексадир, касалдир) туфайли ёки тилидаги айби, билмаслиги ва бошқа мавжуд айблар туфайли айтиб тура олмаса, унинг валийи адолат билан айтиб турсин. Чунки валийлар бошқа ишларда ҳам ўз қарамоғидагиларнинг масъулиятини оладилар.

«Эркакларингиздан икки кишини гувоҳ қилинг».

Молиявий олди-берди катта аҳамиятга эгадир, чунки бунда орага молу пул аралашади. Бундай ҳолда биров бошқанинг ҳақини еб кетишининг йўлини ҳар жиҳатдан

тўсиш лозим. Бунда адолатли котибга ёздириб қўйиш билан кифояланмай, яна мусулмонлардан икки эркак кишини гувоҳ қилишга ҳам амр бўлмоқда. Исломда гувоҳликка доимо адолатли кишилар ўтиши зарур, бу нарсa бошқа жойларда кўп таъкидлангани учун бу ерда қайта айтилмади. Аммо барибир бу шарт бекор бўлмайди. Чунки шариат ўлчовида адолатсиз бўлган кишининг гувоҳлиги қабул қилинмайди.

Гувоҳларнинг эркак киши бўлишини таъкидлашнинг ҳам ҳикмати бор. Ҳақиқий исломий жамиятда юқоридаги каби серташвиш, хархашали ва масъулиятли ишлар, одатда, эркаклар зиммасига юкланади. Исломда аёл киши мол-дунё ташвишини чекишдан умуман озод этилган. Қарз олди-бердиси, ёзиб қўйиш ва ҳоказо ишлар билан муслима аёллар безовта қилинмайди. Аммо, фаразан, гувоҳликка икки эр киши топилмай қолса, унда нима бўлади?

«Агар икки эр киши бўлмаса, ўзингиз рози бўладиган гувоҳлардан бир эр киши ва икки аёл киши бўлсин».

Бу ерда гувоҳларнинг адолатли бўлишлари устига, яна бир муҳим шарт қўйилмоқда. Улар «ўзингиз рози бўладиган гувоҳлардан» бўлсин. Кейин бирор гап чиқиб қолгудек бўлса, гувоҳларга ишончим йўқ эди, гувоҳлар қарши томоннинг одами экан, каби гапларга ўрин қўймаслик учун шундай қилиш зарур.

«Икки эр киши бўлмаса, бир эр киши ва икки аёл киши бўлсин», дейилгани Ислом душманларига жуда қўл келиб, динимизга таъна тошларини отишларига сабаб бўлган. Душманлар Ислом аёл кишини тўлиқ одам ўрнида кўрмайди, шунинг учун гувоҳликка ўтишда икки аёлни бир эркак билан тенглаштирган, деб даъво қилишади. Гувоҳлик ҳақида сўз кетаётганда мавзу қарз олди-бердиси эканлиги, муслима аёллар одатда бундай ишларда иштирок этмасликлари, шунинг учун ҳам эҳтиёт чораси тарзида

шундоқ қилинганини ҳеч айтгилари келмайди. Балки яширадилар ва умумлаштириб, бу ҳукм ҳамма нарсага оиддир, деб айтадилар. Ҳолбуки, ояти кариманинг ўзи бундай тақсимотнинг сабабини очиқ-ойдин айтиб қўйган:

«Иккови(аёл)дан бирорталари адашса, бирлари бошқаларининг эсига солади».

Одатда, аёл кишининг кўнгли бўш, таъсирчан, меҳри дарё бўлади. Оналик учун зарур бўлган бу сифатлар талашиб-тортишиш ва уруш-жанжалда тескари натижа бериб қолиши ҳам мумкин. Агар икки киши бўлсалар, бир-бирларига эслатиб, гувоҳликни адолат билан адо этадилар. Айнан мана шу эътибордан қарз олди-бердисида икки аёл гувоҳ бўлиши шарт қилинган.

Шариатда шундай ишлар борки, унда мингта эркакнинг гувоҳлиги ўтмаса ҳам битта аёлнинг гувоҳлиги ўтади. Мисол учун, идда, туғиш, эмизиш каби масалалар. Буларда фақат аёлларнинг гувоҳлиги ўтади. Шу ҳукмни ушлаб олиб, Ислом эркакларни одам ўрнида кўрмайди, чунки фалон-фалон ишларда уларнинг гувоҳликлари қабул эмас, дейилса, инсофданми? Демак, Ислом душманларининг юқоридагидек даъволари мутлақо ўринсиздир.

«Ва чақирилган вақтда гувоҳлар бош тортмасин».

Бу амр Аллоҳ таолонинг амри. Бунга амал қилмаган инсон гуноҳкор бўлади. Ҳақиқатни, адолатни ҳимоя қилиш учун гувоҳликка ўтишлик улкан савоб ҳисобланади.

Имом Муслим ривоят қилган саҳиҳ ҳадисда Пайғамбар алайҳиссалату вассалом: «Сизларга энг яхши гувоҳ кимлигини айтиб берайми? Гувоҳлиги сўралмасдан туриб гувоҳлик берадиганлардир», деганлар.

«Кичик бўлса ҳам, катта бўлса ҳам муддатигача ёзишингизни малол олманг».

Яъни, қарз кичик миқдорда бўлса ҳам, катта миқдорда бўлса ҳам вақтини аниқ қилиб, қачонгача олинганини ёзиб

қўйишни малол олманг. Кейин ёзиб қўярман, эслаб қолдим, шуни ҳам ёзиб ўтирадим, каби баҳоналар беҳуда эканлиги ушбу жумладан яққол кўриниб турибди. Бу таъкиддан кўринадики, нима бўлса ҳам ёзиб қўйиш лозим экан. Чунки бу ишнинг фойдаси жуда ҳам катта, унинг ҳикматларини кейинги жумла баён қилмоқда:

«Шундоқ қилмоғингиз Аллоҳнинг ҳузурида адолатлироқ, гувоҳликка кучлироқ ва шубҳаланмаслигингиз учун яқинроқдир».

Демак, қарз олди-бердисини ёзиб қўйиш жуда ҳам зарур экан. Қарзни ёзиб қўйиш Аллоҳнинг ҳузурида адолатлироқ, афзалроқ экан. Гувоҳлик сифатида ҳам оғзақисидан кўра кучлироқ экан. Ва ниҳоят, шундай қилинганда шубҳага ўрин қолмас экан. Булардан маълум бўладики, қарзни ёзиб қўйиш тўғри иш, нозик ва дақиқ иш, ишончли иш ва хотиржамликни пайдо қилувчи ишдир.

Қарз маълум муддатга олинадиган бўлса, ҳукми шундай. Аммо юриб турган савдо ишлари бўлса, ёзиш шарт эмас. Чунки ҳамма нарса аниқ; мол олдада турибди, савдо тез-тез такрор бўлиб турадиган нарса, ҳар бирини ёзиш зарур бўлса, қийинлашиб кетади:

«Магар ораларингизда юриб турган нақд савдо бўлса, ёзмасангиз ҳам, сизга гуноҳ бўлмас».

Ёзиб борса, ўзининг иши, лекин ёзмаса, гуноҳ эмас. Бундан чиқадики, аввал зикр қилинган нарсаларни ёзмаса, гуноҳ бўлади.

«Олди-сотди қилганингизда гувоҳ келтиринг ва ёзувчи ҳам, гувоҳ ҳам зарар тортмасин».

Савдо ишларига гувоҳ келтириш ҳақидаги ҳукмни уламолар «мандуб» деганлар. Сотувчи билан харидор ўртасида баъзи келишмовчиликлар пайдо бўлиб қолса, гувоҳлар ҳақни ўрнатишда ўз гувоҳликлари билан ёрдам берадилар.

Оятнинг аввалидан шу еригача ёзувчи ва гувоҳларга

вазифа юкланиб келди. Уларга ушбу хизматдан қочмаслик қайта-қайта тайинланди. Мазкур жумлада эса ёзувчи ва гувоҳларнинг ҳақлари ҳимоя қилиняпти. Улар ёзувчилик ва гувоҳлик қилаётганларида зарар тортмасликлари зарур. Одатда ёзувчи ва гувоҳлар савоб умидида вақт сарфлаб, меҳнат қиладилар. Лекин кўпинча бало ва туҳматларга ҳам қоладилар. Шунинг учун уларнинг хотирини жам қиладиган, бу савобли ишга қизиқтирадиган ваъда шу ерда келмоқда:

«Агар қилсангиз, албатта, бу фосиқлигингиздир».

Яъни, агар ёзувчи ва гувоҳга зарар келтирсангиз фосиқлик қилган бўласиз, Аллоҳнинг амридан чиққан бўласиз.

Оятнинг сўнгида яна кишининг виждонига, қалбига, асосий таъсир жойига хитобан:

«Аллоҳга тақво қилинг. Ва Аллоҳ сизга илм беради. Аллоҳ ҳар бир нарсани билувчи зотдир» дейилади.

Худди бошқа ишлардаги каби бу ерда ҳам тақво муҳим омил ҳисобланади. Тақво бўлса, Аллоҳ илм ҳам беради. У фазли улуғ ҳар бир нарсани билувчи Зотдир. Унинг Ўзи билиб иш тутади.

Сўнгра келаси оятда юқоридаги таълимотларга тўлдириш зикр қилинади:

«Агар сафарда бўлсангиз ва ёзувчи топа олмасангиз, бас, қўлга олинадиган гаров бўлсин. Агар баъзингиз баъзингизга ишонсангиз, бас, ишонилган омонатни адо қилсин, Аллоҳга—Роббига тақво қилсин. Гувоҳликни беркитманг! Ким уни беркитса, унинг қалби гуноҳкордир. Ва Аллоҳ қилаётган амалларингизни билувчи Зотдир,» (283-оят).

Аввалги оятда оддий ҳолатдаги қарз олди-бердиси ҳақида сўз кетган эди. Бу оятда эса сафардаги қарз олди-бердиси ҳақида гапирилмоқда. Яъни, сафарда ўзига яраша қийинчиликлар, етишмовчиликлар бўлади. Баъзан қарз

олишга тўғри келади. Аммо бундай пайтда муомалани ёзиб туришга одам топилмаса, нима қилинади? Ушбу ояти карима ана шундай ноқулай ҳолатдан чиқишнинг йўлини кўрсатмоқда:

«Агар сафарда бўлсангиз ва ёзувчи топа олмасангиз, бас, қўлга олинадиган гаров бўлсин».

Бу қарз олувчи қарз берувчига гаровга бир нарса берсин, деганидир. Ўша нарса қарзни эслатиб туради, тониб кетмаслигига сабаб бўлади.

«Агар баъзингиз баъзингизга ишонсангиз, бас, ишонилган омонатни адо қилсин, Аллоҳга—Роббига тақво қилсин».

Яъни, ўртада ёзувчи бўлмаса ҳам, қарз берувчи ишониб қарз беради. Қарздор эса қарз берувчига ишониб гаров беради. Бу ҳолатда икки тараф ҳам бир-бирига ишонади ва омонат қўяди. Икковлари ҳам омонатни адо этишлари, Аллоҳга, Роббиларига тақво қилишлари керак. Яна бир бор тақво эслатилмоқда, ҳамма ишларда тақво асос сифатида зикр қилиняпти. Кишиларда тақво ҳисси уйғотилгач, яна бир муҳим ишга диққат жалб этиляпти:

«Гувоҳликни беркитманг! Ким уни беркитса, унинг қалби гуноҳкордир».

Бу гувоҳлик қозининг ҳузуридаги гувоҳликдир. Яъни, қарз ёки тижорат ишларида гувоҳликдан қочиш ярамайди. Вақти келиб, мазкур ишда келишмовчилик чиқиб қолиб, тарафлар қозига мурожаат қилишса, албатта, қози гувоҳни чақиради. Шунда гувоҳликни беркитмаслик керак. Ким гувоҳликни беркитса, унинг қалби гуноҳкордир. Чунки гувоҳлик ёки уни беркитиш қалбга боғлиқ ишдир.

«Ва Аллоҳ қилаётган амалларингизни билувчи Зотдир».

Шунга биноан жазо ёки мукофот беради.

Қарз ва савдо тўғрисидаги ушбу илоҳий таълимотларни ўрганар эканмиз инсоният ўз бахт-

саодатининг манбасини топа олмай адашиб юрганидан афсусга тушамиз. Бошқаларни қўйиб мусулмонман, деб юрганлар ҳам аксар пайтларда қарз муомаласи юзасидан турли мушкулотларга дучор бўлаётганларини кўрамиз. Улар Аллоҳ таолонинг амрига биноан иш тутмаганлари учун бир-бирларининг молларини ейдилар, уруш-жанжалларга кўмиладилар. Агар ушбу ояти каримага амал этишса, ҳеч қандай муаммо бўлмас эди.

1657- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ۞ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْمُسْلِمُونَ عَلَى شُرُوطِهِمْ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالْحَاكِمُ.

1657. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мусулмонлар шартларида турурлар», дедилар».

Абу Довуд, Термизий ва Ҳоким ривоят қилишган.

Шарҳ: Мусулмон киши ўзи бўйнига олган шартга, албатта, амал қилади. Бўлмаса, мусулмонлиги қолармиди! Бу нарса айниқса, иқтисодий, молиявий муомалаларда кўп бўлади.

Шариат қоидасига мувофиқ, нима шарт қўйилган бўлса, мусулмон инсон ўша шартга амал қилмоғи матлуб, аксинча бўлса гуноҳкор бўлади. Аммо шариат ҳукмидан ташқари шартга келганда мусулмон одам ундоқ шартни қўймайди. Мабодо унинг ихтиёридан ташқари бундоқ шарт қўйилган чоғда ҳам унга амал қилмайди. Бу нарса келгуси ҳадисда яна ҳам равшанроқ ривоят қилинган.

1658- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا أَرَادَتْ أَنْ تَشْتَرِيَ بَرِيرَةَ حِينَمَا طَلَبَتْ مِنْهَا الْمُسَاعَدَةَ عَلَى مَا كَاتَبَهُ عَلَيْهِ أَهْلُهَا فَأَمْتَنَعُوا

إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْوَلَاءُ لَهُمْ فَسَمِعَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ρ فَقَالَ: اشْتَرِيهَا
 وَاشْتَرِطِي لَهُمُ الْوَلَاءَ فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ فَفَعَلَتْ عَائِشَةُ وَقَامَ رَسُولُ
 اللَّهِ ρ فِي النَّاسِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ مَا بَالُ رِجَالٍ
 يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا كَانَ مِنْ شَرْطٍ لَيْسَ فِي
 كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةً شَرْطٍ قَضَاءُ اللَّهِ أَحَقُّ وَشَرْطُ اللَّهِ
 أَوْثَقُ وَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

1658. Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«У киши Барийра келиб ўз аҳли билан келишган мукотабага ёрдам сўраганда уни сотиб олмоқчи бўлдилар. Улар эса «вало» ўзларига бўлишини талаб қилиб бош тортишди. Буни Набий соллаллоху алайҳи васаллам эшитиб қолдилар ва:

«Уни сотиб олавер ва уларга «вало»ни шарт қилиб қўй, чунки у озод қилганнинг ҳақидир», дедилар.

Бас, Оиша шундоқ қилди. Расулуллох соллаллоху алайҳи васаллам одамлар ичида туриб, Аллохга ҳамду сано айтдилар ва:

«Аммо баъду: «Кишиларга нима бўлдики, Аллохнинг Китобида йўқ шартларни шарт қилиб қўядилар?! Аллохнинг китобида йўқ ҳар бир шарт ботилдир! Агар юзта шарт бўлса ҳам! Аллохнинг ҳукми ҳақлидир! Аллохнинг шарти ишончлидир! Албатта, «вало» озод қилганнинг ҳаққидир!» дедилар».

Шарҳ: Ушбу ҳадиснинг қаҳрамони Барийра розияллоху анҳо асли қибт миллатига мансуб аёл бўлиб, тўлиқ исмлари Барийра бинти Сафвондир. Баъзи ансорийларга чўри бўлган. У кишининг эри бўлиб, исми Муғийс эди. У ҳам қул бўлган.

Имом Бухорий Ибн Аббос розияллоху анҳудан қилган ривоятда қуйидагилар айтилади:

«Мен уни Барийранинг орқасидан Мадина кўчаларида йиғлаб юрганини кўрдим. Кўз ёшлари соқолига қуйилиб тушар эди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам амакилари Аббосга: «Муғийснинг Барийрага бўлган муҳаббатидан, Барийранинг Муғийсга бўлган ғазабидан ажабланмайсанми», дедилар. Сўнгра у зот (Барийра)га:

«Агар, унга қайтсанг яхши бўлармиди?» дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, менга амр қилмоқдасизми?» деди.

«Йўқ, шафоатчилик қилмоқдаман, холос», дедилар у зот.

«Ундоқ бўлса, менинг унда ҳожатим йўқ», деди Барийра.

Ана ўшандоқ аёл хўжайинлари билан «мукотаба», яъни, маълум миқдор пул эвазига озод бўлиши ҳақида шартнома ёзишди. Агар Барийра ўша пулни уларга топиб берса, озод этиладиган бўлди.

Шунда Барийра Оиша онамизнинг ҳузурларига келиб, улардан ўша пулни топишда ёрдам сўради. Оиша онамиз эса, агар хоҳласанг, сени бир йўла сотиб олиб озод қиламан, дедилар.

Барийра хўжайинларига бориб бу гапни айтган эди, улар агар «вало»нинг бизга бўлса, майли, бўлмаса, йўқ, дедилар.

«Вало» — озод қилинган киши вафот этганидан кейин қоладиган мероси. Мукотаба бўлганида Барийрага ўхшаб маълум миқдор пул тўласа озод бўлишига келишган кул ёки чўри ўша маблағни тўлаганидан сўнг озод бўлади. Аммо мероси ўз-ўзидан у билан шартнома тузган хўжайинларига қолади. Бошқа ҳолатларда эса, озод қилган хўжайинга қолади.

Барийранинг хўжайинлари Барийрани сотишда ўша

«вало» уни озод қиладиган Оиша розияллоҳу анҳога эмас, уларнинг ўзларига қоилишини шарт қилиб қўйдилар. Уларнинг бу шартларини Барийра Оиша онамизга, улар Расулуллоҳга айтдилар. Расулуллоҳ Оиша онамизга йўл кўрсатиб, Барийрани сотиб олавер, «вало»сини олишингни шарт қил, уни озод қилган олади, дедилар.

Шу билан бирга, Барийранинг хўжайинларидан содир бўлган иш у Зотга таъсир қилди ва кўпчиликка тушунтириб қўйишни лозим топиб, намоздан кейин одамлар ичида туриб хутба қилдилар. Аллоҳ таолога ҳамду сано айтганларидан кейин Барийранинг хўжайинларини қойиб, кишиларга нима бўлдики, Аллоҳнинг Китобида йўқ шартни шарт қилиб қўядилар, дедилар. Кейин эса ҳадис матнида келганидек, масалани очик-ойдин баён қилиб бердилар.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Хўжайин билан қул ёки чўрининг мукотаба қилиши жоизлиги. Бу иш хўжайиннинг қул ёки чўрига менга бунча нарсга берсанг озодсан, дейиши ва қул ёки чўрининг розиман, дейиши билан бўлади.

Бу ҳукм аслида Қуръони карим ояти ила жорий бўлган. Аллоҳ таоло Нур сурасида қуйидагиларни айтган:

«Қўлларингизда мулк бўлганлардан (озодлик) васиқасини истайдиганлари бўлса, бас, уларда яхшилик борлигини билсангиз, улар ила васиқа ёзинг ва Аллоҳнинг сизга берган молидан уларга беринг», (33-оят).

Ислом дини келганида дунёда қулчилик авжига чиққан эди. Ислом қулчиликка қарши биринчи бўлиб бош кўтарди. Инсонлар озод бўлишлари учун у барча чораларни кўрди. Турли йўллар билан мусулмонларни қул озод қилишга даъват этди. Ким бир қулни озод этса, дўзахдан паноҳ топишини эълон қилди. Каффорат учун, гуноҳни ювиш учун қул озод этишни, ўзида бўлмаса, сотиб

олиб озод этишни шарт қилиб қўйди. Яна бошқа кўпгина чораларни кўрди.

Ўша чоралардан бири ушбу оятда зикр қилинаётган «мукотаба» номли амалдир. «Мукотаба» сўзи луғатда «икки томонлама ёзиш» деган маънони англатади. Шаръий истилоҳда эса, қул ёки чўрининг маълум бир маблағ ёки хизмат эвазига озодликка эришиш ҳақида ўз хожаси билан тузган шартномасига айтилади.

Бу амал ҳам қулчиликка қарши курашишнинг бир йўли, қул ва чўрилар озодликка эришишлари учун яратилган бир шароитдир. Аллоҳ таоло мўмин-мусулмонларга Қуръони карим орқали хитоб қилиб, агар уларнинг қул ва чўриларида қайсиси озодликка чиқиш учун шартнома тузишни истаса, улар билан ўша шартномани тузишга амр этмоқда.

«Бас, уларда яхшилик борлигини билсангиз...», дегани ўша «мукотаба» қилишни истаган қул ёки чўрилари билан шу ишда яхшилик бўлишини, улар аҳли солих эканини, озод бўлганидан кейин ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам нафъ етишини билсангиз, деганидир.

Демак, хожа қули билан маълум миқдор мол топиб ёки бирон ишни қилиб бериш эвазига унинг озод этилиши ҳақида шартнома тузиб, ёзиб қўяди. Бу иш «мукотаба» дейилади. Шундан сўнг икки томон ҳам шартномага амал қилиши лозим бўлади. Қул пулни топиб бериши учун ҳеч ким унинг йўлига тўсиқ бўлмаслиги лозим. У шунда озодликка эришади. Хожа эса шартнома асосида қулга шароит яратиб бериши керак. Қул келишилган молни ёки хизматни адо этиши билан озод бўлади, хожанинг унда ҳақи қолмайди.

Агар хожалар Аллоҳ таолонинг ушбу оятдаги

«ва Аллоҳнинг сизга берган молидан уларга беринг» деган амрига бўйсуниб, келишилган маблағдан бир қисmini кечиb юборсалар, яна ҳам яхши бўлади.

Уламоларимиз бу амр ҳам хожаларга, ҳам мусулмонлар оммасига қаратилган, шартномада келишилган маблағни топиш учун мукотаба қилган қулга ҳам хожаси, ҳам бошқа мусулмонлар молиявий ёрдам беришлари керак, дейдилар.

Маълумки, закотнинг ҳақдорларидан бири ҳам айнан шу қуллардир. Яъни, закотдан маълум бир қисмини қул озод қилиш учун сарфлаш Қуръони каримда тайин этилган.

Ислом қул озод этишни энг улкан ибодат ва Аллоҳ таолога қурбат ҳосил қилишнинг энг самарали воситаси даражасига кўтарди.

Суннатда, жумладан, ушбу ҳадисда мукотабанинг қандоқ татбиқ қилиниши кўрсатилган. Бу ҳол ҳам ўша вақтдаги ўзига хос молиявий муомала эди. Энг аҳамиятлиси, Ислом динининг қулдорликка қарши олиб борган атрофлича ҳаракатларининг бир қисми, унда кишиларнинг қулликдан озод қилиниши йўлини осонлаштириш бўлган.

2. Озод қилинган қулнинг «вало»си уни озод қилган кишига бўлиши. Бу ҳам молиявий муомала, чунки гап собиқ қул вафот этганидан кейин ортидан қоладиган мерос мол ҳақида кетмоқда.

3. Қул ёки чўрини сотиб олувчи киши «вало»сини ўзи олишини шарт қилиши жоиз. Чунки ўзи шундоқ ҳам унинг ҳақи бўлади.

4. Мукотаба қилинган қул ёки чўрини сотса бўлади. Чунки Барийра хўжайинлари билан мукотаба қилганидан кейин Оиша онамиз уни сотиб олганлар.

5. Раҳбар одам, олим киши бидъат пайдо бўлганидан хабар топиши биланок, уни одамларга тушунтириб, ҳукми баён қилиб бериши ва бидъат аҳллари қайтариши лозим.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Барийранинг хўжайинларидан савдога ноўрин шарт қўйиш

содир бўлиши биланок шундоқ қилишлари бунинг далили бўла олади.

6. Айб қилган одамни хутбада номини айтиб кўпчилик ичида уятга қолдирмаслик кераклиги. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам худди шундоқ қилдилар.

7. Аллоҳ таолонинг шариатида йўқ шартни қўйиб бўлмаслиги.

8. Аллоҳ таолонинг шариатида йўқ шарт қўйилса, у ботил ҳисобланиши.

1659 - عَنْ جَابِرٍ τ أَنَّهُ بَاغَ مِنَ النَّبِيِّ ρ بَعِيرًا وَاشْتَرَطَ ظَهْرَهُ إِلَى أَهْلِهِ. رَوَاهُمَا الْحُمْسَةُ.

1659. Жобир розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«У киши Набий соллаллоҳу алайҳи васалламга туя сотди ва аҳлига етиб олгунича миниб туришни шарт қилиб қўйди».

Иккаласини бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Улуғ саҳобий Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анхунинг бир саркаш туяси бор эди. Йўлда бўйсунмай у кишини доимо қийнар эди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга чиқилган сафарлардан бирида у киши туялари дастидан, дод, дегудек бўлдилар. Шунда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам туянгни сотасанми, дедилар. У киши жон деб рози бўлдилар. Ўша жойнинг ўзида олди-сотди бўлди ва у киши сотилгандан кейин ҳам туяни миниб уйларига бориб олишни шарт қилиб қўйдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам рози бўлдилар. Саркаш туя ювош тортиб ҳамма туялардан олдинга тушиб юриб кетди. Шу воқеадан сўнг Ислом шариатида Жобир розияллоҳу анхунинг савдодаги шартига ўхшаш шарт қўйиш жоизлиги жорий бўлиб қолди.

1660- عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا وَإِنْ كَذَبَا وَكُتِمَا مُحِقَّتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا.

1660. Ҳаким ибн Ҳизом розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сотувчи ва олувчи, модомики айрилиб кетмасалар ихтиёрлари ўзлари биландир. Агар улар рост гапириб, очиқ-ойдин баён қилсалар, икковларига ҳам савдоларида барака бўлади. Агар ёлғон гапирсалар ва беркитсалар, савдоларининг баракаси ўчирилади», дедилар».

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда учта муҳим нуқтага эътибор беришимиз керак.

1. Савдо бўлган жойда икки тараф бир-биридан айрилиб кетмагунча ихтиёрлари ўзида бўлади. Айниб қолиб савдони кучдан қолдириш, нарсасини қайтариб олиш мумкин. Ажрашиб кетгандан кейин бир томон айниса, иккинчи томон қабул қилмасликка ҳақи бор. Фақат ихтиёр муддатини аввалдан келишган ҳолда чўзишган бўлса, бундан мустасно бўлади.

2. Савдо, молиявий муомала вақтида икки томон ҳам рост гапириб, савдо молига, савдонинг ўзига тегишли ҳамма нарсаларни очиқ баён қилиши зарур. Бу ҳол, аввало, уларнинг икковига фойда келтиради, қилган савдолари баракали бўлади.

3. Савдода икки томон ҳам ёлғон гапирмаслиги, баён қилиниши лозим бўлган нарсани беркитмасликлари керак. Акс ҳолда, қилган савдоларининг баракаси ўчади. Бу ҳақиқатни айниқса, ҳозирги замон одамлари яхшилаб уқиб

олишлари керак. Гап пулнинг, молнинг миқдорида эмас, баракасида эканини англаб етишлари керак. Кўп, аммо баракасиз молдан, оз, аммо баракали мол яхши.

1661- عَنْ ابْنِ عُمرَ r عَنِ النَّبِيِّ r قَالَ: كُلُّ بَيْعٍ لَا بَيْعَ بَيْنَهُمَا حَتَّى يَتَفَرَّقَا إِلَّا بَيْعَ الْخِيَارِ. رَوَاهُمَا الْحُمْسَةُ.

1661. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Ҳар бир сотувчи ва харидор орасида токи улар ажрашмагунларича савдо (ҳукми) лозим бўлмас. Магар ихтиёр савдоси мустасно, дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Демак, савдо мажлисидан ажраб кетмагунча савдо ҳукми ҳам лозим бўлмай туради. Ажраш билан уни бажариш лозим бўлиб қолади. Факат бундан бир хил савдо мустаснодир. Агар икки томон келишиб, савдо мажлисидан ажраб, тарқалгандан кейин ҳам маълум вақтгача ихтиёр бор, дейишган бўлишса, ўша вақт ичида ҳам савдонинг ҳукми лозим бўлмай туради.

1662- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ r قَالَ: إِذَا تَبَايَعَ الرَّجُلَانِ فَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا وَكَانَا جَمِيعًا أَوْ يُخَيَّرُ أَحَدُهُمَا الْآخَرَ فَتَبَايَعَا عَلَى ذَلِكَ فَقَدْ وَجِبَ الْبَيْعُ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

1662. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачон икки киши савдолашса, уларнинг ҳар бири, токи ажраб кетмагунларича, бирга турганларида ихтиёри ўзи билан бўлади. Магар улардан бири бошқасига ихтиёр берган бўлса ва ана ўша асосида

савдо қилишган бўлса, батаҳқиқ, савдо вожиб бўлади», дедилар».

Учовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиснинг биринчи қисмида аввалги ҳадисларда келган масала такрорланмоқда. Савдо мажлисида жам бўлиб турганда, ажрашиб кетмаганда ҳар икки тарафнинг ихтиёри ўзида бўлади.

Ҳадиснинг иккинчи қисмида эса янги масала кўтарилмоқда. Савдолашган тарафлардан бири иккинчисига савдонинг ҳукмини ўтказиш ихтиёрини берсаю, у рози бўлиб, ана шу асосда савдони битиришган бўлсалар ҳам савдонинг ҳукмини бажариш вожиб бўлади. Яъни, савдо мажлисидан ажралмай туриб, бўлди, келишдик, айтиш йўқ, дейиш ёки шунга ўхшаган гапларни ишлатиш билан савдони битирган бўлишса, савдо тугаган бўлади, айтишга ўрин қолмайди.

1663- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا يَفْتَرَقَنَّ اثْنَانِ إِلَّا عَنْ تَرَاضٍ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1663. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Икки томон ўзаро рози бўлмасдан туриб зинҳор ажралмасинлар», дедилар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Зотан, Исломда савдонинг асосий шarti икки тарафнинг розилигидир. Икки тараф рози бўлган ҳолда қилинган савдода барака бўлади. Икки томон рози бўлмай туриб ажрашмасин, дейилгани савдони битиришмасин, дейилганидир. Акс ҳолда ўзаро розилик бўлмаган ва кимнингдир ҳақи ноўрин зое қилинган бўлади. Бу ҳол эса, Ислом таълимотига тўғри келмайди.

الرد بالعيب

АЙБ ТУФАЙЛИ ҚАЙТАРИШ

1664- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ اشْتَرَى شَاءً مُصَرَّاهً فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ بَعْدَ أَنْ يَحْلُبَهَا إِنْ شَاءَ أَمْسَكَهَا وَإِنْ شَاءَ رَدَّهَا وَصَاعًا مِنْ تَمْرٍ لَا سَمَاءَ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

1664. Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайхи васаллам:

«Ким сути (елинида) тўпланган совлиқ сотиб олса, у одам уни соққанидан кейин икки назардан бирини танлайди: хоҳласа уни олиб қолади, хоҳласа уни бир соъ хурмо билан қайтариб беради. Бугдой эмас», дедилар».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: «Сути (елинида) тўпланган», деганда сотувчи одам ҳайвонни сотишдан олдин соғмасдан сутини елинда тўплаб, елинни шишириб бозорга олиб боради. Харидор сут тўла елинни кўриб, серсут экан, деб қизиқиб сотиб олади. Уйига олиб бориб сутни соғади. Иккинчи соғиш вақти келганда қараса, елинда сут оз. Учинчи мартада ҳам шундоқ бўлганидан кейин у алданганини тушунади. Ана ўша ҳолат юз берганда сотиб олган одам икки ишдан бирини қилиш ихтиёрига эга.

1. Рози бўлса, мазкур ҳайвонни ўзи билан олиб қолаверади.

2. Хоҳласа, алдагани учун сотувчига ҳайвонни

қайтариб беради. Сутини соғиб олгани эвазига бир соъ хурмо ҳам қўшиб беради. Бу ҳол, албатта, хурмо кўп юртларда. Хурмоси йўқ юртларда эса ўша юртнинг кўп тарқалган таомидан беради. Ҳадисда қўй зикр қилинган бўлса ҳам, туя, сигир, эчки каби соғиладиган ҳайвонлар ҳам шулар жумласидандир.

1665 – عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: الْخَرَاجُ بِالضَّمَانِ.

1665. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинган:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Харож зоминлик туфайлидир», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадисдаги «харож»дан мурод, бир нарсани сотиб олган киши, унинг айби туфайли айниб қолиб, эгасига қайтариб бергунча муддатда келтирган фойдадир.

Мисол учун, бир одам иккинчи шахсдан бир ҳайвон сотиб олди. Савдо вақтида сотувчи беркитган айб вақт ўтиши билан равшан бўлди. Харидор уни қайтариб беришга ҳақи бор. Бу ҳолда янги масала пайдо бўлади. У ҳам бўлса, айнигунигача ўтган муддатда мазкур ҳайвондан фойдалангани ҳақи нима бўлади?

Ана шу саволнинг жавоби биз ўрганаётган ҳадиси шарифдадир.

«Харож (айнигунча келган фойда) зоминлик туфайлидур».

Яъни, ўша пайтда мазкур ҳайвонга зарар етса, ёки камчилик бўлса, ким зомин бўлар эди? Албатта, сотиб олган киши. Шунинг учун ўша вақтдаги фойда ҳам унга бўлади. У айби бор ҳайвонни сотувчига қайтариб беради. Ундан олган фойдаси учун тўлов бермайди. Бу ҳол ҳамма савдо учун умумий ҳукмдир.

1666- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِذَا اخْتَلَفَ الْبَيْعَانِ
وَلَيْسَ بَيْنَهُمَا بَيِّنَةٌ فَهُوَ مَا يَقُولُ رَبُّ السَّلْعَةِ أَوْ يَتَّزَكَانِ أَيْ
يَتَفَاسَخَانِ الْعَقْدَ. رَوَاهُمَا أَصْحَابُ السُّنَنِ. وَاللَّهُ أَعْلَىٰ وَأَعْلَمُ.

1666. Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачон сотувчи ва харидор ихтилоф қилишса ва ораларида ҳужжат бўлмаса, мол эгасининг гапи гап ёки савдони бузадилар», дедилар».

Иккаласини сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда савдодан кейин бир муддат ўтиб савдоси қилинган нарсада айб пайдо бўлиб, орада хилоф чиқса, нима қилиш тўғрисида сўз бормоқда.

Бундай ҳолатда сотувчи ва харидордан қайси бирининг ҳужжати бўлса ёки кучли ҳужжат кимда бўлса, ўшанинг гапи қабул қилинади.

Агар икковининг ҳам ҳужжати бўлмаса, сотувчининг гапи қабул қилинади. Ёки умуман савдони бузиб юборилади.

Бу хилдаги масалалар жуда ҳам нозик масалалардир. Чунки савдо моллари хилма-хил ва улардан турли айблар топилиши мумкин. Оддий кишилар фарқига борадиган айблар, тажрибали кишилар тушунадиган айблар ҳамда мутахассислар биладиган айблар бор. Шунинг учун ҳам бунга ўхшаш масалаларга фикр китобларимизда кенг жой берилган ва ҳар бир масала бир қанча саҳифаларда баён этилган. Бунинг устига, ҳар бир масалага алоҳида ёндашиш, масала иштирокчиларидан яхшилаб сўраб-суриштириш, ҳужжат талаб қилиш, керак бўлса, қасам ичтириш билан ҳал қилинади.

Иқтисодий алоқалар ўта нозик ва бировнинг ҳақиқа, ҳалол ва ҳаромга боғлиқ бўлгани учун бу ишга Исломда

алоҳида эътибор берилган.

لا يجوز التسعير ولا الاحتكار

НАРХНИ ЧЕГАРАЛАШ ВА ЭҲТИКОР ЖОИЗ ЭМАС

«Нархни чегаралаш» деганда масъул шахс ёки тараф томонидан нархни чегаралаб қўйиш тушунилади.

«Эҳтикор» (монополия) деганда эса, турли йўллар билан бир хил савдо молини эгаллаб олиб нархни оширишга уриниш айтилади.

1667- عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ غَلَا السَّعْرُ فَسَعَّرْنَا فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُسَعِّرُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الرَّازِقُ وَإِنِّي لأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْكُمْ يُطَائِبُنِي بِمُظْلَمَةٍ فِي دَمٍ وَلَا مَالٍ. رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1667. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Одамлар:

«Эй Аллоҳнинг Расули, нарх кўтарилиб кетди, бизга нархни белгилаб беринг», дейишди.

Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳнинг Ўзи нарх белгиловчи, тутувчи, кенг қилувчи ва ризқ берувчидир. Мен эса сиздан бирортангиз ҳам мenden на қон ва на молда зулм даъво қилмаганингиз ҳолимда Аллоҳга рўбарў бўлишни хоҳлайман», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилдилар.

Шарҳ: Қимматчилик кўпчиликни ташвишга тушириб қўяди. Чунки бундоқ иктисодий ҳолат кўпчиликка зарар келтираётган бўлиб кўринади. Ҳамма ўзича бу ҳолатдан чиқишнинг йўллари йўлай бошлайди. Энг содда, энг осон ва ҳаммага «ялт» этиб кўринадиган чора, бозорда нархни чегаралаб қўйиш бўлиб кўринади. Нима учун Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ишни қилмадилар? Ҳатто баъзи саҳобалар бу таклифни қилиб келганларида ҳам маъкул кўрмадилар? Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таолонинг Пайғамбари ўлароқ, ҳеч бир нарсага юзаки қарамас эдилар.

Нархни чегаралаб қўйиш вақтинчалик фойдали кўрингани билан алдамчидир ва аслида зарар келтиради. Аввало, нархни чегараланганидан зарар кўрган тожирлар ўз фаолиятларини тўхтатадилар. Бу ҳол эса эл-юртга бошқа томондан ризқ келишини ман қилиш билан баробардир.

Кейин маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ҳам ўз сарф-харажатлари чегараланган нарх туфайли қопланмай қўйгани учун ишлаб чиқаришни тўхтатадилар. Секин-аста деҳқонлар, хунармандлар ва бошқа тоифаларда ҳам рағбат йўқолиб, маҳсулдорлик пасаяди, ишлаб чиқариш таназзулга кетади.

Айниқса, бу ишга эҳтикор – монополия аралашса, яна ҳам ёмон бўлади. Ўзингиз ўйлаб кўринг, бир одам қандайдир маҳсулотни етиштирса, унинг ҳақиқий нархини билса, аммо кимдир унинг етиштирган нарсасини ҳақиқий нархидан бир неча марта оз нархга мажбуран қўлидан тортиб олиб, бир оздан кейин ўша нарсани ўзи билган нархда сотса, қандоқ қилиб ҳалиги одам ўз ишига рағбат қила олади?! Бу нарса ўтакетган зулм эмасми?!

Ана шу зулм туфайли қанчадан-қанча бой-бадавлат эллар ва юртлар хонавайрон бўлади. Фақирлик,

мискинликка юз тутати.

Сотувчи ўз молини ўз ихтиёри ила ўзи хоҳлаган нархга сотса, яхши бўлади.

Олувчи ўз ихтиёри ила ўзи рози бўлиб хоҳлаган нархга олса, яхши бўлади. Муҳими, ўзаро розилик бўлиши керак.

Яхши ва сифатли нарса юқори баҳоли бўлади. Ёмон ва сифатсиз нарса паст баҳоли бўлади. Ҳаммаси бозор кўтаришига қараб бўлади.

Шунинг учун ҳар бир киши бозор яхши кўтарадиган молни етиштиришга, олиб келишга қизиқади. Ҳамма шунга уринганидан сўнг юртда доимий ва ҳақиқий серобчилик, арзончилик ҳукм сурадиган бўлади.

Ҳадиси шарифда, албатта, Аллоҳнинг Ўзи нарх белгиловчидир, дейилишининг маъноси шундай.

Бу ҳол баъзи бир кишилар ўзларича нархни сунъий равишда ошириб кўпчиликка зарар етказаверса ҳам майли, дегани эмас. Унга яраша алоҳида чоралар бор. Бунга эҳтикорга қарши чораларни ўрганган чоғимизда билиб оламиз.

Аммо оддий ҳолларда нарх чегараланмайди. Сотувчиларга ноинсофлик қилмаслик, нархни арзон қилса баракали бўлиши ҳақида доимо тушунтириш олиб бориб турилади.

1668 - عَنْ مَعْمَرٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ احْتَكَرَ فَهُوَ

خَاطِئٌ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1668. Муъаммар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким эҳтикор қилса, ўша хатокордир», дедилар».

Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Луғатда ушлаб туришга «эҳтикор» деб айтилади. Шариатда эса сотиб олинган нарсани нархни

ошириш учун қасддан сотмай ушлаб туришга «эхтикор» деб айтилади.

Ушбу таърифдан эхтикор бўлмайдиган ҳолатлар ҳам аён бўлади.

1. Ўзи етиштирган нарсани ушлаб туриш эхтикор эмас.

2. Қайта сотиш учун эмас, ўз эҳтиёжи учун сотиб олган нарсани ушлаб туриш ҳам эхтикор эмас.

3. Бошқа юртдан сотиб олиб келинган нарсани ушлаб туриш ҳам эхтикор эмас. Агар доимий равишда олиб келадиган одам бўлса-ю, нархни сунъий равишда орттириш мақсадида ушлаб турса, эхтикор бўлади.

Уламоларимиз халқ оммасининг эҳтиёжи кўпроқ тушадиган нарсалар, хусусан, озиқ-овқатнинг эхтикорига алоҳида, бошқа нарсаларнинг эхтикорига алоҳида қараганлар.

Биринчисини мутлақо мумкин эмас, десалар, иккинчисини қимматчилик вақтида мумкин эмас, деганлар.

Эхтикор ҳақида юқоридаги мазкур ҳадисдан бошқа бир қанча ҳадислар ҳам келган, улардан баъзиларини зикр қилсак, мавзунини яна ҳам очиқроқ тушунишимизга ёрдам берса, ажаб эмас.

Имом Аҳмад, Баззор, Ҳоким, Дора Қутний ва бошқалар Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким таомни қирқ кеча эхтикор қилса, батаҳқиқ, у Аллоҳдан воз кечган, Аллоҳ ундан воз кечган бўлади. Қайси юртнинг аҳлидан бир киши оч ётган бўлса, батаҳқиқ, улар Аллоҳнинг зиммасидан тушган бўлурлар», деганлар.

Баъзилар айтишбу ҳадисга суяниб, эхтикор фақат таомда бўлади, дейдилар. Лекин жумҳур уламоларимиз эхтикор ҳақидаги ҳадислар кўп, улардан фақат битта

ҳадисда таом зикр қилинган, бу эса эҳтикор фақат таомда бўлади, дейишга асос бўла олмайди, дейдилар.

Бошқа ҳужжат ва далиллар ҳамда воқелик эҳтикор таомдан бошқа нарсаларда ҳам бўлишини кўрсатади. Шу билан бирга, таомни нархини ошириш учун сотиб олиб, қирқ кун ва ундан кўп ушлаб туриш эҳтикор бўлиб, катта гуноҳ эканини айни мана шу ҳадисдан билиб оламиз.

Банда учун Аллоҳ ундан юз ўгиришичалик катта бахтсизлик йўқ. Кўпчилик таомнинг нархини сунъий равишда ўстириш учун эҳтикор – монополиячилик билан шуғулланадиган кимсалар бу ҳақиқатни тушунишлари ҳамда бу ҳаром ишларидан тезда воз кечишлари лозим.

Имом Ибн Можа, Доримий ва Байҳақийлар Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Жалб қилувчи ризқлантирилгандир. Эҳтикорчи лаънатлангандир», деганлар.

«Жалб қилувчи» бошқа юртдан ўз юртига керакли нарсаларни олиб келиб сотувчидир. Демак, бу иш яхши иш. Уни қилган одамнинг ризқи улуг бўлади.

Аммо ўз юрти бозорида энг керакли нарсаларни сотиб олиб, ушлаб туриб, сунъий равишда нархни орттирувчи – монополиячи эса малъундир. Чунки у кўпчиликни ноилож ҳолга қўйиб, ўзи ишлаб чиқармай ёки бошқа жойдан савдо моли олиб келмай фойда топишга уринган, оддий халқ ҳисобига бойлик орттиришга ўтган ҳаромхўр кимсадир.

Имом Аҳмад Маъқал ибн Ясор розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким мусулмонларга нархни орттириш учун бирор эҳтикор қилса, хатокордир», деганлар.

Имом Аҳмад Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким мусулмонларнинг нархларига киришиб,

уларга қимматчилик келтириш учун ҳаракат қилса, Аллоҳ учун уни қиёмат куни катта ўтга ўтказмоғи ҳақ бўлади», деганлар.

Демак, эҳтикорчи бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам қаттиқ азоб-уқубатларга дучор бўлар экан.

Ҳозирги даврда нарх ортишининг асосий омилларидан бири эҳтикор—монополия десак, ошириб юборган бўлмаймиз.

Ҳозир эҳтикорчи—монополиячи шахслар, мафиялар, ширкатлар, халқаро ширкат ва бошқа тарафлар турли йўллар билан нархларни сунъий тарзда ошириш, бозорда фақат ўз молини қолдириб, у молни қандоқ бўлишидан қатъи назар энг юқори нархда сотиш йўллари кидиришмоқда.

Бунинг учун катта-кичик бозорлардаги молларни сотиб олиб, ўз нархини кўйиб сотиш, бозорга зўравонлик йўли билан ўзидан бошқани йўлатмаслик, турли қонунлар чиқариш каби чораларини ишга солишмоқда.

Майда безори эҳтикорчилар бозордаги бегона сотувчини қисиб чиқариш, унинг молини тортиб олиш ёки арзимаган баҳога олиб, қимматга сотиш билан шуғулланишмоқда.

Эҳтикорчи ширкатлар эса пора бериб ва турли ҳаром йўлларни ишга солиб ўз молини бошқалар ишлаб чиқармаслиги, бошқа юртдан олиб келиб сотмаслиги ҳақида қонун ва қарорлар чиқартириб олишлари мумкин. Шунинг учун ҳам баъзи юртларда эҳтикорга қарши антимонополия муассасалари ишга солинган.

الباب الرابع

Т Ў Р Т И Н Ч И Б О Б

في البيوع المنهي عنها

НАҲҲИИ ҚИЛИНГАН САВДОЛАР ҲАҚИДА

1669- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ نَهَى عَنْ بَيْعِ حَبْلِ الْحَبْلَةِ وَكَانَ بَيْعًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ الرَّجُلُ يَبْتَاعُ الْجُرُورَ إِلَى أَنْ تُنْتَجِ النَّاقَةُ ثُمَّ تُنْتَجِ الْتِي فِي بَطْنِهَا. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1669. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳомиланинг ҳомиласини сотишни ман қилдилар.

Бу савдо жоҳилиятда бор эди. Бир одам туяларни тукқунича ва унинг қорнидаги ҳам тукқунча сотиб олар эди».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Жоҳилият вақтида бир одам бошқасига туяси қорнидаги ҳомила туғилиб, ўсиб катта бўлиб, у туғадиган боласини ҳам сотиши мумкин эди. Бу савдо мутлақо мумкин бўлмаган иш бўлгани учун Исломи уни ҳаром қилди. Аввало, туянинг қорнидаги туғиладими, йўқми, биров билмайди. Яъни, ўлиб қолиши мумкин. Қолаверса, тирик ҳолида туғилган чоғида эркак бўладими, урғочими, бунини ҳам билиб бўлмайди. Фаразан, урғочи туғилганда ҳам қачон ҳомиладор бўлиши, нима туғиши маълум эмас. Қисқа ва очикроқ қилиб айтганда, борида қўра йўғи кўпроқ. Бундай ноаниқ нарсани сотиб бўлармиди?

1670- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ τ قَالَ: نَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ρ عَنْ بَيْعَتَيْنِ

الْمَلَامَسَةُ وَالْمُنَابَذَةُ: وَالْمَلَامَسَةُ لَمَسَ الرَّجُلُ تَوْبَ الْآخَرِ بِيَدِهِ بِالْيَمِينِ
 أَوْ بِالشَّهَارِ وَلَا يَقْلِبُهُ إِلَّا بِذَلِكَ وَالْمُنَابَذَةُ أَنْ يَنْبِذَ الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ
 بِثَوْبِهِ وَيَنْبِذَ الْآخَرُ إِلَيْهِ تَوْبَهُ وَيَكُونُ ذَلِكَ بَيْنَهُمَا مِنْ غَيْرِ نَظَرٍ وَلَا
 تَرَاضٍ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا التِّرْمِذِيُّ. وَلَفْظُ أَبِي دَاوُدَ: وَالْمُنَابَذَةُ أَنْ
 يَقُولَ: إِذَا نَبَذْتُ إِلَيْكَ هَذَا التَّوْبَ فَقَدْ وَجَبَ الْبَيْعُ وَالْمَلَامَسَةُ أَنْ
 يَمْسَهُ بِيَدِهِ وَلَا يَنْشُرُهُ وَلَا يَقْلِبُهُ فَإِذَا مَسَّهُ وَجَبَ الْبَيْعُ.

1670. Абу Саъид розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам бизни икки хил савдодан: «муломаса ва мунобазадан наҳйи қилдилар».

«Муломаса» бир киши бошқасининг кийимини кечасими, кундузими қўли билан ушлаб кўриб, ундан бошқа айлантириб кўрмасдан олишидир.

«Мунобаза» бир киши ўз кийимини ташлаши ва бошқаси ҳам унга ўз кийимини ташлаши — ана ўша назар қилмай ва ўзаро рози бўлмай туриб уларнинг савдоси бўлади».

Бешовларидан фақат Термизий ривоят қилмаган.

Абу Довуднинг лафзида:

«Мунобаза» қачон сенга ушбу кийимни ташласам савдо вожиб бўлади, дейиши.

«Муломаса» у(кийим)ни қўли билан ушлаб кўрмоғи, ёйиб ҳам, ағдариб ҳам кўрмайди. Қачон ушласа, савдо вожиб бўлади», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятларда ҳадис матни билан бирга, ровийнинг тушунтириш гаплари ҳам қўшиб келтирилмоқда. Абу Саъид ал-Худрий розияллоху анхунинг бу ривоятларида жоҳилият вақтида бор бўлган

икки хил савдодан наҳйи қилингани ҳақида сўз бормоқда. Шу билан бирга, Абу Саъид розияллоҳу анҳунинг ўша икки савдо ҳақидаги тушунтириш гаплари ҳам келмоқда.

«Муломаса» луғатда «ушлаб кўриш», маъносини англатади.

Амалда эса, матнда келганидек, ушлаганини олиш қондаси асосида савдо қилинади. Савдо молини айлантириб кўриш, яхшилаб текширишга имкон берилмайди. Қўлинг тегдими, оласан, деб туриб олинади. Албатта, бу ғирромликдан иборат нарса. Савдо дегани икки томон розилиги билан, айби бўлса айтиб, кўриб, айтиш ихтиёри билан бўлиши керак.

«Мунобаза» эса луғатда «ирғитиш» маъносини билдиради.

Амалда эса «қачон сенга ушбу кийимни ташласам савдо вожиб бўлади», дейишлик.

Бу савдо ҳам ғирромликнинг хунук кўринишларидан бири, шунинг учун ҳам Ислом бундоқ золимона савдони ҳаром қилган. Ҳозирда ҳам моли касодга учраб, савдоси юришмай қолган баъзи савдогарлар шунга ўхшаш ишларни қилишга ўтишади. Бу савдо ҳам шариатга тўғри келмайди. Мусулмонлар бундан огоҳ бўлишлари керак.

1671- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ بَاعَ بَيْعَتَيْنِ

فِي بَيْعَةٍ فَلَهُ أَوْكُسُهُمَا أَوْ الرِّبَا. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1671. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир савдода икки савдони қилса, унга иккисидан ками ёки рибо», дедилар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган ва саҳиҳ дейилган.

Шарҳ: Бир савдода икки савдо қилиш икки хил бўлади:

1. Бир молни икки хил нарх билан сотади. Мисол учун, ушбу кийимни нақдга олсанг ўн сўмга, насияга олсанг ўн беш сўмга сотаман, дейди.

2. Икки хил молни бир хил нарх билан сотади. Мисол учун, ушбу икки кийимдан бирини сенга бунчага сотдим, дейди.

Бу ҳолатларда икки нарсадан бири тайин бўлмагани учун савдо нотўғри бўлади. Агар сотувчининг чақиригидан кейин харидор бирини танласа, савдо юради.

1672 – وَلَا صَحَابِ السُّنَنِ: لَا يَحِلُّ سَلَفٌ وَبَيْعٌ وَلَا شَرْطَانِ

فِي بَيْعٍ وَلَا رِنْحٍ مَا لَمْ يُضْمَنْ وَلَا بَيْعٌ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ.

1672. Сунан эгалари келтирган ривоятда:

«Қарз устига савдо ҳалол эмас, бир савдода икки шарт ҳам, зомин бўлмаган нарсанинг фойдаси ҳам, хузурингда бўлмаган нарсани сотиш ҳам», дейилган».

Шарҳ: Ушбу ривоятда тўрт хил савдо ҳалол эмаслиги ҳақида сўз бормоқда:

1. **«Қарз устига савдо».**

Бунда бир одам иккинчисига бир нарсани қарзга беради. Кейин эса ўша нарсани устига нарх қўйиб, унга сотади. Бунда рибонинг шубҳаси борлигидан рухсат йўқ. Чунки Исломда қарздан фойда олиш мумкин эмас, рибохўрлик бўлади. Қарзнинг устига фойда қўйиб савдо қилинганда ҳам шундоқ бўлганидан ман қилинган.

2. **«Бир савдода икки шарт»** қўйиш ҳам ҳаром.

Мисол учун, сенга ушбу кийимни тикиш ва бўяш шарти ила сотдим, деб бўлмайди. Битта шарт бўлса, бўлади.

3. **«Зомин бўлмаган нарсанинг фойдаси ҳам»,** ҳаром.

Яъни, бир нарсани савдолашиб қўйиб, қўлига келмасдан бошқа одамга сотиб юбориши ҳам мумкин эмас. Чунки бу ўртада ҳеч нарса қилмай фойда кўрмоқда. Мол ҳали сотган одамнинг қўлида турибди, агар унга бирор нарса бўлса ҳам қўлида турган одам зомин бўлади. Савдолашиб қўйиб қўлига олмаган одам зомин бўлмайди.

Демак, бу ўртадаги одам фақат фойда кўриши мумкин, холос. Унинг зиммасига бирор масъулият тушмаяпти. У худди бировнинг нарсасини устига фойда қўйиб сотиб, даромад олган бўлади.

4. «Хузурингда бўлмаган нарсани сотиш ҳам» харом. Чунки аввал ҳам ўрганганимиздек, харидорга бериш имкони бўлмаган нарсани сотиш йўқ нарсани сотиш билан баробар.

1673- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا تَلْقُوا الرُّكْبَانَ

وَلَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ. وَفِي رِوَايَةٍ: فَإِنْ تَلَقَّاهُ إِنْسَانٌ

فَابْتِئَاغَهُ فَصَاحِبُ السَّلْعَةِ فِيهَا بِالْخِيَارِ إِذَا وَرَدَ السُّوقَ. وَلِمُسْلِمٍ

وَالْتِّرَمِذِيِّ: لَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ دَعَا النَّاسَ يَرْزُقُ اللَّهُ بَعْضَهُمْ مِنْ

بَعْضٍ.

1673. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Улов минганларнинг олдини тўсиб чикманглар.

Ерлик одам сахроликка сотиб бермасин», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Бошқа ривоятда:

«Агар бир инсон унинг олдини тўсиб чиқиб, сотиб олса, савдо молининг эгаси бозорга келганда ихтиёри ўзида бўлади», дейилган.

Имом Муслим ва Имом Термизийнинг ривоятида:

«Ерлик одам сахроликка сотиб бермасин. Одамларни тек қўйинглар. Аллоҳ баъзиларини баъзиларидан ризқлантираверсин», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда бозор қоидаларидан яна бири баён этилмоқда. Бозор атрофида айланиб юриб, осон йўл билан бойлик орттириш мақсадида нарх-навонинг ўсишига сабаб бўладиган кишиларнинг иши нотўғри экани баён қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Улов минганларнинг олдини тўсиб чиқманглар» деганлари, ташқаридан бозорга сотгани ўз маҳсулотларини олиб келаётганларнинг олдини тўсиб чиқиб, бозордаги нархни билмасларидан олдин арзон-гаров сотиб олманглар, деганларидир.

Жоҳилият даврида шундоқ қиладиганлар бор эди. Ҳазрати Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу ўзлари, биз улов минганларнинг олдини тўсиб чиқиб, бозорга келмасларидан олдин таомларини сотиб олар эдик, деганлар.

Саҳрода, қишлоқда яшайдиган кишилар одатда бозордаги нархдан яхши хабардор бўлишмайди, савдо-сотиқ ишларида шаҳар аҳолисича устомон ҳам бўлишмайди. Шунинг учун йўлини тўсиб чиқиб, молини сотиб олмоқчи бўлган одамга арзонга сотиб қўйиши мумкин. Натижада, у ҳам, бозорга келадиган оддий кишилар ҳам зарар кўрадилар.

Аммо бозорга келиб, вазиятни ўз кўзи билан кўриб, мулоҳаза қилиб сотгани яхши бўлади. Агар бир киши ўз молини олдини тўсиб чиққан чайқовчига сотсаю, кейин бозорга келиб, нарх-навони кўриб айтиб қолса, молини қайтариб олишга ҳақи бор.

«Ерлик одам сахроликка сотиб бермасин».

Баъзи ривоятларда «даллоллик қилиб» дейилган.

Шунинг учун ҳам уламоларимиз ерликнинг сахроликнинг молини сотиб бериши даллоллик қилмаслик ила бўлса жоиз, дейилган.

Чунки ерлик даллоллик қилганда ўзи фойдасини кўзлаб қимматроқ сотишга ҳаракат қилади ва кўпчилик сахроликнинг ўзи сотган пайтдаги арзон нархга ололмайди. Шунинг учун ҳам бозорнинг нархини сунъий равишда ўстирмай, табиий ҳолига қўйиб бериш керак.

Шариат доирасида ҳаром-хариш аралашмай, ўзаро рози бўлган ҳолда тижорат юравериши керак. Бу қондани Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг:

«Одамларни тек қўйинглар! Аллоҳ баъзиларини баъзиларидан ризқлантираверсин», деган гаплари билан ифода этганлар. Бошқача қилиб айтганда, эркин савдо бўлсин, дейилгандир.

Ушбу қоидада Ислом шариатида кўпчиликнинг фойдасини кўзлаб иш тутиш очик-ойдин кўриниб турибди. Улов минганнинг олдини тўсиб чиқиш ман қилинганда иш бир киши билан битар эди. Шунинг учун содда одамни устомон алдамасин, деган асосда иш кўрилди. Яъни, битта устомон содда деҳқонни алдаб, арзон нархга молини сотиб олмасин, дейилди. Шу билан бирга, ўша устомон молни олиб келиб сотганда содда деҳқондан кўра қимматга сотиши ва орага воситачи кириб нарх ўсишига сабаб бўлиши ҳам назарда тутилган.

Ҳозир ҳам бундай ишларнинг содир бўлиши нарх-навонинг ўсишига сабаб бўлмоқда. Маҳсулот етиштирувчи билан харидор орасида воситачи қанча кўпайса, нарх шунча ўсади. Баъзи жойларда ишлаб чиқарувчи ўз маҳсулотини бевосита сотиши ман қилиб қўйилган. Натижада нарх-навони режали равишда кўтариш юз беради. Оддий фуқаро зарар кўради. Унинг пешона тери билан топган пулини ҳеч бир меҳнат қилмай оладиганлар кўпаяди.

Иккинчи ҳолатда иш саҳроликнинг зарарига кетаётганга ўхшайди. Чунки агар ерлик одам унга сотиб берса, у ўзи сотгандан кўра кўп фойда олиши мумкин эди. Аммо бу ҳолда кўпчилик, ундан келиб нарса сотиб оладиганлар манфаати эътиборга олинган. Бунда ҳам воситачилар меҳнат қилмай нарх-навони сунъий равишда юқори ушлаб туришларига йўл қўймаслик учун шундок қилинган. Ҳар бир бозорда шунга ўхшаш тамагирлар бўлади. Улар ўз фойдаларини кўпчилик ҳисобидан топадилар. Ислом шариатида бу нарсага рухсат берилмаган.

1674- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ر عَنْ النَّبِيِّ ر قَالَ: لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُ. وَفِي رِوَايَةٍ: لَا يَسْمُ الْمُسْلِمُ عَلَى سَوْمِ أَخِيهِ.

1674. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Киши ўз биродарининг савдоси устига савдо қилмасин, ўз биродари совчилиги устига совчилик қилмасин. Магар унга ўзи изн берса, майли», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Мусулмон ўз биродарининг савдолашиши устига савдолашмасин», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда уч хил ишдан наҳйи қилинмоқда:

1. Бировнинг битирган савдоси устига савдо қилиш.

Бу икки хил кўринишда бўлиши мумкин:

Биринчи кўринишда бировдан нарса сотиб олган одамга, савдонгни бузиб, нарсасини қайтариб бер, мен сенга худди шу нарсани арзон нархга бераман, дейди.

Иккинчи кўринишда эса, бировга нарса сотган одамга,

савдонгни бузиб нарсангни қайтариб ол, мен сенга ундан кўра кўп баҳо тўлайман, дейди.

Бу иш бузғунчиликдан иборатдир. Кишилар ичида келишмовчилик, уруш-жанжал келтириб чиқарадиган ишдир. Эркин бозор қоидасига, одамларнинг баъзилари баъзиларидан фойда олишига зид нарсадир. Шунинг учун ҳам шариатда бу нотўғри иш ман қилинган.

2. Бировнинг совчилиги устига совчилик қилиш.

Бир киши бир қизга совчилик қилиб турганда у ўз ишини битирмагунча бошқа одам ҳалиги қизга совчилик қилиши ҳаромдир. Бу иш ҳам кишилар ўртасида хусумат келтириб чиқарадиган ишдир. Аммо биринчи совчилик қилган одам ўзи изн бериб, майли, насиб қилгани бўлар, сиз ҳам совчи қўяберинг, деса, иккинчи одам совчилик қилиши мумкин. Бу масала, иншааллоҳ, «Никоҳ» китобида батафсил ўрганилади.

3. Бировнинг савдолаши устига савдолашиш.

Яъни, бир киши бир нарсани савдолашиб қўйди, ҳали бир йўла сотиб олгани йўқ. Шунда бир одам келиб сотувчига менга сотсанг, ундан кўп нарх бераман дейиши мумкин эмас. Ёки харидорга менинг худди шу савдолашган нарсанга ўхшаш нарсам бор, сенга арзон бераман, дейиши мумкин эмас. Савдо битса, битиб кетди, битмаса, учинчи киши ўз мақсадини айтса бўлади. Бу ишда ҳам бошқаларга зарар келтириш борлигидан ҳаром қилинган.

Ўйлаб кўрадиган бўлсак, бозор ва савдо соҳасида келиб чиқадиган кўпгина уруш-жанжал, келишмовчиликларнинг асосий сабабларидан бири ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган масаладир. Кишиларнинг Исломдан беҳабарликлари, хабардорларнинг амал қилмасликлари оқибати нима бўлишини шундан ҳам билиб олаверсак бўлади.

1675 – وَعَنْهُ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ النَّجَشِ.

1675. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам «Нажш»дан наҳйи қилдилар.

Шарҳ: «Нажш» сўзи луғатда «шишириб кўрсатиш» маъносини англатади.

Савдода эса бошқаларни алдаб қизиқтириш учун бир нарсани ортиқча баҳога сотиб олишга айтилади. Бунда сотувчи билан келишиб олган шериклари бўлади. Сотувчи савдо молини мақтаб туради, шериклар эса одам тўпланганда келиб, жуда зўр нарса экан, баҳоси ҳам арзон, деб хўжакўрсинга сотиб оладилар. Буни кўриб турган бошқа кишилар ҳам қизиқиб сотиб ола бошлайдилар. Бу иш очиқ-ойдин алдамчилик экани кўриниб турибди. Бундоқ йўл билан пул топишни Ислом ҳаром қилган.

1676 – عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلاَحُهَا وَعَنِ التَّخْلِ حَتَّى يَزْهُوَ قِيلَ: وَمَا يَزْهُو قَالَ: يَجْمَأُ أَوْ يَصْفَأُ.

1676. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам мевани, то кўзга кўринмагунча ва хурмони, то етишмагунча сотишдан наҳйи қилдилар.

«Етишмагунчаси нима?» дейилди.

«Қизармоғи ёки сарғаймоғи», дедилар».

Шарҳ: Кўзга кўриниб, пишишига оз қолган, мева ёки хурмони пишганда бериш шарт билан сотиш мумкинлиги ҳақида гап бормоқда. Чунки бундан олдин нима бўлишини билиб бўлмайди. Гуллаб ёки ғўралаб турган мева ёки

хурмони мана шу гул тугиб пишса ёки ушбу ғўра пишганда сенга бераман, деб баҳосини олиб бўлмайди. Негаки, гул мева тугмаслиги мумкин, ғўра пишмай туриб бирор офат етиши мумкин. Меваси кўзга кўриниб қолганда эса, оз қолган бўлади ва одатда ундоқ нарсалар пишиб етилиши ғолибдир. Хурмонинг етишиб пишай деб қолганлиги турига қараб қизаргани ёки сарғайганидан билиб олинар эди. Бошқа меваларнинг ҳам ўзига яраша белгиси бўлади.

1677- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ط أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ نَهَى عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى يَزْهُوَ وَعَنِ السُّنْبُلِ حَتَّى يَبْيَضَّ وَيَأْمَنَ الْعَاهَةُ نَهَى الْبَائِعَ وَالْمُشْتَرِيَ. وَفِي رِوَايَةٍ: نَهَى عَنْ بَيْعِ الْعِنَبِ حَتَّى يَسْوَدَّ وَعَنْ بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يَشْتَدَّ. رَوَى هَذِهِ الْأَرْبَعَةَ الْحُمْسَةُ.

1677. Ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам хурмони пишгунча, сунбулни оқаргунча ва офатдан эмин бўлгунча савдо қилишдан наҳйи қилдилар. Сотувчини ҳам олувчини ҳам наҳйи қилдилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Узумни қорайгунча, донни қотгунча савдо қилишдан наҳйи қилдилар», дейилган.

Тўрталасини Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда баъзи бир зироат ва боғдорчилик маҳсулотларини қачондан бошлаб савдо қилиш мумкинлиги баён қилинмоқда.

Ана ўша кўрсатилган ҳолатдан бошлаб, бу зироат ва боғдорчилик маҳсулотларини пишиб етилган вақтда бериш шарти билан сотиш мумкин. Ундан олдин сотиб ҳам, олиб ҳам бўлмайди.

Чунки аввал ҳам айтилганидек, гумон кучли бўлади. Етишганлик аломати пайдо бўлганда эса, гумон деярли йўқолган бўлади. Ҳар бир зироат ёки меванинг етилиб қолгани эса, ўзига яраша аломатларидан билинади.

Буни мутахассислар яхши тушунадилар. Дехқон ва боғбон кишилар мавсум келгунча пулга мухтож бўлиб қолишларини кўзда тутиб, ҳали тўла пишиб бўлмаган маҳсулотларни ҳам пишганда бериш шарти билан сотишларига рухсат берилган. Лекин бу нарса ҳам чегаралаб қўйилган. Бўлмаса, йўқ нарсани ҳам олди-сотди қилиб юборилиши мумкин.

1678- عَنْ جَابِرٍ τ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ

وَالْمُزَابَنَةِ وَالْمُعَاوَمَةِ وَالْمُخَابَرَةَ وَعَنِ الثُّنْيَا وَرَخَّصَ فِي الْعَرَايَا. وَفَسَّرَ بَعْضُ الرُّوَاهُ الْمُحَاقَلَةَ بِأَنَّهَا بَيْعُ الزَّرْعِ بِالْحِنْطَةِ كَيْلًا وَالْمُزَابَنَةَ بِأَنَّهَا بَيْعُ الرُّطْبِ وَالْعِنَبِ بِالثَّمَرِ وَالزَّيْبِ كَيْلًا وَالْمُعَاوَمَةَ بِأَنَّهَا بَيْعُ الشَّحَرِ سِنِينَ وَالْمُخَابَرَةَ بِأَنَّهَا دَفْعُ الْأَرْضِ إِلَى شَخْصٍ لِيَعْمَلَ وَيَزْرَعَهَا مِنْ عِنْدِهِ بِبَعْضِ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

1678. Жобир розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Муҳоқала, музобана, муъовама, мухобара ва сунъядан наҳйи қилдилар ва арояга рухсат бердилар».

Баъзи ровийлар:

«Муҳоқала»ни зироатни ўлчовли буғдойга сотиш, деб;

«Музобона»ни ҳўл хурмо ва узумни ўлчовли қурук хурмо ва майизга сотиш, деб;

«Муъовама»ни дарахтни бир неча йилга сотиш,

деб;

«Мухобара»ни ерни бир кишига уни ишлатиб, ўз томонидан экиб юриш ва ундан чиққан нарсанинг баъзисини бериш шарти ила бериш, деб тафсир қилганлар».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда баъзи бир нотўғри савдолардан қайтарилмоқда. Уларнинг баъзиларини ровийлар қилган тафсирни келтириш орқали матнда ҳам зикр этилди. Шундоқ бўлса ҳам тўлиқроқ тушуниб олиш учун баъзи қўшимча маълумотларни алоҳида ўрганиб чиқишга ҳаракат қиламиз.

1. «**Муҳоқала**» «ҳақл» – «дала» сўзидан олинган бўлиб, «даладаги ўсимликни сотиш» маъносини билдиради.

Воқеликда эса, ўсиб чиқаётган ёки чиққан майса экинни ўлчовли буғдойга сотишни англатади.

Бундоқ савдо мумкин эмас. Чунки аниқ навли, маълум ўлчовли нарсани, ўзи йўқ, ўлчови ва нави маълум бўлмаган нарсага алмаштириш ҳисобланади. Экилган буғдой униб чикиб, етилиб ҳосилга кирадими, йўқми, яхши бўлиб пишадими, пишса нави қандоқ бўлади, ҳаммаси номаълум. Бу ҳолда тайёр буғдойнинг эгаси куйиб қолиши мумкин.

2. «**Музобана**» «забн» — «қайтариш» сўзидан олинган бўлиб, «бир нарсани олиб ўрнига бошқа нарсани қайтариш» маъносини билдиради.

Воқеликда эса, бир меванинг ҳўлини олиб, қуруғини қайтаришга айтилади.

Мисол учун, дарахтда турган ҳўл хурмони олиб, ўрнига қуруқ хурмо ёки тоқдаги узумни олиб, ўрнига майиз қайтариш. Бу ҳолатда ҳам савдода аниқлик бўлмайди. Ҳўл мева қуритилганда ўз ўрнига олинган қуруқ мева сифати ва миқдорига тўғри келадими, йўқми, маълум эмас.

3. **«Муъовама»** «ом» — «йил» сўзидан олинган бўлиб, «йиллашиш» маъносини билдиради.

Воқеликда эса, бир дарахтнинг бир неча йиллик мевасини олдиндан сотишни билдиради.

Бундоқ савдо ҳам ҳаромдир. Чунки унда йўқ нарсани, кўлда тутиб кўриб бўлмайдиган нарсани сотиш билан шуғулланилади.

4. **«Мухобара»** «хабар» — «экишиш» сўзидан олинган бўлиб, «шерикликка ер экиш» маъносини билдиради.

Воқеликда эса, ер эгаси ўз ерини бир кишига бериб, ўзинг нима қилсанг, қилавер, менга маҳсулотнинг фалон қисмини берасан, дейишидир. Бу ҳол ҳам аниқ бўлмагани учун жоиз эмас.

5. **«Санъя»** — «истисно» маъносини англатади.

Воқеликда эса, бир нарсани номаълум қисмини истисно қилиб сотишга айтилади.

Мисол учун, сенга ушбу кийимларнинг баъзисидан бошқасини сотдим, дейишлик. Чунки бунда ҳам номаълумлик бор. Унинг оқибатида бир томонга зулм бўлиши, уруш-жанжал келиб чиқиши мумкин.

Агар ўша истисно қилинган нарса маълум бўлса, савдо жоиз бўлади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бунга рухсат берганлар.

6. **«Ароя»** — орият вақтинча фойдаланиш маъносини билдиради.

Воқеликда эса, бой одам камбағалга ушбу дарахтнинг бу йилги мевасидан фойдаланавер, дейди.

Камбағал ўзига ориятга – вақтинча фойдаланишга берилган дарахт олдида келиб-кетавериши бой учун ноқулайлик туғдириб қолиб, сенинг шу дарахтингдан чиқадиган мевани ҳозироқ бериб қўяй, деб у билан келишади. Ана ўша савдо истисно тариқасида жоиз. Чунки икки ҳолатда ҳам камбағал фойда кўради. Айниқса, тайёр мева берилганда аниқ фойда муддатдан олдин юзага

чиқади.

Мусулмон кишилар, хусусан, деҳқончилик ва боғдорчилик билан шуғулланиб юрадиган ҳамда улар билан муомала қиладиганлар бу масалаларни яхшилаб ўрганиб олиб, ҳаётларига татбиқ қилишлари керак.

1679- وَسُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شِرَاءِ التَّمْرِ بِالرُّطْبِ فَقَالَ:

أَيَنْقُصُ الرُّطْبُ إِذَا يَبَسَ قَالُوا: نَعَمْ فَنَهَى عَنْ ذَلِكَ. رَوَاهُ أَصْحَابُ
السُّنَنِ.

1679. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан куруқ хурмони ҳўл хурмога сотиб олиш ҳақида сўралди. Шунда:

«Ҳўл хурмо қуриса камаядимиз?» дедилар.

«Ҳа», дейишди.

Шунда у зот бундан наҳйи қилдилар».

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда олим киши фатво беришдан олдин, шу соҳанинг билағонларидан сўраб-суриштириши лозимлиги кўриниб турибди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам хурмонинг нималигини, ҳўли, қуруғини, қайсиниси кўп, қайсиниси оз бўлишини яхши билар эдилар. Лекин шундоқ бўлса ҳам атрофдагилардан сўраб аниқлаб кейин жавоб бердилар.

Буюк фуқаҳоларимиз ҳам доимо шундоқ қилганлар. Ҳар соҳанинг ўз мутахассисидан сўраб-суруштириб, аниқлаб олиб кейин фатво чиқарганлар.

Ҳозирги вақтдаги фикҳ академиясидаги уламолар ҳам бирор соҳага боғлиқ ишда фатво бермоқчи бўлсалар ўша соҳа мутахассисларини мажлисларига, илмий баҳсларга таклиф қиладилар. Бу иш аниқ фатво чиқаришга катта

ёрдам беради.

Ушбу зикр қилинаётган ҳолатда хурмо бир-бирига ўхшамаган ҳолда, бири ҳўл, иккинчиси курук бўлгани учун уларни бир-бирига алмаштириш ҳаром қилинган. Чунки ноаниқлик туфайли бир томон зарар кўриши мумкин.

Шунга ўхшаб, уюб қўйилган тўпдаги буғдойни тортилган, миқдори аниқ буғдойга алмаштириш ҳам жоиз эмас.

1680- عَنْ سَمُرَةَ ط قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِالْحَيَوَانِ نَسِيئَةً. وَفِي رِوَايَةٍ: الْحَيَوَانُ اثْنَانِ بِوَاحِدٍ لَا يَصْلُحُ نَسِيئًا وَلَا بِأَسَرِّ بِهِ يَدًا بِيَدٍ. رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1680. Самура розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳайвонни ҳайвонга насиа сотишни наҳйи қилдилар».

Бошқа ривоятда:

«Ҳайвонни: иккитасини биттага насиага сотиш дуруст эмас. Қўлма-қўл бўлса ҳеч нарса эмас», дейилган.

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда ҳайвонни ҳайвонга сотиш— алмаштириш насиага бўлса жоиз эмас, қўлма-қўл бўлса жоизлиги баён қилинмоқда. Чунки икки томон ҳам ўзида йўқ ҳайвонни насиага савдо қилиши мумкин эмас. Аммо ҳайвон қўлида турса иккита кичик ёки унча яхши бўлмаган ҳайвонни битта катта ёки жуда яхши ҳайвонга алмаштириш мумкин.

1681- عَنْ ابْنِ عُمرَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ ابْتَعَ خَلًّا بَعْدَ

أَنْ تُؤْتَرَ فَتَمَرَّتْهَا لِلَّذِي بَاعَهَا إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ وَمَنْ ابْتِاعَ عَبْدًا
فَمَالَهُ لِلَّذِي بَاعَهُ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ.

1681. Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким хурмони чанглатилгандан кейин сотиб олса, унинг меваси, сотганга бўлади. Магар олувчи шарт қилган бўлса. Ким қул сотиб олса, у(қул)нинг моли, сотганга бўлади. Магар олувчи шарт қилган бўлса», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Хурмони чанглатиш услуби бор. Чанглатилган хурмо мева туккан ҳисобланади. Бу иш хурмо уни сотган кишининг мулкида турган пайтда содир бўлгани учун, дарахтни сотиб юборса ҳам, меваси уники ҳисобланади. Магар олувчи савдо вақтида меваси ҳам меники бўлади, деб шарт қилган, сотувчи розилик берган бўлса, мева сотиб олувчига ўтади.

1682- وَقَالَ عَلِيُّ ٢: سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ عَضُوضٌ
يَعَضُّ الْمَوْسِرُ عَلَى مَا فِي يَدَيْهِ وَلَمْ يُؤْمَرْ بِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَلَا
تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} وَيُبَايِعُ الْمُضْطَرُونَ وَقَدْ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ
الْمُضْطَرِّ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

1682. Али розияллоху анху:

«Одамларга тишлаш замони келур. Унда бой қўлидаги нарсани тишлаб олур. Ҳолбуки, у бунга амр қилинмаган эди. Аллоҳ таоло: «Ва орангиздаги фазлни унутманг», деган. Музтаррларга савдо қилинтирур.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам музтаррнинг савдосини наҳйи қилганлар», деди».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифдаги «тишлаш»нинг маъноси молу мулкни мумсиклик билан маҳкам ушлаб, керакли жойга харажат қилмаслигини англатади. Бойлар бахиллик қилиб хайр-садақа қилмай кўядилар. Ҳолбуки, Аллоҳ таоло: «Ва ўз орангиздаги фазлни унутманг», яъни, хайр-садақа қилиб турунг, деган эди.

Шу билан бирга, ўша тишлаш вақти келганда музтарр одамга мажбуран савдо қилинтиради. Яъни, қарз бўлиб, қарзини уза олмай қолган одам нарсаларини сотиб қарзини тўлашга мажбур қилинади. Аслида унга вақт-муҳлат бериш керак эди. Аммо одамлар мол-дунёга берилиб кетганларидан одамгарчиликни унутиб ноилож одамни нарсаларини сотишга мажбур қиладилар. У одам ноилож арзон сотишдан бошқа йўл топа олмай қолади.

Ҳолбуки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам музтаррнинг савдосини ман қилганлар. Чунки бу савдода музтаррга зарар бўлади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг айтганлари келди. Бу ишни қиладиганлар кўпайди. Муслмонлар мазкур номаъқул ишни қилмасликлари лозим.

1683- عَنْ عُمَرَ ط قَالَ: حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

فَرَأَيْتُهُ يُبَاعُ فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ρ فَقَالَ: لَا تَشْتَرِهِ وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

1683. Умар розияллоҳу анҳу:

«Аллоҳнинг йўлига бир от атаган эдим. Унинг сотилаётганини кўриб қолдим. Расулуллоҳ соллаллоҳу

алайҳи васалламдан сўровдим:

«Уни сотиб олма. Садақангга қайтма!» дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бир мужоҳидга Аллоҳнинг йўлида жиходга миниш учун от берган эдилар. Бир муддат ўтгандан кейин ўша отнинг сотилаётганини кўриб қолиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан уни сотиб олсам бўладими, деб сўрадилар. У зот отни сотиб олишга изн бермадилар.

Демак, мусулмон киши Аллоҳнинг йўлига садақа қилган нарсасини ўзи қайтариб сотиб олиши яхши эмас экан.

1684- عَنْ ابْنِ عُمَرَ ر عَنِ النَّبِيِّ ر قَالَ: إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ
وَأَخَذْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ وَرَضَيْتُمْ بِالزَّرْعِ وَتَرَكْتُمُ الْجِهَادَ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ
دُلًّا لَا يَنْزِعُهُ حَتَّى تَرْجِعُوا إِلَى دِينِكُمْ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

1684. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачонки, айни нарсани қайтариб сотишга ўтсангиз, молнинг думидан тутиб, зироатга рози бўлсангиз ва жиходни тарк қилсангиз, Аллоҳ устингиздан хорликни мусаллат қилиб қўяди, уни токи динингизга қайтмагунингизча олмайди», дедилар».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Биз айни нарсани қайтариб сотиш, деб таржима қилган маъно арабчада «ал-байъу билийнати» дейилади. Унда бир одам иккинчи одамга бир нарсани нархини кейин бериш шарти билан сотади. Кейин эса айни ўша нарсани ўзи оз миқдордаги нақд пулга сотиб олади. Бунда бировнинг қўлида нақд пули йўқлигидан фойдаланиб, ҳийла билан унга пул бериб фойда олиш кўзлангандир.

Шунинг учун бу «савдо» ҳаром қилингандир.

Шу билан бирга, бу ҳадисда молу дунёга берилиб, чорва ва зироатдан бошқа нарсани ҳаёлдан чиқариб, хусусан, ватан ҳимоясини унутиб қўйишнинг оқибати вой эканлиги ҳақида сўз бормокда. Ана ўшандоқ ҳолга тушган миллат бошига Аллоҳ томонидан катта офат юборилар экан. Уларнинг устидан хорликни ҳоким қилиб қўяр экан.

بيع العرايا والمزايدة

АРОЯ ВА КИМ ОШДИ САВДОСИ

«Ароя», яъни «орият» лугатда «вақтинча фойдаланиш», деганидир.

Шариатда эса, вақтинча фойдаланиш учун берилган нарсанинг фойдасини муддатдан илгари мол эгасининг ўзи сотиб олишига айтилади.

Мисол учун, бой одам камбағал кишига ушбу дарахтни сенга бир йилга ориятга – вақтинчалик фойдаланиб туришга бердим, дейди. Камбағал дарахтни парвариш қила бошлайди. Унинг келиб-кедиб ишлашлари бойга бир оз танглик туғдиради. Шунда бой шу дарахтингдан бу йил чиқадиган мевани менга сот, дейди. Бунга шариатда истисно тариқасида рухсат берилган.

«Ким ошди савдоси» эса ҳаммага маълум ва машҳур савдо. Унда савдо молини кўпчилик ҳузурида бозорга солинади. Бошланғич баҳо эълон қилинади. Биров мен шу баҳони бераман, дейди. Сотувчи ким ошди, дейди. Бошқа биров нархни оширади. Охирги нархни берган одам молни сотиб олган бўлади. Ушбу сарлавҳа остида келадиган ҳадиси шарифларда мазкур икки хил савдонинг ҳукмлари баён қилинади.

1685- عَنْ جَابِرٍ τ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرِ حَتَّى يَطِيبَ وَلَا يُبَاعَ شَيْءٌ مِنْهُ إِلَّا بِالْدينَارِ وَالْدرْهَمِ إِلَّا الْعَرَايَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

1685. Жобир розияллоху анху:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам мевани то таъм кирмагунча сотишдан наҳйи қилдилар. Ундан бирор нарса сотиладиган бўлса фақат динор ва дирҳамга сотилади. Магар ароя бундан мустаснодир», деди».

Имом Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Мевани етилмагунча сотиб бўлмаслигини олдин ҳам ўрганган эдик. Бу ҳадисда эса ўша сотилиши мумкин бўлган мевани ҳам фақат динор ва дирҳамга сотиш мумкинлиги айтилмоқда. Яъни, куруқ мевага алмаштириб бўлмайди. Фақат ароялардагина буни қилишга рухсат бор. Чунки бу ишда камбағалларнинг фойдаси кўзланган. Исломнинг камбағалпарварлиги шу даражага етган.

1686- عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ τ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ نَهَى عَنْ بَيْعِ الثَّمَرِ بِالثَّمَرِ وَقَالَ ذَلِكَ الرَّبَا تِلْكَ الْمُرَابَنَةُ إِلَّا أَنَّهُ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرِيَّةِ النَّخْلَةِ وَالنَّخْلَتَيْنِ يَأْخُذُهَا أَهْلُ الْبَيْتِ بِحَرْصِهَا تَمْرًا يَأْكُلُونَهَا رُطْبًا.

1686. Саҳл ибн Ҳасма розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам мевани куритилган хурмога сотишни наҳйи қилдилар ва «Бу

рибодир!» дедилар. Ана ўша музобанадир. Шу билан бирга, у зот «ария» савдосига рухсат бердилар; бир ёки иккита хурмони аҳли байт чамалаб қуруқ хурмога оладилар ва ҳўл ҳолида ейдилар».

Шарҳ: «Музобана»нинг нима эканини олдинги келган ҳадисларнинг бирини шарҳлаш давомида ўргандик. Бу ҳолатда бир хил жинсдаги нарсани ноаниқлик билан алмаштириш бўлгани туфайли рибо ҳукмига ўтиб қолгани учун ман қилинган.

Бу хилдаги савдодан фақат ария савдосига, камбағаллар манфаатини кўзлаб рухсат берилган. Ривоят сўнгида эса «ария» савдосининг бир кўриниши баён ҳам қилинмоқда:

«Бир ёки иккита хурмони аҳли байт чамалаб қуруқ хурмога оладилар ва ҳўл ҳолида ейдилар».

Ўша бир ёки иккита хурмо камбағал одамга вақтинчалик фойдаланиб туриш учун берилган бўлади. Хурмонинг ҳўли билан қуруғи орасида фарқ бор. Ҳўл хурмони дарахт устида турган ҳолида ундан қанча қуруқ хурмо чиқиши чама қилинади. Ўша миқдор камбағалга берилади. Дарахтдаги ҳўл мевани эса сотиб олган кишилар ҳўллигича есалар, ўзлари биладилар.

1687- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ أَنَّ النَّبِيَّ ρ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا فِي خَمْسَةِ أَوْسُقٍ أَوْ دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ. رَوَاهُمَا الْخَمْسَةُ.

1687. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам беш васак миқдоридаги ёки беш васакдан оз миқдордаги ароя савдосига рухсат бердилар».

Иккаласини Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда «ароя»га истисно тариқасида

изн берилган бўлса ҳам, лекин чекланган миқдорда экани баён қилинмоқда. Миқдорнинг қанча эканлигини белгилашда эса, икки миқдордан бирини олишга тўғри келган. Чунки ровийлар шак қилиб қолишган. Беш васакми ёки беш васакдан озми аниқ билиша олмай, иккисини ҳам айтганлар.

Бундоқ вақтда уламоларимиз эҳтиёт йўлини тутишади. Шунинг учун «ароя» савдосига беш васакдан оз миқдорда бўлса изн берилади, дейишган. Чунки бешдан оз, дейилса, аслида, беш васак бўлса ҳам зарар қилмайди. Аксинча, бешга рухсат берилсаю, аслида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бешдан оз деган бўлсалар, унда рухсат берилган миқдордан кўпни айтилган бўлади.

1688- عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَاعَ النَّبِيُّ ﷺ رَحْلًا وَكَدَحًا وَقَالَ: مَنْ يَشْتَرِي هَذَا الْحِلْسَ وَالْقَدَحَ فَقَالَ رَجُلٌ: أَخَذْتُهُمَا بِدِرْهَمٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ يَزِيدُ عَلَى دِرْهَمٍ فَأَعْطَاهُ رَجُلٌ دِرْهَمَيْنِ فَبَاعَهُمَا مِنْهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

1688. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам тўқим ва қадах сотдилар:

«Мана бу тўқим ва қадахни ким олади?» дедилар.

«Икковини бир дирҳамга оламан», деди бир одам.

«Ким ошди?» дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам.

Шунда бир киши икки дирҳам берди ва ўшанга сотдилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ким ошди савдоси Ислом шариатида ҳалол қилинган савдо эканини шу ривоятдан билиб оламиз.

الباب الخامس

БЕШИНЧИ БОБ

في الربا والصرف

РИБО ВА САРФ ҲАҚИДА

«Рибо» луғатда «зиёда» маъносини англатади. Шариатда эса, молни молга алмаштиришда эвасиз ортиқча мол олишга айтилади.

Рибо — судхўрлик бечораларнинг ночорлигидан фойдаланиб, уларнинг меҳнати эвазига бойлик орттиришдан иборатдир. Бир инсон ночор бўлиб, иш юритишга, оила тебратиб бола-чака боқишга сармояси қолмай, пулдор кишининг олдига ҳожатини айтиб борса, унга садақа ёки яхши қарз беришнинг ўрнига, судхўрлик юзасидан муомала қилади. Яъни, мен сенга маълум муддатга, маълум миқдор пул бераман, сен бу пулни бунча фоизга кўпайтириб берасан, дейди. Агар тайинланган муддатдан кеч қолса, яна устига фоиз қўшилади ва ҳоказо.

Шундай қилиб, бир тоифа одамлар бошқаларнинг ночор ҳолидан меҳнатсиз бойлик орттириш учун фойдаланадилар. Рибохўрлик бор жамиятда ноҳақлик, иқтисодий зулм авжга чиқади. Оқибатда мол-мулк бир гуруҳ судхўрларнинг қўлига ўтиб қолиб, жамият уларнинг хоҳишига биноан яшашга мажбур бўлади.

Ислом жоҳилиятдаги номаъқул ишлардан ҳеч бирига қарши рибога қарши ўт очгандек, ўт очмаган. Қуръони каримда бу ҳақда бир қанча оятлар келган. Жумладан, ҳозир ўрганиладиган оятларимиз ҳам.

Аллоҳ таоло Бақара сурасида қуйидагиларни айтади:

«Рибони ейдиганлар (қабрларидан) фақат шайтон уриб, жинни бўлган кишидек довдираб турарлар. Бундай бўлиши, уларнинг тижорат ҳам рибога ўхшашда, деганлари учундир. Ва ҳолбуки, Аллоҳ тижоратни ҳалол, рибони ҳаром қилган. Кимки Роббидан мавъиза келганда тўхтаса, аввал ўтгани ўзига ва унинг иши Аллоҳнинг Ўзига ҳавола. Кимки, яна (рибога) қайтса, ана ўшалар дўзах эгаларидир. Улар унда абадий қолурлар», (275-оят).

Бизнинг тилимизда «рибо» сўзи «судхўрлик» деб таржима қилиб келинган. Яхшироқ тушуниш, маънонинг Қуръони каримдагига янада яқинроқ бўлиши учун айтиш керакки, араб тилида «рибо» сўзи «зиёда бўлди», «кўпайди» маъносини англатади. Шариатда эса қарз берувчи қарздордан маълум вақт муқобилига асл мол устига оладиган зиёда рибодир.

Рибонинг нақадар ёмон нарса эканини кишилар онгига аввалдан яхшилаб сингдириш мақсадида ояти карима судхўрнинг қиёматдаги ҳолини баён қилиш билан бошланмоқда. Қиёматдаги ҳар бир одамнинг сиртки ҳолидан иши қандоқ экани билиб олинади.

Худди ўша куни одамлар қабрларидан тураётганларида судхўрлар, албатта, ўзларига хос бир ҳолатда турар эканлар. Уларнинг қабрдан туришларини кўрганлар биров танитмаса ҳам, анавилар судхўрлар, дер экан. Уларнинг бу ҳолини ояти карима қуйидагича васф қилади:

«Рибони ейдиганлар (қабрларидан) фақат шайтон уриб, жинни бўлган кишидек довдираб турарлар».

Яъни, уларнинг ўзларини тутишлари, соғ-саломат, ақлли кишилар каби бўлмайди.

Одатда, жин уриб, ақлдан озган кишилар тартибсиз ва нотўғри ҳаракат қиладилар. Довдираб, ўзини ҳар тарафга уриб, уят ишларни ҳам қилаверадилар. Ана ўша ҳолат

судхўрларда ҳам бўлар экан.

Баъзи тафсирчиларимиз судхўрларнинг бу ҳолатлари фақат қиёмат кунига боғлиқ эмас, балки бу дунёда ҳам шундай бўлади, деганлар. Уларнинг бундай аянчли ҳолатга тушишларининг сабаби келгуси жумлада баён қилинади.

«Бундай бўлиши, уларнинг, тижорат ҳам рибога ўхшаш-да, деганлари учундир».

Судхўрлар рибони, ҳалол, деб эътиқод қиладилар ва уни тижоратга ўхшатадилар. Тижоратда молиявий муомала ортидан фойда келганидек, судхўрликда ҳам фойда келади, деб ўйлайдилар. Боз устига, уларнинг «Тижорат ҳам рибога ўхшаш-да» дейишларидан, рибо аслида ҳалол қилинган нарса, тижорат ҳам унга ўхшаб ҳалол қилинган, деган маъно келиб чиқмоқда. Ваҳоланки:

«Аллоҳ тижоратни ҳалол, рибони ҳаром қилган».

Чунки тижоратда фойда кўришнинг ҳам, куйиб қолишнинг ҳам эҳтимоли бор. Тижоратда инсоннинг меҳнати, маҳорати, атрофдаги табиий ҳолатларнинг фойда кўриш ёки зарар тортишга таъсири бор. Савдогар фойда кўришга умид қилгани билан бир вақтда куйиб қолишни ҳам бўйнига олган ҳолда иш бошлайди. Меҳнат қилиб одамларга керакли молларни олиб келади, сақлайди ва бошқа хизматларни қилади.

Судхўр-чи? У ҳеч нарса қилмай, жойида ўтиради. Нима бўлишидан қатъи назар, фойда олиши муқаррар. Куйиб қолиш хавфи йўқ.

Мазкур сабабларга ва яна зикр қилинмаган бошқа сабабларга кўра, тижорат инсон ҳаётида қўлланишга ҳалол, судхўрлик эса ҳаром қилинган.

Ушбу ояти карималар тушаётган пайтда кўп молиявий муомалалар рибо асосида юритилар эди. Шунинг учун ушбу ояти каримадан келиб чиққан ҳукмдан аввалги ишлар ўз ҳолича қолдирилди. Акс ҳолда, аввалги иқтисодий алоқаларнинг ҳаммасини қайта кўриб чиқишга

тўғри келарди.

«Кимки Роббидан мавъиза келганда тўхтаса, аввал ўтгани ўзига ва унинг иши Аллоҳнинг Ўзига ҳавола».

Яъни, Аллоҳ рибонинг ҳукмини баён қилгандан кейин рибовий муомалалардан тўхтаса, эски ишлари ўзига, у муомалаларни қайта кўришга ҳожат йўқ. Ўтган даврдаги муомалалари Аллоҳга ҳавола: хоҳласа кечиб юборади, хоҳласа иқобига олади.

«Кимки яна (рибога) қайтса, ана ўшалар дўзах эгаларидир. Улар унда абадий қолурлар».

Рибонинг ҳаромлиги ҳақида Аллоҳ томонидан оят келганига ҳам қарамай, кимки яна рибога қайтса, ундай одам, албатта, дўзахи бўлади, дўзахи бўлганда ҳам, ундан ҳеч қайтиб чиқа олмай, абадий қоладиган дўзахи бўлади.

Келаси оятда судхўрликнинг касофати фақат охиратдагина бўлмасдан, балки бу дунёда ҳам уриши эслатилади:

«Аллоҳ рибони доимо нуқсонга учратур ва садақаларни зиёда қилур. Ва Аллоҳ ҳар бир кофир, гуноҳкорни ҳуш кўрмас», (276-оят).

Бандалар пул-молларининг зиёда бўлиши учун рибохўрлик қилишади ва ўзларига келган фойдани санаб юришади. Аслини олганда ишлари бунинг тескариси.

«Аллоҳ рибони доимо нуқсонга учратур».

Судхўрнинг пули ҳисоб жиҳатидан кўп бўлса ҳам Аллоҳ унинг баракасини кўтариб, егани ўзига юқмайдиган қилиб қўяди. Судхўрни турли касалликларга дучор қилади, тинчлигини, хотиржамлигини олади. Яна биз билмайдиган кўп бало-офатларга дучор қилади.

Шунингдек, сиртдан қараганда, садақа қилган кишиларнинг моли камайганга ўхшайди. Аслида эса иш бунинг тескариси бўлади:

Аллоҳ таоло «садақаларни зиёда қилур».

Агар ҳисобда садақа қилувчининг моли ҳажми оз бўлса

ҳам Аллоҳ таоло унга барака ато қилади, бало-офатлардан сақлайди, ўзини тинч, хотирини жам қилади.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳ қилган ривоятда Пайғамбаримиз алайҳиссалом:

«Рибо гарчи кўпайса ҳам, оқибати, албатта, озайишга қайтади», деганлар.

«Ва Аллоҳ ҳар бир кофир, гуноҳкорни хуш кўрмас».

Шундан кўриниб турибдики, рибохўр бўлганлар кофир ва гуноҳкор ҳисобланар эканлар.

Аллоҳ таоло Бақара сурасидаги бошқа бир оятда:

«Эй иймон келтирганлар! Агар мўмин бўлсангиз, Аллоҳга тақво қилинг ва рибонинг сарқитини ҳам тарк қилинг», деган (278-оят).

Ушбу оятдан кўриниб турибдики, Аллоҳ таоло рибодек нохуш, ҳаром нарсани йўқ қилишда, бошқа ҳолатларга ўхшаб, аввало, мусулмонларнинг руҳий-маънавий тарбиясига алоҳида эътибор берган.

Яна мусулмонлар учун маҳбуб бўлган:

«Эй иймон келтирганлар!» деган хитоб ишлатилмоқда. Давомидан:

«Агар мўмин бўлсангиз», деб яна иймонни орага солмоқда ва ниҳоят:

«Аллоҳга тақво қилинг», деб тақводор бўлишга чақирмоқда. Охири келиб, рибонинг сарқитини ҳам тарк қилишга амр этмоқда.

Исломда ҳукм юритишнинг энг таъсирчан йўли ташқи кучларни ишга солиш эмас, балки ҳар бир одамнинг қалбини ўзига кузатувчи қилиб қўйишдир. Бу ҳолатда ҳар бир кишининг виждони ўзига қўриқчи бўлади.

Аллоҳ таоло ушбу ояти каримада мусулмонларни рибонинг ўзи у ёқда турсин, сарқитидан, қолдигидан ҳам қайтармоқда. Бу маънони алоҳида таъкидлаш учун кейинги оятда бўлажак жазоларни ошкор марҳамат қилмоқда:

«Агар ундок қилмасангиз, Аллоҳ ва Унинг Расули томонидан бўладиган урушга ишонаверинг. Агар тавба қилсангиз, сармоянгиз ўзингизга, зулм қилмассиз ва сизга ҳам зулм қилинмас», (279-оят).

Яъни, агар иқтисодий муомалаларингизда ўртадан рибони кўтариб, унинг сарқитларини тарк этмасангиз, Аллоҳ ва Унинг Пайғамбари сизга қарши қаттиқ уруш очади. Агар тавба қилиб, рибохўрликдан қайтсангиз, сармоянгизни оласиз, шунда сиз судхўрлик билан бировга зулм қилмаган бўласиз ва сизга ҳам зулм қилинмаган бўлади.

Ибн Ҳиббон ва бошқа ҳадис олимлари Зайд ибн Асламдан ривоят қилишларича, жоҳилият даврида Бани Сақиф ва Бани Муғийра қабилалари ўртасида рибо асосида муомала бўлган экан. Исломга кирганларидан сўнг Бани Сақиф қабиласи Бани Муғийрадан рибо олмасликларини илтимос қилибди. Бани Муғийра ўзаро маслаҳатлашиб, Исломда бўлганимиздаги муомалалардан рибо олмаймиз, ундан аввалгисидан оламиз, дейишибди. Ўша пайтда Маккаи мукаррамада бошлиқ бўлиб турган Итоб ибн Усайд розияллоху анҳу бу ҳақда Пайғамбаримиз алайҳиссолату вассаломга хат ёзганларида:

«Эй иймон келтирганлар! Агар мўмин бўлсангиз Аллоҳга тақво қилинг ва рибонинг сарқитини ҳам тарк қилинг. Агар ундай қилмасангиз, Аллоҳ ва Унинг Расули томонидан бўладиган урушга ишонаверинг...» оятлари нозил бўлди.

Пайғамбар алайҳиссолату вассалом бу ҳақида Итоб ибн Усайдга хабар бердилар ва у кишини Бани Муғийра рибохўрликни тарк қилмасалар уларга қарши уруш қилишга буюрдилар. Хабар етганда Бани Муғийра:

«Тавба қиламиз, рибонинг сарқитини тарк этамиз», дедилар.

Пайғамбар алайҳиссолату вассалом Маккаи

мукаррамани фатҳ қилган кунларидаги хутбаларида жоҳилиятдаги барча риборларни бекор қилганликларини, биринчи бўлиб амакилари Аббос ибн Абдулмутталиб розияллоху анҳунинг риборларини қарздорлар бўйнидан туширганларини эълон қилдилар.

Демак, Исломда рибо асосида молиявий алоқа олиб бориш мутлақо ҳаром қилинган. Ночор ҳолга тушиб, турмуш ўтказиш ёки иш юритиш учун сармояга муҳтож бўлиб қолган киши билан хайр-эҳсон ёки яхши қарз бериш ила молиявий алоқа олиб бориш лозим.

Суннатда рибо ҳақида келган баъзи ҳадисларни, иншааллоҳ, ушбу бобда ўрганилади.

Ижмоъга келсак, Ислом уммати доимо рибонинг ҳаромлигига иттифоқ қилиб келган.

Имом Мовардий Исломдан бошқа барча самовий шариатларда ҳам рибо ҳаром қилинганини айтганлар.

Рибо икки хил бўлади:

1. Насия рибоси.

Қарзни адо этишни кечга суриш эвазига олинадиган фойда. У оддий қарз бўлса ҳам, сотиб олинган нарсанинг нархи бўлса ҳам, барибир.

2. Савдо рибоси.

Олтин, кумуш, буғдой, арпа, туз ва хурмоларда бир жинсдаги нарсани алмаштиришда зиёда олиш. Бунини «Рибо ал-Фазл» ҳам дейилади.

Сарлавҳада келган иккинчи сўз «сарф» эса луғатда «зиёда» маъносини билдиради.

Шариатда нақд пулни нақд пулга, хоҳ бир жинсдан бўлсин, хоҳ турли жинсдан бўлсин, сотишга айтилади.

Бу икки молиявий муомаланинг тафсилотлари ушбу бобни ўрганишимиз давомида аён бўлади.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ذُذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْذْ

Аллоҳ таоло:

«Аллоҳ рибони доимо нуқсонга учратур ва садақаларни зиёда қилур. Ва Аллоҳ ҳар бир кофир, гуноҳкорни хуш кўрмас», (*Бақара*, 276) деган.

Шарҳ: Демак, рибо аралашган жойдан барака қочади. Барака учиши молу мулкнинг бефойда бўлиши, эгасига юқмаслиги, турли бало-офатларга сабаб бўлиши билан юзага чиқади.

Садақа эса сиртдан молнинг озайишига ўхшаб кўринса ҳам аслида, Аллоҳ таоло садақаси қилинган молни баракали қилиб қўяди. У эгасига юқади, бахт-саодат келтиради ва бало-офатлардан сақлайди.

1689- عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ ط قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ρ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَثَمَنِ الدَّمَ وَثَمَنِ الْوَأَشَمَةِ وَالْمَوْشُومَةِ وَآكِلِ الرِّبَا وَمُوكِلِهِ وَلَعَنَ الْمُصَوِّرَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1689. Абу Жуҳайфа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам итнинг баҳосидан, қоннинг баҳосидан, ҳол қўювчилик баҳосидан ва ҳол қўйишдан, рибо ейишдан ва беришдан наҳйи қилдилар. Ва сувратчини лаънатладилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисда шариатимизда ман қилинган бир нечта нарсалар ҳақида сўз кетмоқда:

1. «Итнинг баҳоси».

Яъни, ит сотиб, унинг пулини ишлатишдан наҳйи қилинган. Ушбу ҳадисдаги маъно шу. Лекин биз олдин ўрганиб ўтганимиздек, итнинг баҳоси ҳақидаги масала

битта шу ҳадис билан ҳал бўлмайди. Чунки бу масала бўйича кўпгина бошқа ҳадислар ҳам келган.

Мазкур ҳадисларнинг ҳаммасини ўрганиб, текшириб чиққан уламоларимиз бир пайтлар шариатимизда итнинг баҳоси ҳаром қилинганлиги, уни боқиб бўлмаслиги, кўрган жойда ўлдириш кераклиги ҳақида ҳукм бўлганлигини айтганлар.

Аммо бу вақтинчалик ҳукм бўлган. Кейинчалик Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам итдан кўриқчилик ва ов қилишда фойдаланишга рухсат берганлар. Шунга кўра уламоларимиз уни боқишга ва сотишга, сотиб олишга ҳам рухсат бўлган, деганлар.

Шу ерда яна бир бор бир ёки бир неча ҳадисни ўқиб олиб, дарҳол ўтган уламоларга таъна тоши отишга ошиқиб кетмаслигимиз, мана бу ҳадисда бундоқ дейилса ҳам фалончилар тескарисини айтибди, дейишга шошилмаслигимиз кераклигини эслаб қўйишимиз лозим.

2. «Қоннинг баҳоси».

Яъни, сўйилган ҳайвондан оққан қоннинг баҳоси ҳаромдир. Чунки у нажасдир.

3. «Ҳол қўювчилик баҳосидан».

Биз ҳол қўйиш, деб таржима қилган маъно арабчада «вашм», ажнабий тилларда «татуировка» дейилади. Аввалги жоҳилият пайтида ҳам ҳозиргига ўхшаб, инсон баданига игна санчиб туриб, ундан пайдо бўлган жароҳат ўрнига сурма сепиш билан рангли из қолдириб, турли белгилар ясаш одати бўлган. Ана ўша иш учун олинадиган баҳо ҳам ҳаром ҳисобланади.

Чунки бу иш Аллоҳ таоло яратган нарсани ўзгартиришдан иборатдир. Бу иш ҳаром, унинг баҳоси ҳам ҳаромдир.

4. «Ҳол қўйишдан»

Яъни, иш ҳақини олмаса ҳам, ҳол қўйиш ишини қилишнинг ўзи ҳам ҳаромдир.

5. «Рибо ейишдан»

Яъни, одамлардан рибо орқали пул топиш ва судхўрлик қилиш ҳам шариатимизда ман қилинган.

6. «Рибо едиришдан» – бировга рибо бериш ҳам шариат бўйича ҳаромдир. Баъзи бир кишилар рибо емасак бўлди, берсак нима қипти, десалар, рибо бериб бўлмаслигини тушунтиришимиз керак.

7. «Сувратчини лаънатладилар».

Яъни, қўл билан жонли нарсанинг сувратини чизувчи одамни лаънатладилар. Чунки ўша пайтда суврат чизиш деганда, бут ва санамлар, Аллоҳни қўйиб, чўқинадиган олиҳалар сувратини чизиш тушунилар эди. Бу масала, Аллоҳ хоҳласа, келажакда батафсил ўрганилади.

1690- عَنْ جَابِرٍ ط قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَكِلَ الرِّبَا وَمُؤْكِلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَيْهِ وَقَالَ هُمْ سَوَاءٌ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1690. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам рибохўрни, унинг едирувчисини, котибини ва икки шохидини лаънатладилар ва улар баробардирлар», дедилар».

Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан рибо қанчалар ёмон нарса эканини яна ҳам аниқроқ тушуниб оламиз. Унга аралашган ҳар бир киши Аллоҳнинг лаънатига қолиши айтилмоқда:

1. «Рибохўр»

Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсани еган одам, албатта, Тангри таолонинг лаънатига қолиши табиий бир ҳол.

2. «Унинг едирувчиси»

Рибо берувчи ҳам Аллоҳнинг лаънатига қолади. Чунки

у ҳаром қилинган йўл билан молиявий муомала қилди. Ҳолбуки, ҳалол йўл билан тасарруф қилиш керак эди.

3. «Котибини»

Яъни, рибо муомаласини ёзиб ҳужжатлаштирган киши. Чунки у Аллоҳ ҳаром қилган ишга хизмат қилди ва ҳаром ишнинг юришига ҳисса қўшди.

4. «Икки шоҳидни»

Рибо муомаласига шоҳид бўлиб турган одам ҳам гуноҳқордир. Чунки у ҳам ҳаром иш учун хизмат қилди, унинг ривожига ҳисса қўшди. Бу ишга гувоҳ бўлишига рози бўлгани, ўша ҳаром ишни тан олгани аломатидир.

Исломда ушбу ёрдамчи ишларни қилувчилар ҳам асосий айбдорларга тенглаштирилиши бежиз эмас. Ҳар бир жамиятда бирор ёмон ишнинг тарқалишига асосий айбдор билан бирга, ёрдамчи айбдорлар ҳам баробар ҳисса қўшадилар.

Баъзи ҳолларда ишнинг юзага чиқишига айнан ўша ёрдамчилар сабаб бўлади. Фараз қилайлик, ҳамма гуноҳ ишга ёрдамчи бўлишдан бош тортиб туриб олса, бир ҳаром иш ўша жамиятда кенг тарқалиши мумкинми?! Албатта, йўқ! Шунинг учун ҳам ҳаром ишларга умуман яқинлашиш керак эмас.

Бирор сабабга кўра аралашиб қолганлар бўлса, дарҳол тавба қилиб, ўзини четга олиши керак. Ҳадиси шарифда «улар баробардирлар» дейилиши бежиз эмас.

1691- عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ ٢ قَالَ: التَّمَسْتُ صَرَفًا بِمِائَةِ دِينَارٍ

فَدَعَانِي طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهِ فَتَرَاوَضْنَا حَتَّى اضْطَرَفَ مِنِّي فَأَخَذَ
الذَّهَبَ يُقَلِّبُهَا فِي يَدِهِ ثُمَّ قَالَ: حَتَّى يَأْتِيَ خَازِنِي مِنَ الْعَابَةِ وَعُمُرُ
يَسْمَعُ فَقَالَ: وَاللَّهِ لَا تُفَارِقُهُ حَتَّى تَأْخُذَ مِنْهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ
:p

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ
وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ.
رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1691. Молик ибн Авс розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Юз динарни «сарф» қилмоқчи — алмаштирмоқчи бўлдим. Бас, мени Талҳа ибн Убайдуллоҳ чақирди, икковимиз келишдик, у менга алмаштириб берадиган бўлди. Тиллони олиб қўлида айлантириб туриб, хазиначим ўрмондан келсин, деди. Буни эшитиб турган Умар:

«Аллоҳга қасамки, ундан олгунигча ажрамай тур. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам:

«Тиллога тилло (алмаштириш) рибодир. Магар, «Ма!» «Ма!» бўлса мустасно. Бугдойга бугдой рибодир. Магар, «Ма!» «Ма!» бўлса мустасно. Арпага арпа рибодир. Магар, «Ма!» «Ма!» бўлса мустасно. Хурмога хурмо рибодир. Магар, «Ма!» «Ма!» бўлса, мустасно», деганлар» деди».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: «Сарф» қилиш, деганда саррофга мурожаат қилиш, пул алмаштириш тушунилади.

Молик ибн Авс розияллоху анҳунинг юз динар тилло пули бор экан, уни кумуш пул, дирҳамга алмаштиришга ҳожатлари тушиб, ким алмаштиради, деб одам излаганлар. Ана шунда у кишини Талҳа ибн Убайдуллоҳ розияллоху анҳу ўз ёнига чақириб, пулни алмаштириб беришга тайёр эканларини айтганлар. Икковлари баҳолашиб нархга келишганлар. Молик ибн Авс юз динар тиллосини Талҳа ибн Убайдуллоҳга берганлар. У киши тилло пулларни олиб, қўлларида айлантириб туриб, хазиначим ўрмондан

келса, дирҳамларни сенга бераман, дедилар.

Бу гапларни эшитиб турган Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Молик ибн Авсга Талҳадан ажрамай тур, хазиначиси келиб сенга дирҳамларни бергандан кейингина ажраб кетсанг бўлади, бўлмаса, муомалангиз рибога айланиб қолади, деган маънода гап айтдилар.

Шунинг учун ҳам сарф–пул алмаштириш муомаласининг тўғри бўлиши учун қўйилган тўртта шартдан энг аввалгиси, муомала жойида туриб, икки томон алмаштирган нарсасини қўлма-қўл олишдир.

Агар келишиб қўлма-қўл олмай ёки бири олиб, иккинчиси олмай ажрашсалар, келишувлари ботил бўлади. Чунки бу икки ҳолатда ҳам асосий шарт– қўлма-қўл олиш бузилган бўлади ва муомала рибога ўхшаб қолади. Яъни, қўлма-қўл олмай туриб ажрашиш мумкин эмас.

Ажрашмасалар вақтнинг ўтиши эътиборга олинмайди. Бирга ухласалар, бир жойга борсалар майли. Лекин ажралишлари билан ботил бўлади.

Бу ҳукм келажак ноқулайликларнинг олдини олиш учун қилинган. Агар ажрашгандан кейин ҳам бўлаверади, дейилса, баъзи фирибгарликлар учун катта йўл очиши мумкин бўлади. Мисол учун, бир томон маблағни олиб, ҳали ёки эртага олиб келиб бераман, дейди-да, олган маблағни дарҳол «айлантиргани» қўяди. Иккинчи томоннинг молини беришни кечга суриши ҳам мумкин. Орада хилоф чиқади. Биров пулини вақтида олмай зарар кўради. Бошқа эса бировнинг пулидан фойда кўради. Зарар тортган ҳақ сўрайди. У ҳақни олса, рибо бўлади. Олмаса, ичи куяди. Ҳозирги кундаги кўпгина муаммолар ҳам шундан келиб чиқмоқда.

Яна ҳадис матнига қайтайлик. Ҳазрати Умар Молик ибн Авсга алмаштирган пулингни олмагунингча Талҳа ибн Ubaydulloҳдан ажрамай тур, деганлари шаръий ҳукм эканини билдириш учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васалламдан эшитган ҳадисларини келтирдилар.

«Тиллога тилло (алмаштириш) рибодир. Магар, «Ма!» «Ма!» бўлса, мустасно».

Яъни, «Ма!» деб бири тиллони бериши керак, иккинчиси ҳам ўша заҳоти, «Ма!» деб қўлига қайтариши лозим. Буғдой, арпа, хурмоларни бир-бирига, яъни, бир жинсдаги нарсаларни алмаштиришда ҳам шу қоида ишлатилади.

1692- عَنْ عَبْدِ بْنِ الصَّامِتِ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الذَّهَبُ

بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ
وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مِثْلًا مِثْلٍ سَوَاءٍ بِسَوَاءٍ يَدًا يَدًا فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ
الْأَصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا يَدًا. وَزَادَ فِي رِوَايَةٍ: فَمَنْ زَادَ
أَوْ اسْتَزَادَ فَقَدْ أَرَبَى الْآخِذُ وَالْمُعْطَى فِيهِ سَوَاءٌ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ. وَلَفْظُ
أَبِي دَاوُدَ: الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ تَبَرُّهَا وَعَيْنُهَا وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ تَبَرُّهَا
وَعَيْنُهَا.

1692. Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Тиллога тилло, кумушга кумуш, буғдойга буғдой, арпага арпа, хурмога хурмо, тузга туз ўхшашига-ўхшаш, тенгма-тенг, қўлма-қўл. Қачон ушбу аснофлар ихтилофли бўлса, агар қўлма-қўл бўлса, қандок хоҳласангиз сотаверинглар», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Бас, ким зиёда қилса ёки зиёда қилишни талаб қилса, батаҳқиқ, рибога йўл қўйибди. Уни олувчи ҳам,

берувчи ҳам барибир», дейилган.

Бешовлари ривоят қилишган.

Абу Довуднинг лафзида:

«Тиллога тилло; ёмбиси ҳам, чекилгани ҳам. Кумушга кумуш; ёмбиси ҳам, чекилгани ҳам», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисда зикр этилган моллар рибовий молларга киради. Уларнинг жинси бир хил бўлганда алмаштиришда миқдори ҳам бир хил бўлиши ва қўлма-қўл айрибош қилиниши шарт, акс ҳолда, рибога айланиб қолади.

Мазкур молларни алмаштиришда зиёдага ва кейин беришга йўл қўйиб бўлмайди.

Мисол учун, тиллога тилло сотиладиган бўлса, албатта, оғирлиги тенг бўлиши керак, қўлма-қўл олди-берди бўлиши керак. Яхши ёки ёмон навлигига қараб ёки кейин бериш шarti билан бирининг миқдорини ўзгартириб бўлмайди.

Агар савдодаги нарсанинг жинси ихтилофли бўлса, қўлма-қўл бўлиши шарт, аксинча, рибо бўлади. Аммо миқдори бир хил бўлиши шарт эмас. Мисол учун, тилло билан кумуш алмаштириш, сотиш бўлса, қўлма-қўл бўлса жоиз. Вазни бир хил бўлиши шарт эмас. Бу иш бўлиши мумкин ҳам эмас. Чунки икки жинсдаги нарса икки хил қийматга эга. Шунинг учун уларнинг қиймати ва миқдори икки тарафнинг ўзаро розилиги билан бўлади.

Бу ҳукм сиртдан қараганда ғалати туюлади. Чунки бир хил жинсдаги нарсаларни алмаштиришда уларнинг миқдори бир хил бўлиши нима учун шарт қилинган? Ахир бир хил нарсанинг яхши ва ёмони бор-ку? Яхшиси қиммат, ёмони арзонроқ бўлиши ҳам аниқ-ку, дейиш мумкин.

Мисол учун, маълум миқдордаги яхши буғдойга, ундан кўпроқ ёмон буғдойни алмаштириш нима учун ҳаром қилинган? Чунки бу ишда катта ноаниқлик бор: кимдир

зарар кўриши ҳам аниқ, лекин ким зарар кўради, қанча зарар кўради, билиб бўлмайди, дейди уламоларимиз.

Шунингдек, бир жинсдаги икки хил молни алмаштиришда зиёдага йўл қўйилмаслиги эса, бўлажак ҳаром-ҳариш муомалаларнинг олдини олиш учундир. Чунки бир жинсдаги икки хил нарса, мисол учун, тиллони тиллога алмаштиришда унинг сифатидаги, қуйилишидаги, оғирлигидаги ва яна қандайдир фарқларни эътиборга олиб қилинади. Шунга рухсат берилса, кейинчалик бошқа рибо даражаларига ҳам ўтишга йўл топадилар. Зиёдага йўл қўйилмаслиги эса, бу эшикни ёпади. Шунинг учун ҳам бу хилдаги муомала ҳаром қилиниши ҳикматини тушунишда баъзи кишилар қийналишлари мумкин.

Шу билан бирга, бу нарсаларни алмаштиришда, агар жинси икки хил бўлса ҳам, қўлма-қўл бўлишни шарт қилишда ҳам, ҳийла билан рибонинг эшиги очилишига йўл қўймаслик ҳикмати ётади. Агар жинси икки хил бўлса, ортиқ-камига келишилсин, аммо дарҳол қўлма-қўл берилсин. Чунки кейин берса ҳам бўлади, дейилса, рибога йўл очилган бўлади. Биров бошқасидан тилло олиб туриб, кейинроқ кумуш қайтариб беришга келишилади. Аммо орада фарқ бўлиши мумкинлиги ҳақидаги рухсатни вақт ўтгани учун олинадиган фойда ўрнига олиш учун ишлатишга ўтилади. Вақт ўтгандан кейин қайтариб берадиган кумушнинг нархи олган тиллосининг нархидан кўп бўлади. Ана ўша кўп миқдор унга берилган муддатга қараб берилади. Бундоқ рибовий ишларда олувчи ҳам, берувчи ҳам баробар гуноҳкор бўладилар.

Тилло билан кумушга келганда ёмби—ишлов берилмагани ҳам, танга қилиб чекилгани ҳам бари-бир.

Рибовий молларнинг яхшиси ҳам, ёмони ҳам баробар. Бир хил жинсдаги рибовий молнинг яхшисидан озроқ, ёмонидан кўпроқ бериш мумкин эмас. Бу иш ҳам рибонинг олдини олиш учун қилинганини олдин ҳам айтиб ўтдик.

Чунки одатда, одамлар икки бир-бирига тенг нарсани алмаштирмайдилар. Фақат орасида фарқ бор нарсаларгина алмаштирилади. Агар бу ишга рухсат берилса, рибога олиб бориши турган гап.

Рибовий моллар, деб соъ ва мудд каби оғирлик ўлчови билан ёки вазн билан миқдори белгиланадиган тилло, кумуш ва буғдой, арпа, хурмо, туз ва бошқа таом бўладиган маҳсулотларга айтилади. Ана ўшаларда бир-бирини зиёда билан, насияга алмаштириш мумкин эмас.

Аммо сон, узунлик ўлчови билан ўлчаланадиган нарсалар рибовий моллар ҳисобланмайди. Шунинг учун бир дона тухумни икки дона тухумга алмаштирилса бўлади. Чунки бунда икки томон ҳам нима қилаётганини ва молининг миқдори, сифатини жуда аниқ ва яхши билган ҳолда тасарруф қилади. Шу маънода бир метр матони ўз жинсидаги бир ярим метр матога алмаштиради бўлади.

1693- عَنْ جَابِرٍ ط قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ر عَنْ بَيْعِ الصُّبْرَةِ مِنَ

التَّمْرِ لَا يُعْلَمُ مَكِيلَتُهَا بِالْكَيْلِ الْمُسَمَّى مِنَ التَّمْرِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ
وَالنَّسَائِيُّ.

1693. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ўлчови билинмаган хурмо уюмини маълум ўлчовли хурмога сотишдан наҳий қилдилар».

Муслим ва Насий ривоят қилишган.

Шарҳ: Чунки уюмда қанча нарса борлигини билиб бўлмайди. Бир хил жинсдаги нарсани баробар бўлмаса, бир-бирига алмаштириш мутлақо мумкин эмас. Агар шундоқ бўлса, рибо бўлиб қолади. Уламоларимиз ушбу ҳадиси шарифни нарсани уюм билан, санамай, тортмай сотиш мумкинлигига далил қилиб олганлар.

Модомики, маълум ўлчовли хурмони уюмдаги миқдори номаълум хурмога сотиб бўлмас экан, демак, хурмодан бошқа нарсага сотса мумкин. Хурмони хурмога сотиш рибодан қочиб ман қилинган. Жинси бошқа нарсаларда ортиқ-кам бўлса ҳам розилик бўлса, миқдори ноаниқ бўлса ҳам алмашиш жоиз.

Нарсаларни тўпи билан сотиш, яъни, ўлчовини аниқ билмай чама билан сотиш жоизлигига яна битта бошқа ҳадис ҳам далил қилиб келтирилади.

Имом Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Насайй ва Ибн Можалар Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анхудан қилишган ривоятда айтилишича:

«Улар таомни чама билан бозорнинг юқори томонига олиб бормасдан туриб сотишни наҳйи қилган эканлар».

Демак, чама билан сотишни наҳйи қилмаганлар. Бу масала бошқа савдо масалалари қатори фуқаҳоларимиз томонидан тўла ва атрофлича ўрганилиб, нозик нуқталаригача батафсил баён қилинган.

Чама билан сотишдаги умумий қоида:

«Ўзаро зиёда-кам қилиб сотиш жоиз бўлган нарсаларни чама билан алмаштирса бўлади. Ўзаро зиёда-кам қилиб бўлмайдиган нарсаларни чама билан ҳам алмаштириб бўлмайди».

Бу нарса ҳам олдинги рибо масаласига боғлиқ. Рибовий молларнинг бир жинсдагини тенгма-тенг, қўлма-қўл алмаштирмаса бўлмаганидек, чама билан ҳам алмаштириб бўлмайди.

Чама билан сотиш шаръий бўлиши учун бир неча шартлар мавжуд бўлиши керак.

1. Сотиладиган нарса савдо вақтида ёки ундан олдин кўз билан кўрилган бўлиши керак.

2. Сотувчи ҳам, олувчи ҳам сотиладиган нарсани на ўлчовини, на оғирлигини ва на сонини билмаслиги керак.

3. Сотиладиган нарса санаш қийин ҳолда кўп бўлиши

керак.

4. Сотиладиган нарса чамаласа бўладиган нарса бўлиши керак. Бир-бирига аралашиб чамалаб бўлмайдиган нарса, мисол учун, учиб юрган қушлар тўпига ўхшаш бўлмаслиги керак.

5. Сотиладиган нарса ҳаддан ташқари кўп бўлмаслиги керак.

6. Сотиладиган нарса турган ер текис бўлиши керак.

1694- عَنْ أَبِي الْمُنْهَالِ τ قَالَ: سَأَلْتُ الْبَرَاءَ عَنِ الصَّرْفِ
فَقَالَ: سَلْ زَيْدَ بْنِ أَرْقَمَ فَهُوَ أَعْلَمُ فَسَأَلْتُ زَيْدًا فَقَالَ: سَلِ الْبَرَاءَ
فَإِنَّهُ أَعْلَمُ ثُمَّ قَالَا: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ρ عَنْ بَيْعِ الْوَرِقِ بِالذَّهَبِ دَيْنًا.
رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَابْنُ خَارِشٍ. وَلَفْظُهُ: إِنْ كَانَ يَدًا بَيْدٍ فَلَا بَأْسَ وَإِنْ كَانَ
نَسِيئَةً فَلَا.

1694. Абу Минҳол розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Бародан «сарф» (пул алмаштириш) ҳақида сўрадим.

«Зайд ибн Арқамдан сўра, у яхшироқ билади», деди.

Зайддан сўрасам:

«Бародан сўра, у яхшироқ билади», деди.

Сўнгра икковлари:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам кумушни тиллога қарзга сотишни наҳйи қилганлар», дейишди».

Муслим ва Бухорий ривоят қилишган.

Бухорийнинг лафзида:

«Агар қўлма-қўл бўлса, ҳеч гап эмас. Аммо насия бўлса, бўлмайди», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда саҳобаи киромларнинг камтарликлари ва бир-бирларини ҳурмат қилишлари ёрқин

намоён бўлмоқда. Баро ибн Озиб ва Зайд ибн Арқам розияллоху анхумолар бир-бирларини ўзидан кўра илмлироқ деб ҳурмат қилишлари ва савол сўраб келган кишини ўз биродари томон юборишлари шуни кўрсатади.

Ушбу ҳадиси шариф қоидасига биноан, саррофлик икки хил пул бирлигида – қўлма-қўл равишда бўлиши лозимлиги, насияга ҳеч нарса қолмаслиги кераклиги келиб чиқади. Ушбу қоида бузилса, рибо бўлади. Рибо эса ҳаром. Унинг оқибати нима бўлишини ушбу бобнинг аввалида ўрганиб чиқдик.

Устига зиёда қўйиб қарз бериш, устига зиёда қўйиб бир хил жинсдаги рибовий молларни алмаштириш рибо бўлади. Рибохўрлик ҳаромдир. Мусулмон одам топганим ҳалол бўлсин, икки дунём обод бўлсин, деса, рибодан доимо ҳазар қилмоғи керак.

1695- قَالَ ابْنُ عُمَرَ : كُنْتُ أُبِيعُ الْإِبِلَ بِالْبَيْعِ فَأُبِيعُ
بِالدَّنَانِيرِ فَأَخُذُ مَكَانَهَا الْوَرَقَ وَأُبِيعُ بِالْوَرَقِ فَأَخُذُ مَكَانَهَا الدَّنَانِيرَ
فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَوَجَدْتُهُ خَارِجًا مِنْ بَيْتِ حَفْصَةَ فَسَأَلْتُهُ عَنْ
ذَلِكَ فَقَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ بِالْقِيَمَةِ. رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ. وَلَقَطُ أَبِي
دَاوُدَ: لَا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسَعْرِ يَوْمِهَا مَا لَمْ تَفْتَرِقَا وَبَيْنَكُمَا شَيْءٌ.

1695. Ибн Умар розияллоху анху:

«Бакийъда туя сотар эдим. Динорларга сотиб, ўрнига кумуш олар эдим. Кумушга сотиб, ўрнига динорлар олар эдим. Расулulloх соллалллоху алайхи васалламнинг ҳузурларига борсам Ҳафсанинг уйидан чиқиб келаётган эканлар. Бас, у зотдан ҳалиги масалани сўрадим.

«Қиймати билан бўлса, ҳеч нарса эмас», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Абу Довуднинг лафзида:

«Ўша куннинг нархида, иккинги ажрашмай туриб, ораларингизда бир иш бўлиб турса, ҳеч гап эмас», дейилган.

Шарҳ: Бу ерда пул бирликлари бир жинсдан бўлмаяпти. Балки тиллога кумуш ёки кумушга тилло бўлмоқда. Бу ҳолда алмаштириш мумкин. Аммо, аввал ҳам ўрганганимиздек, олди-берди икки томон бир-биридан ажрамай туриб, қўлма-қўл бўлиши шарт, бўлмаса, рибо каторига кириб қолади.

Бугунги кунда пул алмаштириш кўпайган бир вақтда бу масалаларни яхшилаб ўрганиб олиш жуда ҳам зарур.

Шунингдек, рибо масаласи ҳам жуда нозик масала. Ҳозирда Аллоҳнинг Ўзи сақламаса, бу ҳаром нарсадан қутулиш мушкул. Аллоҳ сақлаши учун эса, Аллоҳнинг айтганини қилиш керак. Унинг учун эса, Аллоҳнинг ҳукмини ўрганиш лозим.

يجوز البيع إلى أجل

НАРХИНИ КЕЙИН БЕРИШ САВДОСИ ЖОИЗ

1696 – عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اشْتَرَى طَعَامًا

مِنْ يَهُودِيٍّ إِلَى أَجَلٍ وَرَهْنَهُ دِرْعًا مِنْ حَدِيدٍ. رَوَاهُ الشَّيْخَانُ
وَالنَّسَائِيُّ.

1696. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам бир яҳудийдан нархини кейин беришга таом сотиб олдилар ва темир

совутни гаровга қўйдилар».

Икки Шайх ва Насаий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Ғайридин одам билан савдо қилиш жоизлиги.
2. Нархини кейин беришга таом сотиб олиш мумкинлиги.

3. Бировни ҳақини қайтариб беришга ишонтириш учун ўз нарсасини гаровга қўйиш мумкинлиги.

4. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг содда ҳаёт кечирганлари. Ҳатто таом сотиб олишга пуллари бўлмай, яхудий одамдан нархини кейин бериш эвазига савдо қилишлари шунини кўрсатади.

Бизда буни қарзга таом олиб турди, дейилади. Луғавий жиҳатдан бу тўғри эмас. Бу иш қарз олиш бўлмай, балки нархни кейин бериш савдосига киради. Чунки таом олинади, нархи белгили, фақат харидорда ўша вақтда беришга пули йўқ. Кейин олиб келиб беришга ваъда қилади. Демак, нақд пулни кейин бериш шарти билан савдо қилса бўлади. Аммо рибовий молларни бир-бири билан алмаштиришда қўлма-қўл бўлиши шартлигини олдин ўрганиб чиққанимизни унутмаслигимиз керак.

1697- وَعَنْهَا قَالَتْ: كَانَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثَوْبَانِ قَطْرِيَّانِ

غَلِيظَانِ فَكَانَ إِذَا بَعْدَ فَعَرَقٍ ثَقُلَا عَلَيْهِ فَقَدِمَ بَرٌّ مِنَ الشَّامِ لِقُلَانٍ
الْيَهُودِيِّ فَقُلْتُ: لَوْ بَعَثْتُ إِلَيْهِ فَاشْتَرَيْتُ مِنْهُ ثَوْبَيْنِ إِلَى الْمَيْسَرَةِ
فَبَعَثْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتُ مَا تُرِيدُ إِنَّمَا تُرِيدُ أَنْ تَذْهَبَ بِمَا لِي فَقَالَ
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَذَبَ قَدْ عَلِمَ أَنِّي مِنْ أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ وَآدَاهُمْ لِلْأَمَانَةِ.
رَوَاهُ النَّسَائِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1697. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламнинг устларида иккита калин қитрий кийимлари бор эди. Қачон сафар қилиб терласалар, икковлари у зотга оғирлик қилиб қолар эди. Фалончи яхудийга Шомдан кийим келди. Мен:

«Агар унга одам юбориб иккита кийим сотиб олсангиз яхши бўларди», дедим. У зот унга одам юбордилар. У эса:

«Ҳа, нимани кўзлаётганингни билдим. Молимни еб кетишни кўзлаяпсан, холос», деди.

Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам:

«Ёлғон айтибди. Батаҳқиқ, у менинг Аллоҳга энг тақводор ва омонатни энг адо этувчи эканимни билади», дедилар».

Насайй ва Термизий ривоят қилишди ва саҳиҳ дейилди.

Шарҳ: «Қитрий кийим» — Ямандан келтириладиган чопон.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламнинг камтарона яшаганлари. Ямандан келтирилган, кийиб сафарга чикса, терлаб оғирлашиб қоладиган кийимни кийиб юришлари бунга яна бир далил.

2. Аёл киши эрининг кийимларидан хабар олиб, унга маслаҳатлар бериб туриши кераклиги. Оиша онамизнинг ўзларини тутишлари бунга мисол.

3. Эркак киши ўз аёлининг маслаҳатларига амал қилиши яхши эканлиги. Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васаллам Оиша онамизнинг маслаҳатлари билан нақд пуллари бўлмаса ҳам кейин бериш шарти билан яхудий савдогардан кийим олиб келишга одам юборишлари шуни кўрсатади.

4. Маълум нарсани сотиб олиб келиш учун одам юбориш жоизлиги.

5. Пайғамбаримиз даврларида яхудийлар мусулмонлар ичида тижорат билан шуғулланганлари.

6. Яхудийларнинг ғаламислиги. Мазкур тожир яхудийнинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан кийимни олиб туриб нархини кейин бермоқчи бўлганларида дарҳол, сен менинг молимни еб кетмоқчисан, дейиши бунга далил. Ҳолбуки, у Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ким эканларини ва сифатларини яхши билар эди.

7. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳга энг тақводор банда эканлари.

8. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам омонатни энг яхши адо этувчи киши бўлганлари.

الباب السادس

ОЛТИНЧИ БОБ

في السلم

САЛАМ ҲАҚИДА

«Салам» луғатда «таслим қилиш», «бериш» каби маъноларини англатади.

Шариатда эса, зиммадаги васф қилинган молнинг қийматини олдиндан беришга айтилади.

Бундоқ савдони «салаф» ҳам дейилади, бу қиймати олдин берилган, деган маънони англатади.

Бу савдо ҳожат тушганда рибо аралашмаслиги шарт ила жоиз. Яъни, олди-сотди қилинаётган нарса бир хил бўлмаслиги ва рибонинг бошқа кўринишлари бўлмаслиги керак.

«Салам»да олувчи сотувчига: «Мен сенга бу динорни фалон нарсани менга сотишинг учун, фалон вақтда ва фалон жойда беришинг учун топширдим», дейди.

1698- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ط قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ ر الْمَدِينَةَ وَهُمْ يُسَلِّفُونَ فِي التَّمْرِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ فَقَالَ: مَنْ أَسْلَفَ فِي تَمْرٍ وَفِي رِوَايَةٍ فِي شَيْءٍ فَلْيُسَلِّفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1698. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага келганларида улар мевани бир йил, икки йилга «салаф» савдо қилар эдилар. Бас, у Зот:

«Ким хурмони (бошқа ривоятда, бир нарсани) салаф савдо қилса, маълум ўлчов, маълум вазн билан, маълум муддатга салаф қилсин», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Мадина аҳлининг «салаф» савдоси жоҳилият қоидаси бўйича бўлар эди. Меванинг қанча берилиши, қачон ва қаерда берилиши тайин қилинмас эди. Шунинг учун ҳам, ораларидан турли келишмовчиликлар, жанжаллар келиб чиқар эди.

Ушбу ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам «салаф» савдосининг исломий васфини қилиб бердилар. Салаф савдода қуйидагилар бўлиши шарт:

1. «Маълум ўлчов».

Соъ, мудд каби ёки бошқа ўлчовлар аниқ айтилиши керак. Мен сенга бу динорларни бунча соъ хурмо учун бердим, деб, сотиб олинаётган нарсанинг ўлчови аниқ айтилиши керак.

2. «Маълум вазн».

Нархи олдиндан берилаётган савдо молининг вазни, агар унинг миқдори вазн билан ўлчанадиган бўлса, аниқ айтилиши керак. Мисол учун, мен сенга ушбу динорлари менга бунча мисқол тиллони сотишнинг учун таслим қилдим, дейиши керак.

3. «Маълум муддат».

Яъни, нархи олдиндан берилган савдо моли харидорга қачон берилиши ҳам аниқ келишиб олинмиши керак. Ана шунда турли келишмовчиликларнинг олди олинган бўлади.

1699- قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْمُحَالِدِ τ بَعَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ وَأَبُو بُرْدَةَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى فَقَالَا: سَلُهُ هَلْ كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ρ فِي عَهْدِهِ يُسْلِفُونَ فِي الْحِنِطَةِ فَقَالَ: كُنَّا نُسْلِفُ نَيْيَطَ أَهْلِ الشَّامِ فِي الْحِنِطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّيْتِ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ قُلْتُ: إِلَى مَنْ كَانَ أَصْلُهُ عِنْدَهُ قَالَ: مَا كُنَّا نَسْأَلُهُمْ عَنْ ذَلِكَ ثُمَّ بَعَثَنِي إِلَى ابْنِ أَبِي فُسَّالْتُهُ فَقَالَ: نَعَمْ وَمَا كُنَّا نَسْأَلُهُمْ أَهْمَ حَرْثٍ أَمْ لَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ. وَلِأَبِي دَاوُدَ وَابْنِ مَاجَهَ: مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَلَا يَصْرِفُهُ إِلَى غَيْرِهِ.

1699. Муҳаммад ибн Абу Мужолид розияллоху анху айтадиларки:

«Мени Абдуллоҳ ибн Шаддод ва Абу Бурдалар Абдуллоҳ ибн Абу Авфонинг олдига юбориб:

«Сўра-чи, Пайғамбар соллаллоху алайхи васалламнинг саҳобалари у зотнинг даврларида бугдойла «салаф» савдо қилишар эканларми?»

дедилар. Бас, у:

«Шом аҳли набийтлари билан буғдойда, арпада ва ўсимлик ёғида маълум ўлчов ва маълум вақтга салаф қилар эдик», деди.

«Хузурида (молнинг) таги борлар биланми?» дедим.

«У ҳақида улардан сўрамас эдик», деди.

Сўнгра икковлари мени Ибн Абза хузурига юбордилар, ундан ҳам сўрадим. Бас, у:

«Ҳа, улардан экинлари борми-йўқми сўрамас эдик», деди».

Бухорий, Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган.

Абу Довуд ва Ибн Можжа келтирган ривоятда:

«Ким бир нарасада салаф қилса бошқасига буриб юбормасин», дейилган.

Шарҳ: «Набийт» сўзи ер остидан сув чиқаришга уста одам, деган маънони билдиради.

Ҳадисда Шом аҳли набийтлари — деҳқонлари маъносида ишлатилган. Чунки улар экинларини суғориш учун ер остидан сув чиқаришга уста бўлганлар.

Ушбу ривоятдан олинадиган фойдалар:

1. Саҳобаи киромларнинг илмга бўлган қизиқишлари ва ҳар бир нарсани аниқ билиб, ҳалол - ҳаромига қараб, кейин қилишга ҳаракатлари эътиборга сазовор. Абдуллоҳ ибн Шаддод ва Абу Бурда розияллоҳу анхумлар катта ва илмли саҳобийлар бўлатуриб Муҳаммад ибн Абу Мужолид розияллоҳу анҳуни Абдуллоҳ ибн Абу Авфо ва Абдуррахмон ибн Абза розийаллоҳу анхумларнинг хузурларига салаф савдоси буғдойда жоизми-йўқми эканини билиб келиш учун юборишлари шуни кўрсатади.

Ҳақиқий мусулмон шундоқ бўлиши керак. Ҳар бир нарсани яхши ўрганиб, шариатга мувофиқ қилиб адо этишга уриниши лозим. Зотан, мусулмон билан мусулмон бўлмаганнинг фарқи ҳам шунда ўзи.

2. Саҳобаи киромлар Шомдаги ғайридин – насоролар

билан ҳам тижорий алоқалар қилганлари.

3. Буғдой, арпа ва ўсимлик мойида салаф савдоси жоизлиги.

4. Салаф маълум ўлчов ила бўлиши шартлиги.

5. Салаф маълум муддатга бўлиши шартлиги.

6. Салаф савдосида иккинчи томонда айтиладиган молнинг асли бўлиши шарт эмаслиги.

7. Салаф савдосида сотиладиган молни нарх берган одам ўзи олмасдан бошқа молни талаб қилиши ёки бошқа бировга ўтказиб юбориши жоиз эмаслиги.

«Салаф» савдоси ҳақида уламоларимиз фикҳ бобида чуқур ва кенг кўламли баҳслар қилганлар. Бу масалани атрофлича ўрганиб чиққанлар. Қуйида ўша муборақ илмий изланишларнинг самараларидан баъзилари билан қисқача танишиб чиқамиз.

«Салаф» савдосига Қуръони каримда ҳам далил бор:

Аллоҳ таоло Бақара сурасида:

«Эй иймон келтирганлар, қачон маълум муддатга қарз олди-берди қилсангиз, уни ёзинг», деган.

«Салаф»да ҳам шу маъно бор. Ислом умматининг илм денгизи, Қуръон таржимони лақабларини олган улуғ саҳобий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу:

«Шоҳидлик бераманки, зиммадаги васф қилинган, маълум муддатга келишилган «салаф»ни Аллоҳ Ўз китобида ҳалол қилиб изн берган», деб туриб юқоридаги оятни қироат қилар эканлар.

Ислом умматининг ҳаммаси «салаф» — «салам» савдоси жоиз эканига доимо иттифоқ қилиб келишган.

Бу ҳақда Имом Ибн Мунзир қуйидагиларни айтадилар:

«Биз билган ҳар бир илм аҳли саламнинг жоиз эканига ижмоъ қилишган. Чунки одамлар бунга муҳтождир. Улар зироат, мол ва тижорат эгалари маҳсулотларини бозорга чиқаргунча бунга муҳтож бўлиб турадилар. Шунинг учун ҳам ҳожатни ҳисобга олиб, «салам»га изн берилган».

«Йўқ нарсани сотиб бўлмайди» деган умумий қоидадан истисно тариқасида иқтисодий фойдани кўзлаб, одамларга енгиллик яратиш мақсадида жорий қилинган «салам» савдосининг худди бошқа савдолар каби учта рукни бор: савдо қилувчи, савдо моли ҳамда ийжоб ва қабул.

1. Савдо қилувчи – олувчи ва сотувчи икки тараф.

2. Савдо моли – нарх ва унинг эвазига кейин бериладиган мол.

3. Ийжоб ва қабул.

Ийжоб – нарх берувчининг нархни бериб, мол эгасидан розилигини сўраши.

Қабул – мол эгасининг нархни ва шартларни қабул қилиши.

«Салам» савдосининг тўғри бўлиши учун бир неча тоифа шартлар мавжуд бўлиши керак.

Нарх учун берилаётган раъсулмол-сармояда бўлиши лозим шартлар тоифаси.

Олдиндан нархи олинаётган молда бўлиши лозим шартлар тоифаси

«Салам» савдосининг умумий сифатлари тоифаси.

Шу шартлар билан қисқача танишиб чиқайлик:

I. «Салаф»нинг умумий шартлари:

1. Маълум жинсда бўлиши шарт.

«Салам» – «салаф» савдоси қилинаётган нарсанинг жинси номаълум бўлса бўлмайди. Кейин жанжал чиқади.

2. Микдори маълум бўлиши керак.

Нархни бераётган одам ушбу пулимга фалон микдор нарса берасан, деб аниқ микдорни айтиши, нархни олаётган ўшанга рози бўлиши керак. Хоҳлаганингча берарсан, одамлар нима бўлса, биз ҳам шу-да, каби умумий, ноаниқ гаплар бўлмаслиги керак.

3. Маълум муддатга бўлиши керак.

Нархни бераётган одам фалон куни молни берасан, деб

аниқ айтиши, қабул қилаётган киши ўша муддатга рози бўлиши керак. Пишганда берарсан, керак бўлганда берарсан каби гаплар бўлмайди. Кейин жанжал чиқади.

4. Раъсулмолнинг миқдори билиш керак.

Яъни, олдин топширилаётган нархнинг аниқ миқдори икки томон ҳам билиши керак.

5. Нархи берилган молни топшириш жойи тайин бўлиши керак. Чунки уни олиб келишга кетадиган харажат тўғрисида кейинчалик хилоф чиқиши мумкин.

II. Нарх учун берилаётган раъсулмолда бўлиши лозим шартлар тоифаси:

1. Жинси баён этилиши керак.

Пул бўлса динорми, дирҳамми ёки бошқами. Бошқа нарсас бўлса ҳам нималиги очиқ-ойдин баён қилиниши керак.

2. Тури баён қилиниш керак.

Мадинанинг динорими, Боғдодникими, Макканинг дирҳамими ёки Шомникими, аниқ айтилиши керак. Шунингдек, бошқа нарсаларнинг ҳам тури аниқ айтилиши керак.

3. Сифати баён қилиниши керак.

Бу нақд пулдан бошқа нарсаларга тегишли. Ўша бериладиган нарсас янгими, эским, аъло сифатлими, ўртачами ёки паст сифатлими айтилиши лозим.

Ушбу уч шарт савдодаги ноаниқликни йўқотишга хизмат қилади. Ушбу нарсалар олдиндан аниқ қилиб олинмаса, кейин ўртада низо чиқади. Агар ушбу нарсалар бўлмаса, савдо фосид бўлади (бузилади).

4. Нархи олдиндан берилаётган мол учун ажратилган молнинг миқдори аниқ кўрсатилиши керак. Бир тўп пулни кўрсатиб сенга ушбу пулни бераман, сен менга бунча бугдой берасан, деса бўлмайди. Бу ҳам ноаниқлик, бу ҳам низога сабаб бўладиган иш.

5. Берилаётган пул текширилган бўлиши керак.

Чунки қалбаки пул бўлса жанжал чиқади. Ёки пулни олган одам бир муддатдан кейин берган пулинг қалбаки экан, деб қолиши ҳам мумкин. Кейинчалик низога сабаб бўладиган ҳар бир ноаниқлик савдони бузади.

6. Савдо тугаб, икки томон ажрашишидан олдин қўлга тутқазилиши лозим.

III. Олдиндан нархи олинаётган молда бўлиши лозим шартлар:

1. Жинси маълум бўлиши шарт.

Буғдойми, арпами, хурмоми, олмами ёки бошқами.

2. Нави маълум бўлиши керак.

Ажфа хурмосими, тобуний хурмосими ёки бошқами.

Тоифий узумми, ҳусайнийми ёки бошқами.

3. Сифати маълум бўлиши керак.

Олий навлими, ўртачами ёки пастми ва ҳоказо.

4. Миқдори маълум бўлиши керак.

Неча соъ, ботмон, кило, метр, адад ёки бошқа ўлчови аниқ бўлиши керак.

Ушбу тўрт шарт ҳам ноаниқликни кўтариш учун киритилган. Агар бу шартлар мавжуд бўлмаса, низо чиқиш эҳтимоли бор.

5. Раъсулмол ва нархи олдиндан олинадиган молда рибонинг иллатлари бирлашмаслиги керак. Аввало, иккиси бир жинсдан бўлмаслиги лозим. Тилло билан кумуш орасида салаф савдоси бўлмайди. Шунингдек, таомларда ҳам бўлмайди. Пулга таом, тижорат молларини салаф қилса бўлади. Шунингдек, тижорат молларини бир-бирига салаф қилса бўлади. Умуман, рибо бўлиб қолмаслигининг риояси бўлиши керак.

6. Нархи олдиндан олинаётган мол ҳозир бўлмаслиги керак. Ҳозир бўлса ўша вақтнинг ўзида сотиб олинади.

7. Нархи олдиндан олинган молнинг васф қилинган нави ва сифати салаф савдоси қилинган вақтидан токи, уни бериш вақтигача бозордан топиладиган нарса бўлиши

керак. Маълум вақт ўтгач, сўнг бозордан йўқолиб қоладиган нарса бўлиши керак эмас. Мисол учун, кулупнайга салаф қилса, ўша салаф қилган вақтда ҳам, уни харидорга берадиган вақтда ҳам, оралиқ вақтда ҳам бозорда бўлиши керак. Чунки ўзининг кўзлаган ҳосили битмай қолса бозордан олиб бериш имкони бўлсин.

8. Савдо аҳдномаси қатъий бўлиши керак. Яъни, икки тарафда ҳам айниш ихтиёри бўлмайди. Чунки айниш ихтиёри молни синаб кўриш, айби бўлса аниқлаш мақсадида шариатга киритилган. Салам савдосида бу ҳолат умуман йўқ.

9. Нархи олдиндан берилган молни таслим қилиш жойи аниқ бўлиши керак.

Кўриниб турибдики, салаф савдоси ҳам бошқа савдолар каби нозик нарса. Мусулмон инсон бу ишни қилишидан олдин яхшилаб ўрганиб олиши керак. Молиявий муомаласида ҳаром аралашиб гуноҳкор бўлмаслиги, бировнинг ҳақини еб, икки дунёда шарманда бўлмаслиги учун ўта эҳтиёткорлик билан тасарруф қилиши керак.

Молиявий муомалаларнинг ҳаммасидаги каби аниқ, шубҳага ва бировнинг ҳақи зое бўлмаслигига ўрин қолмайдиган шаклда иш юритиш керак.

Бу ишларни иккита одил гувоҳ ҳузурида ёзиб-чизиб, ўта ишончли қилиб юргазиш керак. Шариатдан узоқлашганимиз туфайли эътиборсизлик қилиб, ҳар қадамда ноқулай ҳолатга тушаётганимиз бизга сабоқ бўлиши керак.

الرهن

ГАРОВ

Биз «гаров» деб таржима қилган сўз арабчада «рахн» дейилиб, луғатда «тутиш», «давомийлик» ва «субут» маъноларини билдиради.

Шариатда эса, «қарз сабабидан ҳужжат сифатида ишонч учун тутиб қолинган молга гаров», дейилади.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَبْ بَبْ بَبْ بَبْ بَبْ

Аллоҳ таоло:

«Ва агар сафарда бўлсангизу котиб топа олмасангиз, қўлга тутадиган гаров – раҳина бўлсин», деган (*Бақара, 283*).

Бу жумла Куръони каримда қарз ояти деб номланган узун ояти кариманинг бир қисмидир. Мазкур ояти каримани аввал яхшилаб ўрганганмиз.

Оятнинг бошида қарз олди-берди қилинадиган бўлса гувоҳлар олдида бир котибга ёздириб қўйиш кераклиги уқтирилгандир. Бу жумлада эса, мабода мазкур иш сафарда содир бўлсаю, уни ёзгани котиб топилмаса, қўлга бериладиган гаровни олиб туриб, қарз бериш мумкинлиги тушунтирилмокда.

Демак, берилган молга васиқа — ҳужжат сифатида ишонч учун бирор молни гаровга олиб туриш мумкинлиги Куръони каримда келган ҳукмдир.

Бир нарсанинг баҳосини кейин беришга келишиб қилинган савдода ҳам гаровга нарса қўйиш суннатда келган. Бу иш зиммасида бировнинг ҳақи бир одам томонидан ҳақ эгасини ишонтириш учун, агар ҳақингни олиб келмасам ушбу нарса сеники бўлади, деган маънода берилган бўлади.

1700 - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ قَالَ: تُؤْفَى النَّبِيُّ ρ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ

بِعِشْرِينَ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ أَخَذَهُ لِأَهْلِهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1700. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларида совутлари аҳлларига олинган йигирма соъ таом учун гаровга қўйилган эди».

Термизий ривоят қилган ва саҳиҳ деган.

Шарҳ: Жоҳилият вақтида ҳам гаров қўйиш бор эди. Аммо гаров қўювчи белгиланган вақтда пулни топиб бера олмаса, мол эгаси гаровга қўйилган нарсани ўзиники қилиб олар эди. Исломда эса бу ҳукмга адолатли равишда ўзгартириш киритилди. Агар гаровга нарса қўйган одам белгиланган вақтда пулни топиб бера олмаса, у гаровга қўйган нарсасини сотиб пулни беради ва ортиб қолганини ўзи олади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафот этган вақтларида ҳам урушга киядиган совутлари у кишига насияга таом сотган тожирнинг олдида гаров сифатида туриши нимага далолат қилади? У Зотнинг жуда ҳам содда ва оддий ҳаёт кечирганлари ҳамда аҳли аёллари нафақаси учун ўз меҳнатлари ила молга эришишга уринганларини кўрсатади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафотларидан олдин Ислом Арабистон Ярим оролига тарқалиб бўлиб, дунёга танилган давлатга айланган эди. Агар у Зот хоҳласалар, дунё оёқлари остига тўшалар эди. Лекин у Зот буни хоҳламадилар. Оддий ҳаёт кечиришда давом этдилар. Оилаларини боқишга қийналиб, таом олишга пул топа олмай, совутларини гаровга қўйиб йигирма соъ таом олган ҳолларида вафот этдилар. Бу ҳақиқатни у Зотнинг умматлари доимо тушунмоғи керак.

1701 – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الظَّهْرُ يُرَكَّبُ إِذَا

كَانَ مَرْهُونًا وَلَبِئْسَ الدَّرُّ يُشْرَبُ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا وَعَلَى الَّذِي يَرْكَبُ
وَيَشْرَبُ نَفَقَتُهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

1701. *Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Улов гаровга қўйилган бўлса, миңилади. Сутли хайвон гаровга қўйилган бўлса, сути ичилади. Миниб, ичганга нафақаси лозим бўлади», дедилар».

Термизий, Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳадиси шарифнинг зоҳиридан гаровга қўйилган нарсa миңиладиган ёки юк ортиладиган ёхуд сути ичиладиган хайвон бўлса ундан фойдаланган томон хоҳ гаровга қўювчи бўлсин, хоҳ гаровга олувчи бўлсин, нафақасини беради. Бунга ўзлари келишиб олади.

Аммо фуқаҳоларимиз бу масалани икки хил тушунганлар. Албатта, уларнинг бу тушунчалари ишончли далилга асосланган:

1. Жумҳур нафақани берадиган ҳам, гаровга қўйилган хайвондан фойдаланадиган ҳам гаровга қўювчи бўлади, чунки у ҳақиқий молик ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Гаровга қўйган нарсa ўз эгасидан ман қилинмайди», деганлар, дейишади.

2. Имом Аҳмад нафақани берадиган ва гаровга қўйилган хайвондан фойдаланадиган гаровга олувчидир, чунки у ҳозир хайвонни ўзида олиб турибди, деганлар.

الشفعة

ШУФЪА

«Шуфъа» луғатда «қўшиш» маъносини англатади.

Шариатда эса, эски шерикка шериклик нарсани сотиб олиш имтиёзи мажбуран берилишини англатади. Яхшироқ тушуниб олиш учун мисол келтирайлик:

Икки киши шерик бўлиб бир ҳовли олишган. Вақт ўтиб, бирлари ўз ҳиссасини сотмоқчи бўлса, ўша сотиладиган қисмини олиш имтиёзи эски шеригига берилади. У хоҳласа, биров қарши чиқа олмайди, ҳатто сотаётган шериги ҳам, сендан бошқага сотаман, дея олмайди.

1702- عَنْ جَابِرٍ τ قَالَ: قَضَى النَّبِيُّ ρ بِالشُّفْعَةِ فِي كُلِّ مَالٍ

لَمْ يُقْسَمَ فَإِذَا وَقَعَتِ الْخُدُودُ وَصُرِفَتِ الطَّرِيقُ فَلَا شُفْعَةَ. رَوَاهُ

الْحَمْسَةُ. وَلَقِظُ مُسْلِمٍ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ρ بِالشُّفْعَةِ فِي كُلِّ شِرْكَةٍ لَمْ

تُقْسَمَ رُبْعَةً أَوْ حَائِطٍ لَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَبِيعَ حَتَّى يُؤْذَنَ شَرِيكُهُ فَإِنْ شَاءَ

أَخَذَ وَإِنْ شَاءَ تَرَكَ فَإِذَا بَاعَ وَلَمْ يُؤْذَنَ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ.

1702. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир тақсимланмаган нарсада шуфъага ҳукм қилдилар. Бас, қачон чегаралар воқе бўлса ва йўллар очилса, шуфъа йўқдир».

Бешовлари ривоят қилишган.

Муслимнинг лафзида:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тақсимланмаган ҳар бир шериклик нарсада: уй ёки боғга ўхшаш, шуфъага ҳукм қилдилар. Унга шеригининг изнини олгунча сотиш ҳалол бўлмайди. Агар хоҳласа, олади, хоҳласа, тарк қилади. Бас, қачонки ундан изн сўрамай сотса, у ўша нарсага ҳақли

бўлади», дейилган.

Шарҳ: Ҳадиси шарифда «**Ҳар бир тақсимланмаган нарсада**» дейилганидан шуфъа кўчмас мулкда жоиз эканини кўрсатади, дейди баъзи уламолар.

Лекин ҳовлига шериклар томонидан ҳар ким ўз чегарасини қуриб олган бўлса, ўзига алоҳида эшик очиб олган бўлса, шуфъа ҳақи қолмайди.

Шериклик нарсанинг ўзига тегишли қисмини сотмоқчи бўлган одам аввало ўз шеригидан изн олиши керак. У хоҳласа ўзи олсин. Бу унинг ҳақи. Ўзи олишни хоҳламаса, бошқага сотишга изн берсин. Аммо шерикдан изн сўрамай сотиш ҳаром. Агар шеригидан изн олмай сотиб юборса, бу савдонинг ўтиш-ўтмаслиги шерикка боғлиқ бўлади. У рози бўлса ўтади. Рози бўлмаса, ўзим оламан, деса ҳақи бор.

1703 - عَنْ أَبِي رَافِعٍ ط قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ر يَقُولُ: الْجَارُ أَحَقُّ بِسَقْبِهِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا مُسْلِمًا وَلَفْظُ النَّسَائِيِّ: جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْضِي لَيْسَ لِأَحَدٍ فِيهَا شَرِكَةٌ وَلَا قِسْمَةٌ إِلَّا الْجَوَارُ فَقَالَ: الْجَارُ أَحَقُّ بِسَقْبِهِ.

1703. Абу Рофеъ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Қўшни яқинлиги сабабидан ҳақлироқдир»

деяётганларини эшитдим».

Бешовларидан фақат Муслим ривоят қилмаган.

Насафийнинг лафзиди:

«Бир одам келиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, еримда бировнинг шериклиги йўқ, тақсим қилиш ҳам йўқ. Магар қўшнилик бор», деди.

«Қўшни яқинлиги сабабидан ҳақлироқдир»,

дедилар».

Шарҳ: Ушбу ҳадисга биноан, Ҳанафий мазҳаби уламолари қўшнининг ҳам шуфъа ҳақи бор, деганлар.

Бир одам ўз ҳовлиси, уйини сотмоқчи бўлганда олдин қўшнисига маслаҳат қилиши, у олмаса, бошқага сотиши керак. Бошқа мазҳаблар эса, бу ҳадисдаги қўшнидан мурод, шерик, шунинг учун қўшнининг шуфъа ҳақи йўқ, дейдилар.

1704 – عَنْ سَمُرَةَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: جَارُ الدَّارِ أَحَقُّ بِدَارِ
الْجَارِ أَوْ الْأَرْضِ.

1704. Самура розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳовли қўшни қўшнисининг ҳовлисига ва ерига ҳақлироқдир», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Ҳанафий мазҳаби уламоларининг қўшнининг шуфъага ҳақи бор, деган ҳукмларига асос бўлган далиллардан бири.

Ҳанафий уламолар биринчи ҳадисда келган **«Бас, қачон чегаралар воқе бўлса ва йўллар очилса шуфъа йўқдир»**, деган жумла Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг гаплари эмас, балки ровий қўшган гапдир, дейдилар.

1705 – عَنْ جَابِرِ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْجَارُ أَحَقُّ بِشُعْعَةِ
جَارِهِ يُنْتَظَرُ بِهَا وَإِنْ كَانَ غَائِبًا إِذَا كَانَ طَرِيقُهُمَا وَاحِدًا. رَوَاهُمَا
أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1705. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Қўшни ўз қўшнисининг шуфъасига ҳақлидир. Агар йўллари битта бўлса, у ғойиб бўлса кутиб турилади», дедилар».

Иккисини сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадис ҳам қўшнининг шуфъа ҳақи борлигини таъкидламоқда.

1706 – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا يَمْنَعُ جَارٌ جَارَهُ

أَنْ يَغْرَزَ خَشَبَهُ فِي جِدَارِهِ ثُمَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: مَا لِي أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ وَاللَّهِ لَأَرْمِينَ بِهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

1706. Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Қўшни ўз қўшнисининг деворига ёғочини ўрнатишидан ман қилмас», дедилар.

Сўнгра Абу Ҳурайра:

«Не бўлдиким, мен сизни бундан юз ўгирганингизни кўрмоқдаман. Аллоҳга қамаски, мен у билан сизнинг елкаларингизга ураман», деди».

Учовлари ривоят қилишган. Аллоҳу аълам.

Шарҳ: Қўшнининг қўшнида ҳақи борлигидан унинг деворига ёғочини ўрнатишидан ман қила олмас экан. Бу маънони ўша пайтда ҳам баъзи кишилар унута бошлаганидан улуғ саҳобий Абу Ҳурайра розияллоху анҳу қасам ичиб таъкидлаган эканлар.

Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган нарсага амал қилишга ҳарис бўлишимиз керак. Ҳеч қачон ўз қўшиниларимиз ҳақларини поймол қилмаслигимиз лозим.

الباب السابع

Е Т Т И Н Ч И Б О Б

في الإجارة

ИЖАРА ҲАҚИДА

Луғатда «ижара», «ажр», «берилган ҳақ» маъносини билдиради.

Шариатда эса, маълум эваз бадалига бир нарсани бағишлаш ва мубоҳ қилишга оид қасд қилинган аҳдномага ижара, дейилади.

Маълум эваз бадалига, дейилганидан, маълум эваз бадалига бўлмайдиган, ҳиба, васият, шериклик ва ориятга бериш каби муомалалар ижарага кирмаслиги англашилади.

«Бир нарсани бағишлаш ва мубоҳ қилиш», деганидан эса жинсий алоқага оид ақдлар чиқиб кетади, чунки у ижара дейилмайди. Эркак ҳайвонларни (эркаклигидан истифода қилиш учун) ижарага олиб бўлмайди.

«Қасд қилинган» деганидан қасд қилинмаган, арзимаган нарсалар чиқиб кетади. Улар ҳам ижара дейилмайди.

«Маълум» дейилганидан номаълум нарсаларга одам ёки нарса ишлатиш чиқиб кетади. Ундоқ ақдни музораба ёки жаъола, дейилади.

Ҳанафий мазҳабида эса, қисқа қилиб:

«Ижара эвазли манфаатлар учун тузилган ақдир», дейилади. Яъни, ижарада икки томон манфаати асос бўлади. Ижарада мулк бир томондан иккинчи томонга бир йўла ўтиши ҳам йўқ. Шунингдек, бир нарсадан бир томон манфаат олиб, иккинчи томон манфаат олмаслиги ҳам йўқ.

[illegible]

Аллоҳ таоло:

«У: «Менга саккиз йил ижарага ишлаб беришинг шарти билан, шу икки қизимдан бирини сенга никоҳлаб бермоқчиман, агар ўн йилни тамомласанг, бу сенинг ишинг. Мен эса сенга машаққат қилишни истамасман. Иншааллоҳ, менинг солиҳ кишилардан эканимни кўрасан», деди», деган (*Қасас*, 27).

Шарҳ: Қуръони каримнинг Қасас сурасидаги машҳур қиссадан иқтибос қилиб келтирилган бу ояти каримадан ижара иши Қуръони каримда ҳам зикр қилингани, аввалги умматларда ҳам бўлганини билиб оламиз.

Қиссанинг тафсилоти эса қуйидагича:

«Бас, икковларидан бири ҳаё билан юриб келиб:

«Отам сенга бизларга суғориб берганинг хақини бериш учун чақирмоқда», деди.

Қачонки унга келганида ва қиссани айтиб берганида, у:

«Кўркма, золим қавмлардан нажот топдинг», деди»,
(25-оят).

Ўйга толиб ёлғиз ўтирган Мусо алайҳиссаломнинг олдиларига ҳалиги икки аёлнинг бири уялибгина келиб:

«Отам сенга бизларга суғориб берганинг хақини бериш учун чақирмоқда», деди».

Албатта, ҳайвонларни осонлик билан суғориб уйга одатдагидан эрта қайтган қизлар билан қари оталари орасида суҳбат бўлиб ўтган. Қизлар отасига ҳайвонларини суғориб берган ғариб йигит ҳақида, унинг мардлиги, шижоатлилиги, яна ўзи ёлғиз сояда ўтириб қолганлиги ҳақида сўзлаб беришган. Ўшанда оталари қизлардан

бирини ўша ғариб йигитни чақириб келиш учун юборади. Мусо алайҳиссалом бу чақирикни қабул қилиб, чолнинг олдига борадилар.

«Қачонки унга келганида ва қиссани айтиб берганида, у: «Қўркма, золим қавмлардан нажот топдинг», деди».

Мусо алайҳиссалом уй эгасига бошларидан ўтган қиссани гапириб бердилар. Кўпни кўрган тажрибали чол у кишининг кўнглини кўтариб, кўркма, энди қутулиб кетдинг, деган маънода тасалли беряпти.

«Икки(қиз)дан бири: «Эй отажон, уни ишга ёллаб ол. Чунки ишга ёлланадиган энг яхши кимса кучли ва ишончли кимсадир», деди» (26-оят).

Мўйсафид чолнинг оиласида тарбия топган қизлар билимдон, ақлли, доно, сермулоҳаза ва иффатли бўлиб ўсганлари кўриниб турибди. Оталари қариб қолгани, уйда бошқа эркак киши йўқлигидан қизлар ҳайвонларни ўзлари боқишга, суғоришга, эркакларга аралашашига мажбур бўлмоқдалар. Бу ҳол жуда ҳам ноқулай. Ёш, бақувват ва ғариб бир йигитнинг пайдо бўлиб қолиши уларнинг оиласидаги чўпонлик муаммосини ҳал қилишга қулай фурсат эди. Шунинг учун қизлардан бири отасига таклиф киритиб:

«Эй отажон, уни ишга ёллаб ол», деди.

Яъни, отасига Мусо алайҳиссаломни чўпонликка ёллаб олишни таклиф қилди. Кейин нима учун Мусо алайҳиссаломнинг номзодини кўрсатганини шарҳлаб:

«Чунки ишга ёлланадиган энг яхши кимса кучли ва ишончли кимсадир», деди.

Бу гапдан ҳам қиз олий савияли одоб соҳибаси экани кўриниб турибди. Гапни Мусо алайҳиссаломга эмас, учинчи шахсга қаратиб, ишга ёлланадиган энг яхши одам қандай бўлиши кераклиги ҳақида гапирмоқда. Зотан, ҳайвонларини суғориш ва оталарининг амри билан Мусо

алайҳиссаломни чақириб келиш пайтида у кишининг кучли ва ишончли одам эканини сезишган эди.

Шундай оқила ва фозила қизларни тарбиялаган отанинг жуда маданиятли ва одобли киши бўлиши турган гап. Қизининг таклифи маъқул келганидан кейин бу ҳақда Мусо алайҳиссаломга мурожаат қилиб:

«У: «Менга саккиз йил ижарага ишлаб беришинг шарти билан, шу икки қизимдан бирини сенга никоҳлаб бермоқчиман, агар ўн йилни тамомласанг, бу сенинг ишинг. Мен эса сенга машаққат қилишни истамасман. Иншааллоҳ, менинг солиҳ кишилардан эканимни кўрасан», деди» (27-оят).

Бу гаплардаги одоб, соддалик, очиқлик киши қалбини кувончга тўлдиради. Қизларининг бирида ғариб йигитга нисбатан рағбат борлигини сезган ота масалани жўнгина ҳал қилди. Мусо алайҳиссаломга мен сенга яхшилик қилай, ҳеч киминг йўқ, бечора мусофир экансан, мардикор бўлиб қўйларимни боқиб юр, бир кунингни кўрарсан, демади. Балки ишга таклиф қилишнинг ажойиб услубини кўллади.

«У: «Менга саккиз йил ижарага ишлаб беришинг шарти билан, шу икки қизимдан бирини сенга никоҳлаб бермоқчиман...», деди. Айни чоғда Мусо алайҳиссаломдек йигитни куёв қилиб олиш имконини ҳам кўлдан чиқармади.

«...агар ўн йилни тамомласанг, бу сенинг ишинг».

Яъни, бизга фазлу карам кўрсатган бўласан;

«Мен эса сенга машаққат қилишни истамасман».

Ҳамма нарса содда, оддий ва осон бўлишини истайман;

«Иншааллоҳ, менинг солиҳ кишилардан эканимни кўрасан».

Яъни, мен айтган гапимда тураман, нолойиқ хатти-ҳаракат қилмайман, деди.

Тафсирчи уламоларимиз бу доно, улуғ ёшдаги киши

ким экани ҳақида ҳар хил фикрлар айтганлар. Фикрларнинг турлича бўлишига сабаб у одамнинг кимлиги Қуръони каримда ҳам, саҳиҳ ҳадисларда ҳам очиқ айтилмаганидир.

Мусо алайҳиссаломга қайнота бўлган одамни Шуайб алайҳиссалом дейдиган уламолар у кишининг мадьянлик эканига, ҳикмат билан тасарруф қилганига ва баъзи ривоятларда ўша одам Шуайб алайҳиссаломга нисбат берилганига суянадилар.

«У(Мусо): «Бу мен билан сенинг орамиздадир. Икки муддатдан қай бирини адо қилсам ҳам, менга тажовуз қилинмас. Айтаётган нарсамизга Аллоҳ вакилдир», деди» (28-оят).

Яъни, сен айтган таклиф иккимиз орамиздаги шартномадир. Икки муддатдан — саккиз ёки ўн йилдан қайси бирини адо қилсам, мен ўзим биламан. Айтган гапимизга, тузган шартномамизга Аллоҳ шоҳиддир, дедилар.

Ана шундай қилиб, Мусо алайҳиссалом ўз давридаги энг катта давлат саройи амиридан энг катта чўлларнинг чўпонига айландилар. Энг забардаст подшоҳнинг кўз қувончи, боқиб олган ўғлидан энг заиф, ўрнидан қимирлаши қийин мўйсафиднинг мардикорига айландилар.

Аммо буюк кишиларни бу мансаб ва меҳнатлар баландга ҳам кўтара олмайди, пастга ҳам тушира олмайди. Бундай ҳолатлар уларнинг кимлигини синайди, улардаги мардлик, мурувват, сабр-матонат ва бошқа етуклик сифатларини яна бир бор намоёиш қилади. Ҳеч шубҳа йўқки, Мусо алайҳиссаломнинг ҳаётларидаги бу муҳожирлик, ғариблик, ёлланма ишчилик босқичи ўзига хос тааммул, тафаккур даври, ўтган ҳодисаларни қайта баҳолаб чиқиш, келажакка режа тузиш ва келажакда елкага тушажак оғирликларни кўтаришга тайёргарлик босқичи бўлган эди.

Аллоҳ таоло Талоқ сурасида куйидагиларни айтган:

«Агар сизга (фарзандни) эмизиб берсалар, ҳақларини беринглар, ўзаро яхшилик билан маслаҳат қилинглар» (6-оят).

Агар аёл талоқ қилган эридан бўлган фарзандни эмизса, хоҳласа, эмизгани учун ҳақ олади. Бу ҳақнинг қанча бўлиши «ўзаро яхшилик билан маслаҳат қилинглар» деган амрга биноан келишилади.

Ораларига талоқ тушган эру хотин фарзандни эмизиш ҳақини келишишда,

«Агар қийинчиликка учрасангиз, у(эр)га бошқа аёл эмизиб берур».

Яъни, эр бошқа бегона аёл билан шартнома тузиб, унга ҳақ бериб боласини эмиздоради. Исломи дини аёлларни қанчалик эъзозлаганини ушбу ҳукмдан ҳам билиб олса бўлади. Таоми, кийими ва маскани, ҳатто болани эмизиш ташвиши ҳам хотиннинг эмас, балки эрнинг зиммасида, унинг бурчи ҳисобланади. Болани эмизгани учун аёл иш ҳақи олишга сазовордир.

Бу оят гўдакни эмизиш учун эмизувчи аёлни ижарага олиш мумкинлигига далил бўлади.

1707- عَنْ أَبِي مُوسَى ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْحَاظِنُ الْأُمِّمُ
الَّذِي يُؤَدِّي مَا أُمِرَ بِهِ طَيِّبَةٌ نَفْسُهُ أَحَدُ الْمُتَصَدِّقِينَ.

1707. Абу Мусо розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Омонатли хазиначи ўзига амр қилинган нарсани сидқидилдан адо этиб турса, икки садақа берувчининг бири бўлади», дедилар».

Шарҳ: Бировга хазиначи бўлиб ишга кирган одам ҳам ижарага ишлаётган бўлади. Яъни, ўз иши эвазига ажр-ҳақ олаётган бўлади. Уни ишга олган одам ишидан манфаат

олади, у эса иши эвазига олган ҳақдан манфаатланади. Демак, бир ерга ишга кириб ҳақ оладиган одам, агар ўша ишини сидқидилдан, яхшилаб бажарса, савоб ҳам олар экан. Иши учун иш эгасидан ҳақ олса, сидқидиллиги учун Аллоҳдан савоб олар экан.

Шунинг учун, ҳар бир ишни сидқидил билан, яхшилаб адо этишга уриниш керак.

1708 - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: اسْتَأْجَرَ رَسُولُ اللَّهِ ρ وَأَبُو بَكْرٍ رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّيْلِ هَادِيًا خَرِيتًا وَهُوَ عَلَى دِينِ كُفَّارٍ قُرَيْشٍ فَدَفَعَا إِلَيْهِ رَاِحِلَتَيْهِمَا وَوَعَدَاهُ غَارَ ثَوْرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ لَيَالٍ فَأَتَاهُمَا بِرَاِحِلَتَيْهِمَا صُبْحَ ثَلَاثٍ فَأَخَذَ بِهِم طَرِيقَ السَّاحِلِ. رَوَاهُمَا الْبُخَارِيُّ.

1708. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Абу Бакр Бани Дийиллик йўлни яхши билувчи бир кишини йўл бошловчи қилиб ижарага олдилар. У Қурайш кофирлари динида эди. Икковлари унга уловларини юки билан бериб, уч кечадан кейин Савр ғори олдида учрашишга ваъдалашдилар. У учинчи кеча тонгида икковлари ҳузурларига уловлари ва юкларини олиб келди ва соҳил йўлидан олиб кетди».

Икковини Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда зикр қилинаётган ва Пайғамбаримиз ва Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳуга ҳижрат сафарларида ижарага йўл бошловчи бўлган кишининг исми Абдуллоҳ ибн Арийқит эди.

Бу ҳадисдан кофир одамни ижарага ишга олиш мумкинлиги билинади.

Ислом уммати доимо ижара жоиз эканига иттифоқ қилиб келган. Чунки кишилар баъзи нарсаларни мулк

килиб олишга мухтож бўлганларидек, манфаатларни алмашишга ҳам мухтождирлар. Биров бир нарсани ижарага қўйиб манфаат олмоқчи бўлса, бошқа бир одам бировнинг нарсасини ижарага олиб манфаат кўришга мухтож.

Бошқа молиявий ва манфаат муаммолари каби ижарада ҳам шаръий далиллар – оят, ҳадислардан олинган қоидалар бор.

Ижарада ижара қўювчи, ижара олувчи, ийжоб ва қабул (ўзаро келишув) ва ажр(ҳақ)лардан иборат рукнлар бор.

Ҳанафий мазҳабида ижаранинг рукни, ийжоб ва қабул холос, дейилган. Бу ақд ижара ва кира лафзлари ва улардан олинган бошқа сўзлар билан тузилади.

Ижаранинг тўғри, ҳалол-пок бўлиши учун бир қанча шартлар мавжуд бўлиши лозим.

1. Ижарада иштирок этувчи тарафларда мавжуд бўлиши лозим шартлар:

а). Ижара ақди тузувчи оқил бўлиши керак.

Мажнун ва ақли тўлишмаган ёш боланинг тузган ижара ақди ўтмайди.

б). Ҳанбалий ва Шофеъий мазҳаблари балоғатга етган бўлиши ҳам шарт, деганлар.

Ҳанафий мазҳабида ёш болага ўз мулкида тасарруф қилишга изн берилган бўлса, унинг тузган ижара ақди ҳам жоиз. Бўлмаса, валийсининг рухсатига боғлиқ бўлади, дейилган.

2. Ижаранинг татбиқ бўлиш шартлари:

а). Тузилган ижара ақди амалга ошиши учун ижара тузувчи манфаатга молик бўлиши керак. Мисол учун у ўз мулкидаги уйни ижарага қўя олади.

б). Ижара ақди тузувчи моликнинг валийси бўлиши керак. Яъни, масалан, молик кичкина бола бўлса, унинг молига боғлиқ ижарани унинг валийси қилади.

Бундан бошқалар ижара ақдини туза олмайдилар.

Мисол учун, бир одам ўз мулки бўлмаган нарсани ижарага қўя олмайди. Шунингдек, ўғри ўзи ўғирлаган, золим тортиб олган нарсаларини ижарага қўйсалар ҳам шаръан амалга ошмайдиган ақд бўлади.

ИЖАРА САҲИҲЛИГИ ШАРТЛАРИ

I. Ижарага оид шарт.

1. Икки томоннинг розилиги.

II. Ижара қилинган нарсадаги шартлар:

1. Ижара қилинган нарса низони ман қиладиган даражада маълум бўлиши шарт.

Бунда ундан келадиган манфаат очиқ-ойдин бўлиши, шунингдек, муддати, ишга оид бўлса, қиладиган иш ҳам аниқ бўлиши шарт.

Ундан келадиган манфаат очиқ-ойдин бўлиши шарт деганимиз, мисол учун, биров ушбу икки уйдан бирини сенга ижарага бердим, деса, ижара дуруст бўлмайди. Чунки манфаат берадиган маҳал аниқ эмас. Кейин низо чиқиши турган гап.

Муддат аниқ бўлиши шарт, дейилганида ҳам худди шу сабаб кўзда тутилган. Муддат маълум бўлмаса, манфаат ноаниқ бўлади, кейинчалик низо келиб чиқади.

Ижара ишга оид бўлса, қилинадиган иш очиқ-ойдин бўлиши шарт, дейилганда ҳам айтини шу ҳикмат кўзда тутилган.

Бировни қиладиган ишини аниқ айтмай ишга олишда ҳам ноаниқлик бор, кейин низо келиб чиқиши мумкин. Аввало, иш нимадан иборат эканлиги аниқ айтилиши керак. У иш қурилишми, қассобчиликми, деҳқончиликми ёки бошқами, аниқ бўлиши шарт. Кейин эса ўша ишнинг миқдори ва сифатига ҳам келишиб олинади. Сенга фалон пул бераман, битта чуқур қазиб берасан, дейиш билан иш битмайди. Чуқурнинг кенглиги қанча, чуқурлиги қанча,

ернинг каттиқлиги ва бошқа майда-чуйдалари ҳам келишиб олиниб, икки томон рози бўлганидан кейин иш бошланади.

2. Ижара қилинган нарсa ҳақиқатда ҳам, шариатда ҳам фойдаланиш мумкин нарсa бўлиши керак.

Мисол учун, қочиb кетган уловни ижарага қўйиш мумкин эмас. Чунки ҳақиқатда ундан фойдаланиб бўлмайди.

Шунингдек, ҳайз кўрган аёлни масжидни супурушга ишлатиб бўлмайди. Чунки шариатда ҳайзли аёлнинг масжидга кириши мумкин эмас.

3. Ижара қилинган нарсa шаръан жоиз бўлиши шарт. Гуноҳ бўладиган нарсаларга ижара қилиб бўлмайди. Одам ўлдириш, ҳаром ишларни қилиш, сеҳр ўргатиш каби ишларга ўхшаш.

4. Ижарага қилинадиган иш ижарадан олдин иш бажарувчига фарз ёки вожиб бўлмаслиги шарт. Шунинг учун ҳам ижарага намоз ўқиб, рўза тутиб ва бошқа ибодатларни қилиб бўлмайди.

Шунингдек, Ҳанафийларнинг: «Ўз зиммасидаги нарсaга ижара ҳақи олиш жоиз эмас», деган қоидалари ҳам бор. Шунинг учун аёл ўз уйи хизматлари учун эридан ҳақ талаб қилмайди. Чунки бу унинг ўз хизматидир.

5. Ижарага иш қилган одам ўша ишидан ўзи манфаат олмаслиги керак.

Шунинг учун ҳам тоат-ибодатларга ижара жоиз эмас. Чунки уларни бажарган одам ўзи биринчи ўринда манфаат олади.

Бировга ушбу буғдойни тортиб, ун қилиб берсанг, иш ҳақингга ўша ундан бунча оласан, дейиш ва шунга ўхшаш ишлар ҳам шу қаторга кирадими, йўқми, деган масалада Ҳанафий ва Шофеъий мазҳаблари киради, деганлар. Ҳанбалий ва Моликий мазҳаблари эса қирмайди, деганлар.

III. Ижара ҳақи учун бериладиган нарсaдаги шартлар:

1. Ижара ҳақи учун бериладиган нарсa маълум, вужуди бор мол бўлиши шарт.

Номаълум нарсани ижара ҳақи қилиб бўлмайди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким биров билан ижара муомаласи қилса, ижара ҳақини маълум қилсин», деганлар.

Шу маънода иш ҳақиға таомни кўшиб бўлмайди, чунки у қанча бўлиши маълум эмас.

2. Ижара ҳақи ижараға қўйилган нарсанинг жинсидан бўлмаслиги шарт.

Мисол учун бировнинг уйида ижара тургани ҳақиға ўзининг уйини яшашға бериб туриши мумкин эмас. Бу ҳолда рибоға ўтиб қолади.

Ижараға оид масалалар кўп бўлиб фикҳ китобларимизда анчагина саҳифаларни эгаллагандир. Ижара иш билан шуғулланадиган кишилар ўша маълумотларни яхшилаб ўрганиб олишлари лозим.

الأجرة على القرآن والسمسة

ҚУРЪОНГА ВА ДАЛЛОЛЛИККА ҲАҚ ОЛИШ ҲАҚИДА

1709 - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: أَحَقُّ مَا أَخَذْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ.

1709. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ажр оладиган нарсангизнинг энг ҳақлиси Аллоҳ таолонинг китобидир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Қуръонга ажр — ҳақ олиш ҳақидаги масала қадимда ҳам, ҳозирда ҳам кўп тортишувларга сабаб бўлган масалалардан биридир. Аслида ўша тортишув бўлмаса яхши эди. Лекин бўлган ва бўлиб келмоқда. Шунинг учун ҳам бу масалага оид маълумотларни бир оз эҳтиётлик билан муолажа қилишга тўғри келади.

Қуръонга ҳақ олса бўлади, деганлар ушбу ҳадисни далил қиладилар. Шунингдек, яна бошқа далиллари ҳам бор:

1. Имом Бухорий, Имом Муслим ва Имом Аҳмадлар ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз алайҳиссалом бир одамни уйлаш учун:

«У(аёл)ни сендаги Қуръон ила сенга завжа қилиб қўйдим», деганлар.

Яъни, бергани маҳри бўлмаган одамга, маҳрга берадиган молнинг эвазига ўзинг Қуръондан билган нарсани бу аёлга ўргатиб қўйишинг юзасидан уни сенга завжа қилдим, деганлари.

Демак, Қуръонни ўргатиш маҳрга бериладиган молдан эваз бўлганидан кейин, унинг учун ажр олиш ҳам жоиз бўлади.

2. Имом Бухорий, Имом Муслим, Имом Абу Довуд, Имом Термизий, Имом Ибн Можа ва Имом Аҳмадлар қилган ривоятда айтилишича, Абу Саъид ал-Худрий бошлиқ бир гуруҳ саҳобалар сафарда бўлганлар. Бир қавм олдидан ўтиб, зиёфат қилишни сўрасалар, у қавм бош тортган. Иттифоқо, ўша кечаси, мазкур қавмнинг улуғини чаён чақиб олади. Улардан баъзилари масканлари яқинида дам олишаётган саҳобалар ҳузурига келиб, бўлган ҳодисани айтади ва ичингларда дам соладиган одам борми, дейди.

Абу Саъид ал-Худрий:

«Бизга ҳақини бермасангиз, дам солмаймиз», дейдилар. Бир неча адад қўйга келишадилар. Абу Саъид

ал-Худрий Фотиҳа сурасини ўқиб дам соладилар. Бошлиқ тузалади.

У киши қўйларни олиб, шубҳаланиб қоладилар ва уларга ҳеч бир тасарруф қилмасдан, аввало, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўраш учун Мадинага ҳайдаб кетадилар. Бўлган воқеани Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга айтиб берганларида у Зот:

«Тақсимланглар! Менга ҳам улуш беринглар», дейдилар.

3. Имом Абу Довуд ва Имом Аҳмадлар Хорижа ибн Солтдан, у киши амакиларидан ривоят қиладилар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларидан чиқиб бир араб маҳалласига келдик. Улар:

«Бизга хабар берилишича, сизлар анави одамнинг олдидан яхшилик олиб келган эмишсизлар. Сизларда бирор давоми, дам солишми борми? Бизнинг кишанда турган бир беморимиз бор», дейишди. Биз:

«Ҳа», дедик.

Бас, улар кишанланган бир беморни олиб келишди. Мен унга «Фотиҳатул Китоб»ни уч кун эрталаб ва кечкурун ўқидим. Туфуткимни жамлаб туриб унга дам урар эдим. Сўнгра у худди тушовидан бўшалгандек тузалиб кетди. Улар менга ҳақ беришди. Мен, токи Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрамагунимча (бир нарса қилиш) йўқ, дедим. У зот:

«Умрим ила қасамки, албатта, ботил дам солиш ила еяётганлар бор. Батаҳқиқ, сен ҳақ дам солиш ила единг», дедилар.

Хорижа ибн Солтнинг амакилари, ушбу ривоят қаҳрамонининг номи Алоқа ибн Соҳхор розияллоҳу анхудир.

Ушбу ҳадисларни ҳужжат қилиб, жумҳур уламолари Қуръон таълими, ёзиши, дам солиши ва қироати учун ҳақ олса бўлади, дейдилар.

Аммо Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмад раҳматуллоҳи алайҳимлар ҳақ олиб бўлмайди, чунки Қуръон ибодатдир, ибодатнинг ажрини Аллоҳ беради, дейдилар. Уларнинг ҳужжатлари:

1. Имом Аҳмад ва Баззор қилган ривоятда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қуръонни кироат қилинглар, унда ғулувга кетманглар, унга жафо қилманглар ва у билан еманглар», деганлар.

Қуръонга боғлиқ ишларга ажр олиш у билан еган бўлади.

2. Имом Абу Довуд ва Ибн Можалар Убода ибн Сомит розияллоҳу анхудан ривоят қилишган ҳадисда у киши айтадиларки:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Китоб ва Қуръон ўрганадиган бир одам менга бир камон ҳадя қилди, уни мол, деб ҳам бўлмайди. У билан Аллоҳнинг йўлида ўқ отарман, дедим. У зот:

«Агар оловдан бўлган бўйинбоғ билан бўғилишингни хоҳласанг, уни қабул қил», дедилар.

Қўшимча маълумот тариқасида айтиш лозимки, Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмад раҳматуллоҳи алайҳимлар ҳам Қуръон ила дам солганга ҳақ олса бўлади, дейдилар. Икковларининг фикрича, бу ҳадислар фақат дам солишга хос.

Имом Абу Ҳанифадан бошқа Ҳанафий мазҳаби уламолари у кишининг Қуръон таълими, ёзиши ва кироатига ҳақ олиб бўлмайди, деган фатволарига қўшилмайдилар.

Демак, Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмадлар билан жумҳур уламолари ўртасидаги икки хил фикрлилик бу Қуръон таълими, ёзиш ва ўқишга ҳақ олиш тўғрисида, холос.

Агар бу масаланинг тарихига назар соладиган бўлсак,

биринчи даврларда кишининг ўзига фарз ёки вожиб бўлган амалларга ажр (ҳақ) олиб бўлмайди, деган умумий ҳукмга намоз, рўза каби ибодатлар қатори имомлик қилиш, муаззинлик қилиш, илм ўргатиш, жумладан, Қуръон ўргатиш ишлари ҳам кирган.

Ҳамма шу ҳукмни айтган, унга амал қилган. Лекин вақт ўтиши билан ажр бўлмаса, илм ўргатадиган, имомлик ёки муаззинлик қиладиган кишилар камайиб ёки ўз устида ишламай қўйилган. Шунда уламолар, мазкур ишларга ҳам ажр-ҳақ олиш ҳақида фатво чиқара бошлашган.

Имом Молик ва Имом Шофеъийлар Қуръон таълими учун ҳақ олиш жоиз, чунки у маълум иш учун маълум бадал олишдир, деганлар.

Эҳтимол, Абу Ҳанифанинг (150 х.с.да) вафот этиб юзага келган ҳолатни кўришга улгурмаганларини у кишининг шогирдлари эътиборга олишган бўлса керак.

Имом Шофеъийга ҳамаср Ҳанафий уламолар ҳам Қуръон таълимига ҳақ олиш жоизлиги ҳақида фатволар чиқарганлар.

«Табйинул Ҳақоиқ» китобида Ҳанафий уламоларнинг: «Бугунги фатво Қуръон таълимига одам ёллаш жоизлигидир. Балх машойихларининг кейинги мазҳаблари шудир», деган сўзлари бор.

Аввал ҳам айтиб ўтганимиздек, Имом Абу Ҳанифанинг ҳамма шогирдлари, ҳатто Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммадлар ҳам бу масалада устозларининг фикрларига қўшилмаганлар.

Кейинчалик масжиднинг бошқа ишларини қўшиб қилиш шарти билан имомлик ва муаззинликка ҳам ҳақ олиш жоиз, деган фатволар чикди.

Тил, адабиёт, ҳисоб, ҳаттотлик, фикҳ, ҳадис ва бошқа илмларни ўргатганлик учун ҳамда масжид, мадраса, кўприк, работ ва шунга ўхшаш нарсалар қуриш учун ҳақ олиш жоизлиги тўғрисида ҳеч ким, ҳеч қачон хилоф

қилмаган, чунки бу ишлар фарз ҳам эмас, вожиб ҳам эмас.

Ҳозирги кунда ҳамма жойда шунга амал қилинади. Имом Бухорий даврида, ундан олдин ҳам бу ҳақда тортишувлар бўлганлигидан буюк муҳаддис «Са-ҳиҳ»идаги ижара бобида бу масалага оид ҳадислардан ташқари машхур тобеинларнинг гапларини ҳам келтирганлар.

Мисол учун, Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қуйидаги ривоятни келтирганлар:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ажр оладиган нарсаларнинг энг ҳақлиси Аллоҳ таолонинг китобидир», дедилар». Бу ривоятдан кейин эса, машхур тобеинлардан бўлмиш Шаъбийнинг: «Муаллим шарт қилмайди, аммо унга бир нарса берилса, қабул қилаверсин», деган изоҳини келтирганлар.

Ундан сўнг эса: «Ҳасан ўн дирҳам берган» (яъни, муаллимга) деган таълиқни келтирганлар.

Омир ибн Шуროҳбийл Шаъбий, Ҳакам ибн Утайба ва Имом Ҳасан Басрийлар жуда ҳам улуғ ва олим тобеинлардан ҳисобланадилар. Шунинг учун ҳам Имом Бухорий уларнинг гапларини ҳадиси шарифга илова сифатида келтирадилар.

Кўриниб турибдики, бу масала баҳсдан ўтиб, ҳал қилиниб бўлган масала. Уни янгидан кўтариб кишилар ўртасида ихтилоф чиқаришнинг ҳожати йўқ.

Бу масала жуда қаттиқ олинганда ҳукмида икки хил шаръий далил келган масалалар қаторига қўшилади. Икки далил бир-бирини насх ҳам қилмаган. Шунинг учун мазҳаббоши уламолар ҳам икки хил гап айтганлар. Қоида бўйича бундоқ масалаларда ҳар ким ўз мазҳабининг фатвоси бўйича иш юритади. Бошқаларни ўзига хилоф иш қилгани учун сўкмайди.

Ҳозирги пайтларда баъзи диний саводсизлик кенг тарқалган жойларда мазкур масаланинг ўзи эмас, атрофида тез-тез жанжал чиқиб, кўнгилсизликлар бўлиб туради.

Мазкур масаланинг атрофида, дейилганида Куръон таълими эмас, маросимда ёки Куръон хатмида Куръон ўқиб пул олиш назарда тутилмоқда. Кўпинча шу ҳолатларда тортишув бўлади. Агар икки томон яхшилаб ҳужжат далилларни ўрганиб чиқиб бир хулосага келиб олсалар яхши бўлади.

Бир хил гапга келиша олмасалар ҳар ким ўз гапида қолиб, ҳилоф қўзғатмасликка келишиш зарур. Чунки бу масала аввал айтилганидек, икки хил далил келгани учун уламолар икки хил йўл тутганлар. Фарз ҳам, вожиб ҳам эмас. Мусулмонлар ичида ҳилоф қўзимаслик эса ҳам фарз, ҳам вожиб.

Энди даллол ўзининг қилган даллолчилигига ҳақ олса бўладими, деган масалага жавоб ахтаришга ўтамиз.

1710- وَلَمْ يَرَ ابْنُ سِيرِينَ وَعَطَاءٌ وَإِبْرَاهِيمُ وَالْحَسَنُ ۖ بِأَجْرِ
السَّمْسَارِ بِأَسَا.

1710. Ибн Сирин, Ато, Иброҳим ва Ҳасан розияллоҳу анҳумлар даллолнинг ажри ҳеч нарса эмас, деб билганлар.

Шарҳ: Муҳаммад ибн Сирин, Атоъ ибн Абу Рабоҳ, Иброҳим Наҳаъий ва Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳимлар олим тобеинлардир, улар даллолнинг ажри жоиз, деган бўлсалар, бу ишнинг жоизлиги маълум бўлади.

1711- وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ۖ لَا بَأْسَ أَنْ يَقُولَ: بَعْ هَذَا التَّوْبِ
بِكَذَا فَمَا زَادَ فَهُوَ لَكَ.

1711. Ибн Аббос розияллоҳу анҳу:

«Ушбу кийимни бунчага сот, ортгани ўзингники,

деса ҳеч гап йўқ», деди».

Шарҳ: Молнинг эгаси ўзига керакли баҳони айтиб, даллолга шу баҳодан орттириб олганинг ўзингники, деса, жоиз экан. Ўша маблағ даллол учун ҳалол бўлар экан.

1712- وَقَالَ ابْنُ سِيرِينَ: إِذَا قَالَ بَعْهُ بِكَذَا فَمَا كَانَ مِنْ رِنَحٍ فَهُوَ لَكَ أَوْ بَيْنِي وَبَيْنَكَ فَلَا بَأْسَ بِهِ. رَوَى هَذِهِ الثَّلَاثَةُ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

1712. Ибн Сирин:

«Қачон, ушбуни мана бу нархга сот, сўнг қолган фойда ўзингга ёки сен билан менинг орамизда, деса, ҳеч гап йўқ», деди».

Учовини Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятда мол соҳибининг ўзи хоҳлаган нархдан ортган фойда икки хил тасарруф қилиниши мумкинлиги ҳақида сўз бормоқда. Даллол фойданинг ҳаммасини олади ёки фойдани даллол билан мол эгаси ўртада баҳам кўради.

Уламоларимиз Ибн Аббос ва Ибн Сирин розияллоху анҳумларнинг гапларидаги сувратда ажрнинг ноаниқлиги бор. Бу эса ижара қоидасига тўғри келмайди, дейдилар. Яхшиси, юз сўмдан беш сўми ёки тўрт сўми сеники, деб аниқ қилиб қўйгани маъқул, дейишади.

الشركة والوكالة

ШАРИКАТ ВА ВАКОЛАТ

«Шарикат» ёки «ширкат» луғатда «аралашиб кетиш»

маъносини англатади.

Шариатда эса ширкат раъсулмол ва фойда хусусида шерик бўлганлар орасидаги ақддан иборатдир.

«Ваколат» луғатда «вакил», «намоянда қилмоқ» маъноларини англатади.

Шариатда эса, бир кишининг ўз ўрнига бошқа бир кишини мутлақ ёки шартли равишда қўйишидан иборатдир.

Ширкат муомаласи Қуръони каримда зикр қилингандир.

Аллоҳ таоло:

«Бас, улар учдан бирда шерикдирлар», деган (*Нисо*, 12).

Яъни, меросга қолган молнинг учдан бирига шерик бўлиб, молик бўлулрлар, деганидир.

Шунингдек, Аллоҳ таоло бошқа бир оятда:

«Албатта, аралаштирувчиларнинг кўплари баъзилари баъзиларига ноҳақлик қилурлар. Магар иймон келтирганлар ва солиҳ амал қилганларгина, мустасно. Ва улар оздирлар», (*Сод*, 24) деган.

Оятдаги аралаштирувчилардан мурод шериклардир. Шунингдек, Ислох уммати доимо мол-мулкда, молиявий муомалаларда шерикликни маъқуллаб келган. Чунки, модомики, кишилар бир жамиятда яшар эканлар бундоқ ишга муҳтождирлар.

1713- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا

ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمَا. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ.

1713. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таоло Мен икки шерикнинг, модомики, уларнинг бири ўз соҳибига хиёнат қилмаса, учинчисидирман. Бас, қачон унга хиёнат қилса, ораларидан чиқурман», дейдир», дедилар».

Абу Довуд саҳиҳ санад билан ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси қудсийда шерик бўлганларнинг бир-бирларига хиёнат қилмасликлари ҳақида қаттиқ таъкидлаш бор.

Агар шериклар бир-бирининг ҳақида кўз олайтирмаса, поймол қилмаса, Аллоҳ таоло улар билан бирга бўлади. Хайр-барака бирга бўлади.

Агар шериклар бир-бирларига хиёнат қилсалар Аллоҳ таоло уларнинг орасидан чиқади. Хайр-барака ҳам уларнинг ширкатидан чиқади.

Сўнг уларнинг орасига шайтон киради. Ширкатлари эса таназзулга юз тутadi.

1714- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ قَالَ: أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ ρ خَيْرَ الْيَهُودَ أَنْ يَعْمَلُوهَا وَيَزْرَعُوهَا وَهُمْ شَطْرُ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

1714. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Хайбарни яҳудийларга унда ишлаб, зироатчилик қилишлари учун бердилар. У ердан чиқадиган нарсанинг ярми уларга бўладиган бўлди».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Мадинаи мунаввара яқинида Хайбар номли жойда яҳудийлар яшаган. Улар хиёнат қилишлари оқибатида ораларида мусулмонлар билан уруш чиққан. Урушда улар енгилиб, ерлари ўлжа сифатида мусулмонларга ўтган.

Ана ўшанда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи

васаллам яҳудийлар билан шартнома тузиб, ўша ерларни уларга деҳқончилик қилиш учун берганлар. Чикқан маҳсулот ўртада тенг тақсимланадиган бўлган.

Бунинг номини «музораъа» — ўзаро зироатчилик қилиш, дейилади. Бу шерикчилик ишида Ислом давлати ер билан, яҳудийлар уруғлик ва хизмат билан иштирок этишган. Бунини ҳозирги замон тили билан «қишлоқ хўжалик ширкати» дейиш мумкин.

1715- وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: اشْتَرَكْتُ أَنَا وَعَمَّارٌ وَسَعْدٌ فِيمَا

نُصِيبُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ: فَجَاءَ سَعْدٌ بِأَسِيرَيْنِ وَلَمْ أَجِئْ أَنَا وَعَمَّارٌ
بِشَيْءٍ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1715. Ибн Масъуд розияллоху анху:

«Мен, Аммор ва Саъд Бадр куни насибасида шерик бўлдик. Саъд иккита асир келтирди. Мен билан Аммор ҳеч нарса келтирмадик».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилган.

Шарҳ: Саҳобаи киромлардан уч киши Ибн Масъуд, Аммор ва Саъд розияллоху анҳумлар Бадр урушидан олдин, ушбу урушда Аллоҳ насиб этиб қўлимизга нима ўлжа тушса, шерикмиз, деб келишиб олдилар. Уруш тугагандан сўнг Саъд розияллоху анхунинг қўлига иккита асир тушгани, Ибн Масъуд ва Амморларга эса ҳеч нарса тушмагани маълум бўлди. Шундоқ қилиб, уювлари икки асирга шерикчилик билан эга бўлдилар.

Бундоқ ширкатни «ширкатни абдон», яъни, «бадан ширкати» дейилади. Унда шериклар баданларни ишга солиб, амал қилиб топган нарсаларида шерик бўладилар. Шунинг учун бу шерикликни «ширкатни аъмол» ҳам дейилади. Ҳар ким ўз амали билан иштирок этади, тушган фойда ўртада бўлади. Шу маънода темирчилар ширкати,

дурадгорлар ширкати ёки бошқа ширкатлар ҳам бор.

1. Абдон ширкати.

Бу хилдаги ширкатда ҳар ким ўз ҳиссаси билан иштирок этади. Бировнинг ҳиссаси кўп, бошқаники оз бўлиши мумкин. Биров ширкат ишида масъул, бошқаси масъул эмас бўлиши ҳам мумкин. Кўпроқ тарқаладиган ширкат ҳам шу.

2. Муфоваза ширкати.

Тенгдошлик ширкати. Бундоқ ширкатда шерикларнинг раъсулмолдаги ҳиссаси ҳам, ширкатдаги иши ҳам фойдадаги улуш ҳам тенг бўлади.

3. Зиммадорлик ширкати.

Моли ҳам, иши ҳам йўқ кишилар шерик бўлиб баробар нарсани насияга олиб, ўшани ишлатиб тушган фойдасини бўлиб олиш билан шуғулланади.

4. Музораба ширкати.

Бунда раъсулмол бир томондан, хизмат иккинчи томондан бўлади. Молнинг эгаси ишчи билан келишиб, молни унга беради. Тушган фойда келишувга асосан бўлиб олинади. Зарар эса мол эгасига бўлади. Ишчи эса қилган меҳнатидан зарар кўради, холос.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ислом шариатида ширкатлар ишига катта эътибор берилган. Чунки эркин иқтисодий ривожланиш асосан ширкатларга боғлиқ. Кўпчилик бир ўзи бирор ишни юритиши қийин. Ширкат бўлганда эса иш осонлашади. Шунинг учун ҳам эски фикр китобларини варақлайдиган бўлсак, бу масалада ҳаддан зиёд кўп фойдали маслаҳатларни кўраимиз. Мусулмон кишилар топган молу мулклари ҳалол-пок бўлишини истасалар бошқа иқтисодий фаолиятлари қатори ширкат ишларида ҳам шариат кўрсатмаларига амал қилмоқлари лозим.

1716- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ قَالَ: وَكَلَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ρ بِحِفْظِ زَكَاةٍ

رَمَضَانَ.

1716. Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloх соллалллоху алайҳи васаллам мени Рамазон закотини муҳофаза қилишга вакил қилдилар», деди».

Шарҳ: Ушбу ва кейин келадиган ривоятларда молиявий ишларда ваколат ҳақида сўз кетади. Бу ривоятда Пайғамбаримиз соллалллоху алайҳи васаллам Рамазонда тушган фитр садақани бошқариб туришга Абу Хурайра розияллоху анхуни вакил қилганлари айтилмоқда. Демак, давлат молига маълум кишини вакил қилиб тайинлаш мумкин.

1717- وَعَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْرِ

فَجَاءَهُمْ بِتَمْرٍ جَنِيْبٍ فَقَالَ: أَكُلْتُ تَمْرَ خَيْرٍ هَكَذَا فَقَالَ: إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالَ: لَا تَفْعَلْ بَعِ الْجُمُعَ بِالدَّرَاهِمِ ثُمَّ ابْتَغِ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيْبًا.

1717. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Расулulloх соллалллоху алайҳи васаллам бир кишини Хайбарга вакил этиб тайинладилар. Бас, у яхши хурмо келтирди.

«Хайбарнинг ҳамма хурмоси шундоқми?» деб сўрадилар.

«Биз бундан бир соъини икки соъга ва икки соъини уч соъга оламиз», деди вакил.

«Ундок қилма! Ёмонини дирҳамга сотиб, дирҳамга яхшисини сотиб ол», дедилар у Зот».

Шарҳ: Бу ривоятдан маълум минтақага молиявий ишлар бўйича вакил тайин қилиш кераклиги англашилмоқда.

Шунингдек, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам вакилга хурмони хурмога алмаштириш рибо бўлгани учун, бир навини сотиб, унинг пулига бошқа навдан сотиб олиш кераклигини уқтирмақдалар.

1718- عَنْ عَلِيٍّ ط قَالَ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ ρ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِجَلَالِ الْبُذْنِ الَّتِي نُحَرِّتُ وَبِجُلُودِهَا. رَوَى الثَّلَاثَةُ الْبُخَارِيُّ.

1718. Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам менга қурбонлик қилинган туяларнинг терилари ва устига ёпиладиган нарсаларни садақа қилишни амр қилдилар».

Учовини Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Маълумки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам «Видолашув ҳажи»да ўз номларидан қурбонлик қилган туяларнинг терилари ва устларига ёпиладиган нарсаларни садақа қилишни Ҳазрати Али розияллоҳу анҳуга топширганлар. Бундан ўз номидан садақа қилишда ҳам бошқа бировни вакил қилиш мумкинлиги билинади.

1719- وَقَالَ جَابِرٌ ط: أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ρ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ فَقَالَ: إِذَا أَتَيْتَ وَكَيْلِي فَخُذْ مِنْهُ خَمْسَةَ عَشَرَ وَسَقًا فَإِنْ ابْتَعَى مِنْكَ آيَةً فَضَعْ

يَدَكَ عَلَى تَرْفُوتِهِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالذَّارِقُطِيُّ.

1719. Жобир розияллоҳу анху:

«Хайбарга чиқмоқчи бўлиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига бордим ва у зотга салом бердим. Сўнгра:

«Мен Хайбарга чиқмоқчиман», дедим.

«Қачон вакилимнинг олдига борсанг, ундан ўн беш васак олгин. Агар сендан белги сўрайдиган бўлса, қўлингни бўғизига қўйгин», дедилар», деди».

Абу Довуд ва Дора Қутний ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Бирор жойга борадиган одам бошлиқдан ижозат олиб кетиши кераклиги.

Жобир розияллоҳу анхунинг Хайбарга боришдан олдин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига кириб хабар беришлари шуни кўрсатади.

2. Бировнинг ҳузурига кирган киши салом бериши кераклиги.

3. Вакилга учинчи бир одам орқали мол тасарруфи ҳақида амр бериш мумкинлиги.

4. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Хайбарга вакил қўйиб қўйганлари.

5. Раҳбар билан вакил ўртасида сирли аломат-белги бўлиши яхшилиги.

6. Вакил ким борса суруштирмай молни бериб юбормай, айнан бошлиқдан изн олганини текшириб кўриши зарурлиги.

Ушбу фойдалардан бугунги кундалик ҳаётимизда ҳам кенг фойдаланишимиз лозим.

1720 - عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ τ أَنَّ النَّبِيَّ ρ أَعْطَاهُ دِينَارًا يَشْتَرِي

بِهِ أَضْحِيَّةٌ أَوْ شَاهٌ فَاشْتَرَى شَاتَيْنِ فَبَاعَ إِحْدَاهُمَا بِدَيْنَارٍ فَأَتَاهُ بِشَاةٍ
وَدَيْنَارٍ فَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ فِي بَيْعِهِ فَكَانَ لَوْ اشْتَرَى ثُرَابًا لَرَبِحَ فِيهِ. رَوَاهُ
أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ خَارِشٍ.

1720. Урва ал-Бориқий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига қурбонлик ёки қўй олиш учун бир динар бердилар. У киши унга иккита қўй олди. Бирини бир динаорга сотиб, у зотнинг ҳузурларига бир қўй ва бир динарни олиб келди. У зот унинг савдоси баракали бўлишини сўраб дуо қилдилар. Бас, тупроқ сотиб олса ҳам фойда қўрадиган бўлиб қолди».

Абу Довуд, Термизий ва Бухорий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоятда вакил ўзига топширилган молиявий ишни топширилгандан кўра яхшироқ бажариб келса, яхши экани баён қилинмоқда.

Урва ал-Бориқий розияллоҳу анху уддабуронлик билан ҳаракат қилиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуоларини олишга сазовор бўлганлар. Ривоятнинг охирида эса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дуолари қандоқ фойда қилгани ҳам баён қилинмоқда.

الصلح

СУЛҲ

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: نَشْت

Аллоҳ таоло:

«Сулҳ яхшидир», (Нисо, 128) деган.

Шарҳ: Сулҳ нафақат мусулмонлар учун, балки барча инсоният учун яхши нарсадир. Ҳамма нарсани уруш-жанжалсиз, келишув, сулҳ билан ҳал қилмоқ яхшидир.

1721- عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيِّ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ:

الصُّلْحُ جَائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا صُلْحًا حَرَّمَ حَلَالًا أَوْ أَحَلَ حَرَامًا
وَالْمُسْلِمُونَ عَلَى شُرُوطِهِمْ إِلَّا شَرْطًا حَرَّمَ حَلَالًا أَوْ أَحَلَ حَرَامًا. رَوَاهُ
التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ خَارِثٍ.

1721. Амр ибн Авф ал-Музаний розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Сулҳ мусулмонлар орасида жоиздир. Магар ҳаромни ҳалол қилган ёки ҳалолни ҳаром қилган, мустасно. Мусулмонлар шартлари устидан чиқурлар. Магар ҳалолни ҳаром қилган ёки ҳаромни ҳалол қилган шарт, мустасно», дедилар».

Термизий, Абу Довуд ва Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Мусулмонлар орасида кўпроқ низо ва келишмовчиликлар келиб чиқадиган ишлардан бири молиявий муомалалар бўлганидан сулҳ ҳақидаги ушбу ҳадиси шариф ҳам бу жойда келтирилмоқда.

Низоларни сулҳ билан тинчитиш яхшидир. Аммо сулҳ ҳалолни ҳаром, ҳаромни ҳалол қиладиган бўлмаслиги керак. Бундоқ нарса ҳеч қачон сулҳ бўла олмайди. Балки куфрдир. Бунга ҳеч бир мусулмон рози бўлиши мумкин эмас.

Шунингдек, мусулмонлар ўзлари иштирок этган ҳар

бир шартни бажарадилар. Лекин ҳалолни ҳаром ёки ҳаромни ҳалол қиладиган шартни ҳеч қачон бажармайдилар. Шунинг учун мусулмонлар бундай гуноҳли сулҳ ва шартномаларга қатнашмайдилар ҳам.

1722- عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ τ أَنَّهُ تَقَاضَى ابْنُ أَبِي حَذَرٍ دَيْنًا كَانَ لَهُ عَلَيْهِ فِي الْمَسْجِدِ فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا حَتَّى سَمِعَهَا رَسُولُ اللَّهِ ρ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ فَخَرَجَ إِلَيْهِمَا فَكَشَفَ سِجْفَ حُجْرَتِهِ فَنَادَى: يَا كَعْبُ قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ضَعْ مِنْ دَيْنِكَ هَذَا وَأَوْمَأْ إِلَيْهِ أَيْ الشَّطْرَ قَالَ: لَقَدْ فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: فَمُ فَاقْضِهِ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ وَالتَّنَسَائِيُّ.

1722. Каъб ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши Ибн Абу Ҳадрадан қарзини беришни масжидда талаб қилди. Бас, икковларининг овозлари қўтарилди. Ҳаттоки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам уйлари ичида туриб эшитдилар. Кейин икковлари томон чиқдилар, хужраларининг пардасини очиб туриб:

«Эй Каъб!» деб нидо қилдилар.

«Лаббай, эй Аллоҳнинг Расули», деди у.

«Қарздан бунчасини қўй», деб ярмига ишора қилдилар.

«Батаҳқиқ, шундоқ қилдим, эй Аллоҳнинг Расули», деди.

«Тур. Қарзни адо эт», дедилар».

Учовлари ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда исмлари зикр этилган

Каъб ибн Моликдан қарздор бўлган Ибн Абу Ҳадраднинг исмлари Абдуллоҳ ибн Абу Салама ибн Умайр ал-Асламий Худайбия ва ундан кейинги ғазотларда иштирок этганлар. Бир неча бор вазифа билан турли томонларга юборилган жангчилар гуруҳига амир бўлганлар. Етмиш иккинчи ҳижрий санада вафот этганлар.

Ўша киши Каъб ибн Моликдан қарздор эканлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидларида учрашиб қолишиб, қарз ҳақида гап чиқибди. Икковлари қизишиб кетгандан овозлари ҳам баланд кўтарилиб кетибди.

Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам аралашибдилар. Ҳужралари пардасини очиб, Каъб ибн Моликни чақириб, қарзнинг ярмини кечиб юбор, деб ишора қилибдилар. Каъб ибн Молик дарҳол рози бўлибдилар.

Шунда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қарздор Ибн Абу Ҳадрадга, тур, қарзингни тўла, дебдилар.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Масжидда қарздордан қарзни талаб қилиш мумкинлиги.

2. Масжидда фаҳш бўлмаса, овозни кўтариш мумкинлиги.

3. Бошлиқ хусумат қилаётган кишиларнинг орасига тушиб, сулҳ қилиши керак эканлиги.

4. Баъзи маъноларни ишора билан англатиш мумкинлиги.

5. Бошлиқ ҳақдордан ҳақидан бир оз кечиб юборишни сўраши яхшилиги.

6. Каъб ибн Моликнинг фазллари Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга эҳтиромлари мисолида намоён бўлиши.

7. Раҳбар қарздорни қарзини адо этишга ундаши кераклиги.

الباب الثامن

САККИЗИНЧИ БОБ

في العارية وضمانها

ОРИЯТ ВА УНИНГ ЗОМИНЛИГИ

«Орият» ҳақида олдин ҳам гаплашиб олганмиз. Бизда буни қарз, деб ҳам аташ одат бўлган. Лекин бу икки нарсга орасида фарқ бор.

«Орият» бир киши ўзининг ҳайвони, кийими ёки идиш ва шунга ўхшаш нарсаларини бошқа кишига вақтинчалик фойдаланиш учун бериб туришидир. Ориятга олинган нарсанинг ўзи яна эгасига қайтариб берилиши шарт.

1723- عَنْ أَنَسٍ τ قَالَ: كَانَ فَزَعٌ بِالْمَدِينَةِ فَاسْتَعَارَ النَّبِيُّ ρ

فَرَسًا مِنْ أَبِي طَلْحَةَ يُقَالُ لَهُ الْمَنْدُوبُ فَركبَ فَلَمَّا رَجَعَ قَالَ: مَا رَأَيْنَا مِنْ شَيْءٍ وَإِنْ وَجَدْنَاهُ لَبَحْرًا.

1723. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Мадинада қўрқинч вужудга келди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Талҳадан Мандуб деб аталадиган отини ориятга олдилар. Қайтиб келиб:

«Ҳеч нарсга қўрмадик, у(от)ни денгиздек билдик», дедилар».

Шарҳ: Бир куни Мадинаи мунавварада душман

бостириб келаётган эмиш, деган гап тарқалди. Ҳаммаёкни кўркинч босди. Ҳақиқатни билиш, одамларни тинчитиш керак эди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шаҳар ташқарисига чиқиб воқеликни ўз кўзлари билан кўрмоқчи бўлдилар. Лекин мингани уловлари йўқ эди. Шунинг учун Абу Толҳа розияллоҳу анҳудан Мандуб номли отини вақтинча миниб туришга— орийатга сўраб олдилар.

Мандуб ўта ночор, секин юрадиган от эди. Аммо уни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам минишлари билан елдек учиб кетди.

У зот шаҳардан ташқарига чиқиб хабар олсалар, ҳеч гап йўқ. Қайтиб келиб одамларга ҳеч нарса кўрмадик, деб хабар бердилар. Мандубни мактаб, биз уни денгиз каби от эканини билдик, дедилар. Яъни, қадами кенг, тез юрар, деганлари.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг элу-юрт тинчлиги учун қаттиқ қайғуришлари, камтарликлари ва жасурликлари.

Бутун шаҳарни кўркинч босганида бировни юбормасдан, ёлғиз ўзлари, зудлик билан шаҳар ташқарисига хабар олгани чиқишлари шуни кўрсатади.

2. Уловни орийатга олиб туриш жоизлиги.

3. Ҳайвонга, жумладан, отга исм қўйиш жоизлиги.

4. Кишилар хабар кутиб турганда хушхабарни тезда айтиш кераклиги.

5. Орийатга олинган нарсани фойдаланиб бўлиш билан эгасига қайтариб бериш кераклиги.

6. Орийатга олинган нарсани эгасига мактаб қўйиш лозимлиги.

1724- قَالَ أَيْمَنُ ٢: دَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ وَعَلَيْهَا دِرْعُ قِطْرٍ

ثُمَّ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ فَقَالَتْ أَنْظُرْ إِلَى جَارِيَّتِي فَإِنَّهَا تُرْهِمِي أَنْ تَلْبَسَهُ فِي
الْبَيْتِ وَقَدْ كَانَ لِي مِنْهُمْ دِرْعٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ρ فَمَا كَانَتْ
امْرَأَةٌ تُقَيِّئُ بِالْمَدِينَةِ إِلَّا أَرْسَلَتْ إِلَيَّ تَسْتَعِيرُهُ. رَوَاهُمَا الْبُخَارِيُّ.

1724. Айман розияллоху анҳо:

«Оишанинг олдига кирсам, баҳоси беш дирҳамлик қитр кўйлак кийиб олган экан. Бас, у:

«Менинг чўримга назар сол! У буни уйда кийишдан кеккаяди-я! Расулulloх соллalloху алайхи васалламнинг вақтларида менинг шундай кўйлагим бор эди. Мадинада қай бир аёл зийнатладиган бўлса, менга одам юбориб уни ориятга олиб турар эди», деб айтди».

Икковини Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятдан олинadиган фойдалар:

1. Пайғамбаримиз соллalloху алайхи васалламнинг даврларида барча мўмин-мусулмонлар жуда ҳам содда яшаганлари.

«Қитр» Ямандан келтирилган кўпол ва қаттиқ кўйлак бўлиб, баҳосининг беш дирҳам (тийин) экани ҳам унинг қандай эканини кўрсатиб турибди.

Мадинаи мунаварадек мусулмонлар пойтахтида ҳамма келинлар учун тўй куни кийиб туришга бир донa китр кўйлак бўлиши ҳам содда ҳаётдан дарак беради.

2. Оиша онамиз розияллоху анҳонинг такводор ва камтар эканлари. Чўрилари уйда кийишни хоҳламаган кийимни ўзлари кийиб юришлари шуни кўрсатади.

3. Кийимни, жумладан, кўйлакни ориятга бериб ва олиб туриш жоизлиги.

1725- عَنْ أَبِي أُمَامَةَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى

كُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ لَا تُنْفِقُ امْرَأَةٌ شَيْئًا مِنْ بَيْتِهَا إِلَّا بِإِذْنِ زَوْجِهَا قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا الطَّعَامَ قَالَ: ذَلِكَ أَفْضَلُ أَمْوَالِنَا ثُمَّ قَالَ: الْعَارِيَةُ مُؤَدَّاةٌ وَالْمِنْحَةُ مَرْدُودَةٌ وَالِدَيْنِ مَقْضِيٌّ وَالزَّعِيمُ عَارِمٌ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

1725. Абу Умома розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайхи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ ҳар бир ҳақ эгасига ҳақини бергандир. Ворисга васият йўқдир. Аёл эрининг рухсатисиз бирор нарсани нафақа қилмас», дедилар.

«Эй Аллоҳнинг Расули, таомни ҳамми?» дейилди.

«У молларингизнинг афзалидир», дедилар. Сўнгра:

«Орият адо этилур. Минҳа қайтарилур. Қарз узилур. Зомин бўлган, тўловчидир», дедилар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган ва саҳиҳ дейилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда инсоннинг молиявий ҳуқуқлари, мулк ҳақи Аллоҳ томонидан берилгани таъкидланмоқда.

«Албатта, Аллоҳ, ҳар бир ҳақ эгасига ҳақини бергандир» дейилгани инсонга Аллоҳ мулк ҳақини берганини, бу ҳақни ҳеч ким ман қила олмаслигини таъкидлашдир.

1. «Ворисга васият йўқ».

Ворисга Аллоҳ таолонинг Ўзи меросдан тегадиган ҳақини белгилаб бергандир. У ҳақни ҳеч ким бекор қила олмайди. Ҳаттоки, мерос қолдирувчи васият қилса ҳам ўтмайди. Мисол учун, фалончи меросхўримга мендан қолган меросдан берилмасин, деса, васияти ўтмайди. Мазкур меросхўр бари-бир шариатда кўрсатилган ҳақини олади. Шунингдек, фалончи меросхўримга камроқ мерос

берилсин, деса ҳам, унга барибир шариатда кўрсатилган ҳисса берилади.

2. «Аёл эрининг рухсатисиз бирор нарсани нафақа қилмас».

Чунки у ҳолда эрининг ҳақини поймол қилган бўлади. Агар аёлнинг ўз моли бўлса, ихтиёр ўзида.

3. «Орият адо этилур».

Яъни, ориятга олинган нарса ўз эгасига қайтариб берилур. Чунки бу унинг ҳақи. Ориятга олган нарсасини эгасига қайтариб бермаган одам катта гуноҳ иш қилган бўлади. Бировнинг Аллоҳ берган ҳақини ноҳақ поймол қилган билан баробар.

4. «Минҳа қайтарилур».

«Минҳа» соғиб ичиб туриш учун берилган туя, қўй ёки сигирдир. Бу ҳам ўз эгасига, ўз вақтида қайтарилиши лозим. Ўзига ёрдам сифатида вақтинча соғиб ичиб туриш учун берилган ҳайвонни эгасига бермай қўйиш номардлик ва инсофсизлик бўлади. Бир одамнинг Аллоҳ берган ҳақини поймол этиш бўлади.

5. «Қарз узилур».

Қарз олиб, уни узмай еб кетиш, энг оғир гуноҳлардан саналади. Ўзига яхшилик қилиб, оғир вақтида ёрдам қилган инсоннинг юзига оёқ қўйиш билан баробар. Унга Аллоҳ томонидан берилган ҳақни зулм ила поймол этиш бўлади.

6. «Зомин бўлган, тўловчидир».

Биров, мен зоминман, деб бир кишининг молини бошқа одамга олиб берган бўлса, олган қайтармаса, зомин бўлган тўлаб бериши лозимдир. Бировнинг ҳалол ҳақи поймол бўлмаслиги лозим.

Ушбу қоидаларни ҳар бир мусулмон яхшилаб ўрганиб олиб, уларга амал қилиб яшамоғи лозим. Бировнинг ҳақини емоқ гуноҳ. Ушбу ҳадисда айтилганидек, ҳар бир инсоннинг ҳақи Аллоҳ томонидан берилган. Бировнинг

ҳақиға хиёнат қилган одам Аллоҳ таоло томонидан берилган ҳаққа хиёнат қилган бўлади.

1726- عَنْ سَمُرَةَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذْتَ
حَتَّى تُؤَدِّيَ ثُمَّ إِنَّ الْحَسَنَ نَسِيَ فَقَالَ: هُوَ أَمِينُكَ لَا ضَمَانَ عَلَيْهِ.
رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1726. Самура розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

**«Бир нарсани олган қўлга уни қайтармоғи
вожибдир», дедилар. Сўнгра Ҳасан унутиб:**

**«У омонатчингдир, унинг зиммасида зомин
бўлишлик йўқ», деди».**

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Яъни, бировнинг нарсасини олган одам уни,
албатта, қайтариб бериши вожиб. Агар олган нарсага зарар
етказса тўлаб берилади.

Бу қондани Ҳасан (ровийлардан бири) унутиб қўйиб,
зомин бўлиш, тўлаб бериш, йўқ, деган экан.

1727- عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى ط عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ
اللَّهِ ρ إِذَا أَتَيْتَكَ رُسُلِي فَأَعْطِهِمْ ثَلَاثِينَ دِرْعًا وَثَلَاثِينَ بَعِيرًا فَقُلْتُ: يَا
رَسُولَ اللَّهِ أَعَارِيَّةٌ مَضْمُونَةٌ أَوْ عَارِيَّةٌ مُؤَدَّاهُ قَالَ: بَلَى مُؤَدَّاهُ. رَوَاهُ أَبُو
دَاوُدَ وَالتَّسَائِيُّ.

*1727. Сафвон ибн Яъло розияллоҳу анҳудан, у отасидан
ривоят қилади:*

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менга:

«Қачон сенга менинг элчиларим келсалар ўттизта совут ва ўттизта туя бергин», дедилар.

«Эй Аллохнинг Расули, зоминлиги бор ориятми ёки адо қилинадиган ориятми?» дедим.

«Йўқ! Адо қилинадиган», дедилар».

Абу Довуд ва Насий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоятдан орият икки хил бўлиши чиқади:

1. Зоминлиги бор орият.

Бунда орият олувчи ориятга олинган нарсага бирор нарса бўлса, тўлаб беришга зомин бўлади.

2. Адо қилинадиган орият.

Бунда ориятга олинган нарсага ориятга олувчининг айбисиз бирор нарса бўлса, тўлаб бермайди.

1728- عَنْ أَنَسٍ رَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ عِنْدَ بَعْضِ نِسَائِهِ

فَأَرْسَلَتْ إِحْدَى أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ مَعَ خَادِمِهَا فَصَعَةً فِيهَا طَعَامٌ
فَضَرَبَتْ يَدَهَا فَكَسَرَتْ الْقَصْعَةَ فَضَمَّ النَّبِيُّ ﷺ إِحْدَى الْكَسْرَتَيْنِ إِلَى
الْأُخْرَى فَجَعَلَ يَجْمَعُ فِيهَا الطَّعَامَ وَيَقُولُ: غَارَتْ أُمُّكُمْ كُلُّوا فَأَكَلُوا
حَتَّى جَاءَتْ فَصَعَتْهَا قَالَ: كُلُوا وَحَبَسَ الرَّسُولُ وَالْقَصْعَةَ الْمَكْسُورَةَ
حَتَّى فَرَّغُوا فَدَفَعَ الْقَصْعَةَ الصَّحِيحَةَ إِلَى الرَّسُولِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا
مُسْلِمًا وَلَفْظُهُ لِأَبِي دَاوُدَ.

1728. Анас розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг баъзи аёллари ҳузурида эдилар. Мўминларнинг оналаридан бирлари ўз ходимларидан бир идишга таом солиб юбордилар. Бас, у(аёл) идишни қўли билан уриб синдирди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам

идишнинг икки бўлагини бир-бирига қўшиб жамлаб, унга таомни йиға бошладилар ва «онангиз рашк қилди, енглар», дедилар.

Улар то у(аёл)нинг идиши келгунча едилар. У зот енглар, деб, хизматчини ҳам, идишни ҳам тутиб турдилар. Токи, улар (таом емоқдан) фориғ бўлганларида бутун идишни хизматчига бердилар».

Бешовларидан фақат Муслим ривоят қилмаган. Ушбу лафз Абу Довудники.

Шарҳ: Ушбу ривоятда номлари айтилмаётган, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам олдиларида бўлган завжаи мутахҳаралари Оиша онамиздирлар.

Бўлиб ўтган ҳодисани ровийлар мақтовга сазовор эмас, деб тушуниб у мухтараманинг номларини очик айтмай учинчи ғойиб шахс сийғасида, у аёл, деб аташган.

Бошқа бир ривоятда эса, бу ҳодисани Оиша онамиз ўзлари айтиб берганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уларнинг уйларида бир тўп кишилар билан ўтирганларида София онамиз таом пишириб ходимлари орқали юборадилар. Идиш ҳам, таом ҳам Оиша онамизниқидан яхши бўлади. Шунда Оиша онамизни титроқ тутиб, София онамизнинг идишларини уриб синдирадилар. Идиш иккига бўлиниб, таом тўкилади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам идишнинг бўлакларини йиғиштириб ушлаб туриб таомни унга тўплайдилар ва ўтирган кишиларга онангизнинг рашки келди, сиз (ҳеч хижолат бўлмай) таомни енглар, дейдилар.

Бошқа ривоятда айтилишича, Оиша онамиз эй Аллоҳнинг Расули, қилган ишимнинг каффорооти нима, дейдилар.

У Зот идишга ўхшаш идиш, таомга ўхшаш таом, дейдилар. Шунда улар София онамизнинг синган идишларига ўхшаш идиш олиб келишга кетадилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам эса

одамларга таомни едириб, таом олиб келган хизматчини кетказмай турадилар. Таом еб бўлинганидан кейин бутун идишни хизматчига берадилар.

Ушбу ривоятдан олинадиган фойдалар:

1. Оилавий ҳаётда турли ҳолатларнинг бўлиб туриши.
2. Рашк табиий ҳол эканлиги.
3. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сабрлари ва улуғворликлари.

4. Бировнинг мулкини зое қилган одам худди ўша зое қилган нарсасига ўхшаш нарсани тўлаб бериши лозимлиги.

Албатта, бировнинг нарсаси омонат ҳисобланади. Омонатга хиёнат қилмаслик эса, ҳар бир мусулмоннинг бурчидир.

الباب التاسع

Т Ў Қ Қ И З И Н Ч И Б О Б

في الاستقراض والاستدانة

ҚАРЗ ҲАҚИДА

«Қарз» луғатда «қирқиш» маъносини билдиради. Чунки қарз берувчи ўз молидан маълум бўлакни қирқиб, қарзга беради.

Шариатда эса, бошқа кишига бир нарсани унинг бадалини қайтариб бериш шарти билан мулк қилиб беришдир.

Демак, қарзга олинган нарса қарзга олувчининг мулкига айланади. Уни хоҳлаганича ишлатади. Қарз берувчига эса, бадалини берса бўлади.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : أَبَبِ بٍ بِبٍ بٍ بٍ نَنْتَ تَتْتَطُطُ

ف ف ف ف ف ج ج ج

Аллоҳ таоло:

«Эй иймон келтирганлар! Маълум муддатга қарз олди-берди қилган вақтингизда уни ёзиб қўйинг. Орангизда бир ёзувчи адолат билан ёзсин. Ҳеч бир ёзувчи Аллоҳ билдирганидек қилиб ёзишдан бош тортмасин. Бас, ёзсин ва ҳақ зиммасига тушган киши айтиб турсин, Роббига тақво қилсин ва ундан ҳеч нарсани камайтирмасин», (*Бақара*, 282) деган.

Шарх: Бу ерда бошланиш қисми келтирилаётган «Ояти мудояна» — қарз олди-бердиси ояти, номини олган ушбу ояти кариманинг тўлиқ матни ва тафсирини китобимизнинг аввалида батафсил ўрганиб ўтганмиз.

Бу ерда карз олди-берди иши ўта масъулиятли бўлганидан Аллоҳ таоло бу ишни шунчалар аҳамият билан баён қилганини ва бу илоҳий таълимотларга оғишмай амал қилсак, ўзимиз учун фойда эканини эслатиб қўймоқчимиз.

1729- عَنْ أَبِي رَافِعٍ τ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ اسْتَسَلَفَ بَكْرًا

فَقَدِمْتُ عَلَيْهِ إِبِلٌ مِنْ إِبِلِ الصَّدَقَةِ فَأَمَرَنِي أَنْ أَقْضِيَ الرَّجُلَ بَكْرَهُ
فَقُلْتُ: لَمْ أَجِدْ فِيهَا إِلَّا خِيَارًا رَبَاعِيًّا فَقَالَ: أَعْطِهِ إِيَّاهُ إِنَّ خِيَارَ
النَّاسِ أَحْسَنُهُمْ قَضَاءً. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ.

1729. Абу Рофеъ розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам бир кишидан
ёш туяни қарзга олдилар. Кейин у зотга садақа
туяларидан туя келди ва менга ҳалиги одамнинг ёш

туясининг қарзини ўташни амр қилдилар. Мен:

«У(туя)лар ичида яхшиси – рубоъийсидан бош-қасини топмадим», дедим. У зот:

«Уни анга бер. Одамларнинг яхшиси қарзини гўзал ўтовчисидир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: «Рубоъий» олти ёшли туянинг номидир.

Ушбу ҳадисдан ҳайвонни қарзга олиш ва уни ўзидан яхши қилиб қайтариб бериш мумкинлиги билинади.

Ҳанафий мазҳабида эса, бу рибога айланиб қолади, шунинг учун мумкин эмас, дейилган. Яъни, ҳайвонни қарзга олиш мумкин эмас, деганлар.

Аммо қарзни ўзидан кўра яхшироқ қилиб адо этишни, агар бу қарздорнинг ўзидан чиққан бўлса, жоиз, деганлар.

1730 – عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي رَيْعَةَ ط قَالَ: اسْتَقْرَضَ مِنِّي النَّبِيُّ
أَرْبَعِينَ أَلْفًا فَجَاءَهُ مَالٌ فَدَفَعَهُ إِلَيَّ وَقَالَ: بَارَكَ اللَّهُ فِي أَهْلِكَ وَمَالِكَ
إِنَّمَا جَزَاءُ السَّلَفِ الْحَمْدُ وَالْأَدَاءُ. رَوَاهُ النَّسَائِيُّ.

1730. Абдуллоҳ ибн Абу Робийа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам мендан қирқ минг қарз олдилар. Кейин у зотга мол келганида уни менга қайтариб бердилар. Ва:

«Аллоҳ молингга ва аҳлингга барака берсин. Албатта, қарзнинг мукофоти мақтов ва адо этишдир», дедилар».

Насайй ривоят қилган.

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам муҳтож бўлиб қолганларида Абдуллоҳ ибн Абу Робийадан қирқ минг дирҳам қарз олган эканлар.

Аммо қўлларига пул тушиши билан қайтариб

берганлар ва қарз бериб тургани учун Абдуллоҳ ибн Абу Робийянинг ҳақларига дуо қилганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Албатта, қарзнинг мукофоти мақтов ва адо этишдир» дейишларида ажиб фалсафий маъно бор.

Фойдани кўзлаган қарз Исломда жоиз эмас, рибо бўлади. Демак, мусулмон одам шариат ҳукми асосида қарз берганда ўзига зарарни билиб туриб яна молини хавф-хатар остига қўяди. Қарз олувчи эса жуда ҳам қулай имкониятга эга бўлади. Аввало, мушқули осон бўлади. Қолаверса, ўзидан бир нарса чиқмайди. Агар чиқаришга рози бўлса ҳам шариат йўл бермайди.

Бундай ҳолда қарз берувчига бирдан бир мукофот унинг молини ўз вақтида қайтариб беришу қарздор томонидан унинг шаънига айтиладиган мақтов гаплари бўлади, холос. Бировдан қарз оладиган кишилар бу ҳақиқатни яхши англаб етмоқлари лозим.

1731- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ

النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللَّهُ عَنْهُ وَمَنْ أَخَذَ يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللَّهُ.

رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1731. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Ким одамларнинг молларини (қарзга) олиб, уни адо этишни ирода қилса, Аллоҳ ундан (ёрдами ила) адо этади. Ким йўқ қилишни ният қилиб олса, Аллоҳ уни йўқ қилади», дедилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда қарз олувчи қарз олаётган пайтида ниятни яхши қилиши лозимлиги уқдирилмоқда.

Агар у ниятини яхши қилиб, албатта, олган қарзимни қайтариб бераман, деб уринса, Аллоҳ таоло унга бу ишда ўзи ёрдамчи бўлади. Аммо қарз олувчининг нияти бузук бўлса, бировни алдаб молини еб кетиш ниятида бўлса, Аллоҳ таоло унинг ўзини йўқ қилар экан.

Бу улкан ҳақиқатни ҳар бир қарз олувчи яхши англаб етиши керак. Тажриба ҳам шуни кўрсатади. Мусулмонларни алдаб қарзини бермай юрганлар турли-туман бало-офатларга гирифтор бўлдилар ва бўлмоқдалар.

1732- عَنْ الْمُغِيرَةِ ر عَنِ النَّبِيِّ ر قَالَ: إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَمَاتِ وَوَادَ الْبَنَاتِ وَمَنْعًا وَهَاتِ وَكَرِهَ لَكُمْ قَيْلَ وَقَالَ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

1732. Муғийра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ сизларга оналарга оқ бўлишни, қизларни тирик кўмишни, (хуқуқларни) ман қилишни, бер-бер, дейишни ҳаром қилди. Ва яна сизларга қийлу қолни, кўп саволни ва молни зое қилишни ёмон кўрди», дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда мусулмон киши қилиши мумкин бўлмаган қуйидаги ишлар ҳақида сўз бормоқда:

1. **«Онага оқ бўлиш».**

Бу иш гуноҳи кабира экани ҳаммага маълум.

2. **«Қизларни тириклайин кўмиш».**

Жоҳилият вақтида очлик ва ордан қўрқиб ёш қизларни тириклайин кўмиб юбориш одати бор эди. Бу иш қанчалик оғир гуноҳ экани ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади.

3. **«(Хуқуқларни) ман қилишни».**

Бунга қарзни бермай кетиш ҳам киради. Қарз олиб

бермай кетган, бировнинг ҳақини бошқа ботил йўллар билан ейишдан ҳам оғирдир. Чунки бу ишда бировнинг молини ноҳақдан ейиш билан бирга, ўзига яхшилик қилган инсонга ёмонлик қилиш, нонкўрлик, инсофсизлик ҳам бордир.

4. «Бер-бер», дейишни».

Яъни, ҳаром йўллар билан бер-бер, деб мол тўплаш ҳам Аллоҳ таоло мусулмонларга ҳаром қилган ишлардандир.

5. «Қийлу қол».

Яъни, деди-деди, деб беҳуда гапни кўпайтириш.

6. «Кўп савол».

Олимлардан бўлган-бўлмаган нарсаларни кўп сўраш ҳам ёмон нарса.

7. «Молни зое қилиш».

Ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам молни зое қилиш мусулмончиликка тўғри келмайди. Жумладан, қарзга олиб туриб, бировнинг молини зое қилиш ҳам шунга киради.

1733 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ.

رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1733. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам бойнинг (зиммасидаги ҳақни) бермай юриши зулмдир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилинган.

Шарҳ: Моддий имкони бор одам ўз зиммасидаги молиявий бурчни адо этмай юриши золимликдир. У бу билан ҳақдорларга ҳам, ўзига ҳам зулм қилади. Ҳақдорлар ундан ўз вақтида ҳақларини ола билмай зулмга учрайдилар. Ўзи эса бу иши билан гуноҳга ботиб, ўзига зулм қилган бўлади.

Имом Шофетийнинг ҳукмлари бўйича, агар бой кишидан мазкур иш иккинчи марта такрор бўлса, унинг гувоҳлиги қабул қилинмайди. Яъни, жамиятдаги ишончсиз кишилар қаторига қўшилиб қолади.

Ушбу тушунча унутилганидан жамиятларимизда бойлар, имкони бор одамлар бировнинг ҳақини бермай юриши кенг тарқалган. Агар бирор марта фалончи ўз зиммасидаги ҳақни вақтида адо этмагани учун уни ишончсиз киши, деб эълон қилинсин, деган ҳукм чикқанида эди, дарҳол ҳамма ўзини ўнглаб олган бўлар эди.

1734 – وَلِلْبُخَارِيِّ وَأَحْمَدَ وَالنَّسَائِيِّ: لَيْئِ الْوَاحِدِ يُجِلُّ وَعِزُّهُ

وَعُقُوبَتُهُ.

1734. Бухорий, Аҳмад ва Насай қилган ривоятда:

«Топганнинг бўйин товлаши унинг обрўсини (тўкишни) ва уқубатини ҳалол қилади», дейилган».

Шарҳ: Аслида, шариат бўйича бировнинг обрўсини тўкиш, азоблаш ҳаром. Аммо имкони бўлиб туриб бировдан олган қарзини бермай юрган одамнинг обрўсини тўкиш ҳам, азоблаш ҳам ҳалол бўлиб қолар экан.

Шунинг учун ҳукумат унинг гувоҳлигини қабул қилмаслик ҳақида қарор чиқаради. Мусулмонликда бу иш энг катта обрўсизлик бўлиб, ундоқ одамни қамашга ҳам буюрилади. Бу ҳол ўзи учун ҳам, бошқалар учун ҳам эслатма, танбеҳ бўлади.

1735 – عَنْ أَبِي مُوسَى ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِنَّ أَعْظَمَ

الدُّنُوبِ عِنْدَ اللَّهِ أَنْ يَلْقَاهَا بِهَا عَبْدٌ بَعْدَ الْكِبَائِرِ الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَنْهَا أَنْ

يَمُوتَ رَجُلٌ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ لَا يَدْعُ لَهُ قَضَاءً. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

1735. *Абу Мусо розияллоху анҳудан ривоят қи-линади:*

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аллоҳнинг наздида Аллоҳ наҳйи қилган кабийра гуноҳлардан кейинги энг оғир гуноҳ бир кишининг зиммасидаги қарзини узишга нарса қолдирмай ўлиб, у Зотга рўбарў бўлишидир», дедилар».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Бировдан олган қарзини узмасдан ёки уни узишга имкон қолдирмасдан ўлиб кетишидан оғир нарса йўқлигини баён қилиш учун бу сўзлардан ортиқ ифода топилмаса керак.

1736 – وَلِلنَّسَائِي: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ رَجُلًا قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيِيَ ثُمَّ قُتِلَ ثُمَّ أُحْيِيَ ثُمَّ قُتِلَ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ مَا دَخَلَ الْجَنَّةَ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ دَيْنُهُ.

1736. *Насай қилган ривоятда:*

«Менинг жоним қўлида бўлган зот ила қасамки, агар бир киши Аллоҳнинг йўлида қатл қилинса, сўнг тирилтирилса, яна қатл қилинса ва тирилтирилса, сўнг яна қатл қилинса-ю, унинг зиммасида қарзи бўлса, қарзи адо этилмагунча жаннатга кирмас», дейилган.

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг қасам ичиб туриб айтишлари ҳам бу иш қанчалик аҳамиятли эканини кўрсатади.

Аллоҳ таолонинг йўлида шаҳид бўлиш қанчалик улуғ мақом. Шаҳид учун жаннат эшиклари доимо катта очиқ. Лекин қарз иши оғир. Агар инсон Аллоҳнинг йўлида бир эмас, уч марта шаҳид бўлса ҳам қарзини адо қилмаган

бўлса, жаннатга кира олмайди. Ундоқ одамнинг жаннатга кириши олган қарзининг узилишига боғлиқ бўлиб қолади. Қарзи узилса, жаннатга киради, бўлмаса йўқ.

Чунки қарз банданинг ҳақи, бу ҳақни фақат ўз эгаси кечади, холос. Аллоҳ таоло кечмайди. Қарз олиб, уни узмай юрганлар бу ҳақиқатни яхшилаб англаб олмоқлари лозим.

1737- عَنْ جَابِرٍ ر قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يُصَلِّي عَلَى رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ فَأُتِيَ بِمَيْتٍ فَقَالَ: أَعْطَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا: نَعَمْ دِينَارًا قَالَ: صَلُّوا عَلَى صَاحِبِكُمْ قَالَ أَبُو قَتَادَةَ: هُمَا عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ قَالَ: أَنَا أَوْلَى بِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ فَمَنْ تَرَكَ دَيْنًا فَعَلَيْ قَضَائِهِ وَمَنْ تَرَكَ مَالًا فَلِوَرَثَتِهِ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ.

1737. Жобир розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам зиммасида қарзи бўла туриб ўлган одамга жаноза намози ўқимас эдилар. Бир маййитни олиб келинди. Бас, у Зот:

«Унинг зиммасида қарз борми?» дедилар.

«Ҳа, икки динор», дейишди.

«Сохибингизга ўзингиз жаноза ўқинг», дедилар.

«Ўша иккови менинг зиммамга, эй Аллоҳнинг Расули», деди Абу Қатода. Шунда Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васаллам у(маййит)га жаноза ўқидилар. Аллоҳ ўз Расулига Фатҳ ато қилганидан кейин:

«Мен ҳар бир мўмин учун унинг ўзидан ҳам

яқинман. Ким қарз қолдирса, уни адо этиш менинг зиммамда. Ким мол тарк қилса, меросхўрларига», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам зиммасида қарзи бўла туриб ўлиш ўзига яраша муомала талаб қилишини кўрсатади.

Ушбу ҳадисга амал қилароқ, ҳозирда ҳам ҳар бир маййитга жаноза намози ўқишдан олдин унинг қарзи бор-йўқлиги сўралади. Унинг қарзларини яқин кишилардан бири ўз зиммасига олганидан кейингина жаноза намози ўқилади. Шариат ҳукми бўйича бирор маййитнинг қарзини ўз зиммасига оладиган киши топилмаса, унинг қарзи хазинадан узилади. Хазина бўлмаган жойларда мазкур қарз шу ерлик мусулмонларнинг закотидан адо этилиши мумкин. Бу ҳадиси шариф ва унга тегишли ҳукмлар жаноза намози бобида батафсил ўрганилган.

1738- وَعَنْهُ قَالَ: قُتِلَ أَبِي يَوْمَ أُخِذَ شَهِيدًا وَعَلَيْهِ دَيْنٌ فَاشْتَدَّ

الْغُرْمَاءُ فِي حُقُوقِهِمْ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَكَلَّمْتُهُ فَسَأَلَهُمْ أَنْ يَقْبَلُوا تَمْرَ

حَائِطِي وَيَحْلُلُوا أَبِي فَأَبَوْا فَقَالَ ﷺ: سَنَعِدُو عَلَيْكَ فَعَدَا عَلَيْنَا حِينَ

أَصْبَحَ فَطَافَ فِي النَّخْلِ وَدَعَا فِي تَمْرِهَا بِالْبَرَكَةِ فَحَدَّثْتُهَا فَقَضَيْتُهُمْ

وَبَقِيَ لَنَا مِنْ تَمْرِهَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

1738. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Отам Уҳуд куни шаҳид бўлди. Зиммасида қарзи бор эди. Ҳақдорлар ўз ҳақларини шиддат-ла талаб қилдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бориб, бу ҳақда гаплашдим. Бас, у зот улардан боғимнинг хурмосини олиб,

отамдаги ҳақларини ҳалол қилишларини сўрадилар. Улар бош тортдилар. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эрта билан олдинга борамиз, дедилар. Кейин тонг отганда бизнинг олдимизга келдилар, хурмо дарахтларини айланиб кўрдилар ва уларнинг мевасига барака тилаб дуо қилдилар. Мен уларни тердим. Қарзларимни адо этдим. Уларнинг мевасидан ўзимизга ҳам қолди».

Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишди.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан олинadиган фойдалар:

1. Отанинг қарзини ўғил тўлаши.
2. Қийин ҳолда қолганда раҳбардан ёрдам сўраш жоизлиги.
3. Бошлиқ ўз қўли остидаги кишиларга ёрдам бериш учун ҳаракат қилиши зарурлиги.
4. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг камтарликлари ва мўъжизалари.

من أدرك ماله عند المفلس فهو أحق به

КИМ ЎЗ МОЛИНИ КАСОДГА УЧРАГАН КИШИ ҲУЗУРИДА ТОПСА, ЎЗИ ҲАҚЛИДИР

Қарзга ботиб қолиб, уни уза олмаслиги маълум бўлганини ҳоким расман эълон қилгандан кейинги ҳолни касодга учраган, дейилади.

Ажнабий тилда бу ҳолатни «банкрот» деб айтилади.

1739- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ أَدْرَكَ مَالَهُ

بِعَيْنِهِ عِنْدَ رَجُلٍ أَوْ إِنْسَانٍ قَدْ أَفْلَسَ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ مِنْ غَيْرِهِ. رَوَاهُ

الْحَمْسَةُ. وَفِي رِوَايَةٍ لِأَبِي دَاوُدَ: فَإِنْ كَانَ قَضَاهُ مِنْ ثَمَنِهَا شَيْئًا فَمَا بَقِيَ فَهُوَ أُسْوَةُ الْغُرَمَاءِ وَإِنَّمَا أَمْرِي هَلْكَ وَعِنْدَهُ مَتَاعٌ أَمْرِي بِعَيْنِهِ اقْتَضَى مِنْهُ أَوْ لَمْ يَقْتَضِ فَهُوَ أُسْوَةُ الْغُرَمَاءِ.

1739. *Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким айни ўз молини касодга учраган инсон ҳузурида топса, у ўша молга бошқалардан кўра ҳақлидир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишди.

Абу Довуднинг ривоятида:

«Агар унга ўша (мол)нинг баҳосидан бирор нарса берган бўлса, қолганига у ҳақдорларнинг олдингисидир. Ва қайси бир одам ўлса-ю, унинг ҳузурида бошқа одамнинг матоҳи айни ҳолида бўлса, ундан бирор нарсани адо этганми, йўқми бари бир у ҳақдорларнинг олдингисидир», дейилган.

Шарҳ: Шариат ҳукми бўйича касодга учраган одам билан барча молиявий алоқалар тўхтатилади. Масъул кишилар унинг қолган барча мол-мулкини рўйхат қилиб, ундан ҳақдор бўлганларнинг ҳақи адо этилишини йўлга қўядилар.

Ана шунда биринчи эътибор бериладиган нарсалардан бири ҳақдорларнинг моли ўз ҳолича турибдими, йўқмилигини билиш бўлади. Кимнинг моли касодга учраган кишининг олдида турган бўлса, бошқа ҳақдорлар ким ва қандай бўлишидан қатъи назар, йўқолмай турган мол ўз эгасига қайтарилади.

Агар касодга учраган киши мазкур молнинг нархидан бир қисмини ўтаган бўлса ҳам молни ўз эгаси олади ва берилган нархни қайтариб беради.

Бировлардан қарздор одам вафот этиб қолганда ҳам худди шундоқ тасарруф қилинади.

1740 – عَنْ سَمُرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ وَجَدَ عَيْنَ مَالِهِ عِنْدَ رَجُلٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ وَيَتَّبِعُ الْبَيْعَ مَنْ بَاعَهُ أَيُّ يَرْجِعُ الْمُشْتَرِي عَلَى الْبَائِعِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ.

1740. Самура розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким айни молини бир киши ҳузурида топса, у энг ҳақлидир. Сотиб олган ўзига сотувчидан кутади. Яъни, харидор сотувчидан (ҳақини) қайтариб олади», дедилар».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Бир одам ўзининг йўқолган молини бировнинг олдида кўриб таниб, исбот қилса, унга ҳақли бўлади. Ҳукумат унинг молини олиб беради. Ҳалиги одам бу молни мен фалончидан сотиб олганман, деса унга ҳақингни ўша сенга бунини сотгандан талаб қилиб ол, дейилади.

Чунки ўша сотувчи ўзига мулк бўлмаган нарсани сотган бўлади ёки бошқа шубҳали ишга аралашган бўлади.

1741 – عَنْ جَابِرٍ τ قَالَ: أَعْتَقَ رَجُلٌ مِنَّا غُلَامًا لَهُ عَنْ ذُبْرِ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ: مَنْ يَشْتَرِهِ مِنِّي فَأَشْتَرَاهُ نُعِيمٌ بَنُ عَبْدِ اللَّهِ فَأَخَذَ ثَمَنَهُ فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ. رَوَاهُ الْحَمْسَةُ.

1741. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Биздан бир киши ўзининг вафотидан кейин

ғуломининг озод бўлишини эълон қилди. Бас, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бунимендан ким сотиб олади?!» дедилар. Уни Нуъайм ибн Абдуллоҳ сотиб олди. У зот баҳосини олиб, у(эгаси)га бердилар».

Бешовлари ривоят қилинган.

Шарҳ: Бошқа ривоятларда келган маълумотлар билан бу ривоятни тўлдирилмаса, уни тушуниш қийин.

Асли бундоқ бўлган. Ансорийлардан Абу Мазкур розияллоҳу анҳу исмли кишининг Яъқуб исмли қибтий кули бўлган. Абу Мазкур Яъқубга мен ўлсам, сен озодсан, деган.

Шу билан бирга, у киши одамлардан қарздор бўлиб қолган. Одамлар ҳақимизни бер, десалар, қўлимда ҳеч нарсам йўқ, битта кулим бор эди, уни ҳам ўлганимдан сўнг озод қилиб қўйганман, деган маънодаги гапни айтган.

Бу гап Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга етиб борган. Пайғамбаримиз ҳаммани тўплаб вазиятни ўрганиб чиқиб, Яъқубни кўрсатиб, бунимендан ким сотиб олади, дедилар. Уни Нуъайм ибн Абдуллоҳ сотиб олди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам пулни олиб, Абу Мазкурга бердилар. Пулнинг миқдори саккиз юз дирҳам эди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Мазкурга буним қарзингга бер, қарзни узиш фарздир, кул озод қилиш эса суннат, дедилар.

Шариат ҳукми бўйича касодга учраган кишининг мол-мулки ҳукумат томонидан сотилиб, ҳақдорларга бўлиб берилади.

الحوالة والكفيل

БИРОВГА ЎТКАЗИШ ВА КАФИЛЛИК

«Бировга ўтказиш» деганда қарздор ўзида ҳақи бор кишига фалончининг мендан қарзи бор, сен мендаги ҳақингни ўшандан ол, дейишидир.

Кафиллик маълум нарса, биров бошқага кафиллик қилади. Бу икки нарса ҳам жоиздир.

1742 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَطْلُ الْعِيِّ ظُلْمٌ فَإِذَا أَتَبَعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ.

1742. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бойнинг (зиммасидаги ҳақни) бермай юриши зулмдир. Қачон бирингиз бойнинг ортидан эргаштирилса, эргашсин», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда қарзга оид икки масала муолажа қилинмоқда.

1. Бой одам қарзини узмай юриши зулм экани. Бу ҳақда олдин ҳам гапириб ўтилган эди.

2. Қарзи бор одам мендаги қарзингни фалончидан ол, унда менинг ҳақим бор, деса, ўша орқасидан эргашиладиган одам бой бўлса, бу ўтказишни қабул қилиши кераклиги.

Ҳадисдаги орқасидан эргаштирилса, дейилгани шу маънога ишорадир. Чунки ҳақи бор одам унинг ортидан ҳақимни бер, деб эргашиб юра олади.

Бу ҳадисдан бойнинг ортидан эргаштирилса, дейилганидан, камбағалнинг ортидан эргаштирилса, ундок ўтказишни қабул қилмаслиги мумкин эканини кўрилади.

1743 - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ قَالَ: لَرِمَ رَجُلٌ غَرِيماً لَهُ بَعْشَرَةٌ دَنَانِيرَ

فَقَالَ: وَاللَّهِ لَا أَفَارُقُكَ حَتَّى تَقْضِيَني أَوْ تَأْتِيَني بِحِمْلٍ فَتَحْمَلَ بِهَا النَّبِيُّ
 ρ فَأَتَاهُ بِقَدَرٍ مَا وَعَدَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ: مِنْ أَيْنَ أَصَبْتَ هَذَا الذَّهَبَ
 قَالَ: مِنْ مَعْدِنٍ قَالَ: لَا حَاجَةَ لَنَا فِيهَا وَلَيْسَ فِيهَا خَيْرٌ فَقَضَاهَا عَنْهُ
 رَسُولُ اللَّهِ ρ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ.

1743. Ибн Аббос розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Бир одам ўзидан ўн динар қарздор одамга эргашиб, Аллоҳга қасамки, қарзингни узмагунингча ёки бир кафил келтирмагунингча сендан ажрамайман, деди. Бас, ўша(динар)ларга Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам кафил бўлдилар. Сўнг у ваъда қилгани микдорида олиб келди. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Бу тиллони қаердан олдинг?» дедилар.

«Кондан», деди.

«Бизнинг унда ҳожатимиз йўқ. Унинг яхшилиги йўқ», дедилар ва Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ўзлари унинг қарзини узиб қўйдилар».

Абу Довуд ва Ибн Можжа ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан олинadиган фойдалар:

1. Ҳақдор одам қарздорни маҳкам ушлаши, унинг ортидан ажрамай юриши мумкинлиги.

2. Қарзни узиш учун кафил талаб қилиш ва кафил бўлиш мумкинлиги.

3. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг бировнинг оғирини енгил қилиш учун ёрдамга доимо тайёр эканлари.

4. Кафил ўз кафолатидаги кишининг қарзини тўлаб қўйиши жоизлиги.

5. Уламоларимиз Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг, унинг яхшилиги йўқ, деганлари кондан

чикқан тиллода яхшилиқ йўқ экан, деб тушунмаслиқ керак. Бу жойда ўзларига маълум сир борлиги учун шундоқ деганлар. Ҳолбуки, барча тиллолар кондан олинади, деганлар.

1744- وَلِلتَّرمِذِيِّ وَأَبِي دَاوُدَ: الْعَارِيَةُ مُؤَدَّاةٌ وَالزَّرْعِيمُ عَارِمٌ
وَالدَّيْنُ مَقْضِيٌّ.

1744. Термизий ва Абу Довуднинг ривоятида:

«Орият адо этиладиган нарсадир, зомин (ҳақни) тўловчидир ва қарз узиладир», дейилган.

Шарҳ: Бу ривоят айна шу иборалар билан бир оз олдин ҳам ўтди. Ўшанда муфасссал ўрганиб чиқдик.

الباب العاشر

ЎНИНЧИ БОБ

في الأرض الغرس والزرع

ЕР, ДАРАХТ ЭКИШ ВА ЗИРОАТ

1745- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ
أَعْمَرَ أَرْضًا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ قَالَ عُرْوَةُ: قَضَى بِهِ عُمرُ ﷺ فِي
خِلَافَتِهِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتَّرمِذِيُّ وَفِي رِوَايَةٍ: مَنْ أَحْيَا أَرْضًا
مَيِّتَةً فَهِيَ لَهُ وَلَيْسَ لِعِرْقٍ ظَلَمَ فِيهِ حَقٌّ.

1745. Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким эгаси бўлмаган ерни обод қилса, у ҳақлидир», дедилар. Урва:

«Умар розияллоху анху ўз халифалигида шунга ҳукм қилган», деди.

Бухорий, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилган.

Бошқа бир ривоятда:

«Ким ўлик ерни тирилтирса, у ўшаникидир. Золимнинг у ерга экишга ҳақи йўқдир», дейилган.

Шарҳ: Бу жойда заминдор бўлишнинг ҳалол йўлларида бири баён этилмоқда. Мусулмон инсон ўз меҳнати билан кўриқ ерларни ўзлаштириб ер эгаси бўлиши, ўша ерни обод қилиб бой-бадавлат бўлиши мумкин.

Бу иш жуда ҳам осон. Эгаси йўқ ерни обод қилса бўлди. Ундоқ ерни обод қилиш эса экин ёки дарахт экиш, чегара қилиш, атрофига кўрғон олиш, бино қуриш учун текислаш билан ва, одатда, ерни обод қилди, тирилтирди дейиладиган ишларни қилиш билан бўлади.

Асосий шарт ўша ер бировнинг мулки бўлмаслиги ва жамоатчилик фойдаланадиган ер бўлмаслиги керак. Ана шундоқ йўл билан обод қилинган ер, уни обод қилган кишининг мулкига айланади. Унга бошқа бирон кимса бир нарсга экман деса, бировнинг мулкига кўз олайтирган бўлади.

Ислом шундоқ қилиб, кўриқ ерларни ўзлаштириш ва обод қилишни йўлга қўйган. Ҳар ким ўз меҳнати билан янги ер очса, кўриқ ерни ўзлаштира, сарфлаган меҳнати ва маблағи эвазига ер унинг мулкига айланади. У ерда иш қилиб даромад топади. Хоҳласа сотади, хоҳласа ҳадя қилади.

Аммо у ерга бировнинг кўз олайтириши, бирор нарсга

экиб олиши ёки бошқа бир иш қилиши умуман мумкин эмас, бундоқ иш зулм бўлади.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу халифалик даврларида эгасиз ер очганники, деган шиорни кенг қўллаганлар. Ўшанда кўплаб миқдорда янги ерлар очилиб, деҳқончилик ривожланиб, элу юрт обод бўлган.

Аслида ҳам, ер кишиларнинг мулки бўлгандагина унга эътибор ортади, у авайланади, ундан унумли фойдаланилади. Ер эгасининг тайини бўлмаса, ҳеч ким унга нисбатан ўзида масъулият сезмайди. Ким имконини топса, ундан бир нарса ундириб олишга ҳаракат қилади-ю, бошқаси билан иши бўлмайди. Оқибатда ер аста-секин ишдан чиқади, ҳосилдорлигини йўқотади.

Ер муайян кишининг мулки бўлганда эса, уни ўз эгаси авайлаб асрайди, бузилишидан, ҳосилсиз бўлиб қолишидан сақлашга уринади. Чунки унинг фаровон турмуши шу ерга боғлиқ. Унинг авлодларига қолдирадиган мероси ҳам шу ер бўлади. Мендан кейин болаларим яхши яшасин, деб ҳам ерига яхши қарайди.

Ҳаёт жараёни давомида ерга қарай олмайдиганлар, унда ишлай олмайдиганлар аста-секин ўз ерларини биладиганларга, ердан фойда оладиганларга сотиб сафдан чиқиб кетадилар ва ер ҳақиқий эгаларига қолади. Инсоният тарихидаги тажриба ҳам шуни кўрсатади.

1746- عَنْ الصَّعْبِ بْنِ جَثَّامَةَ ط عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا حِمَى إِلَّا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَحِمَى النَّبِيِّ ρ النَّقِيعَ وَحِمَى عُمَرُ السَّرْفَ وَالرَّيْذَةَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

1746. Саъб ибн Жассома розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Фақат Аллоҳ учун ва Унинг Расули учунгина қўриқхона бўлиши мумкин», дедилар.

Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Нақийъни қўриқхона қилдилар. Умар эса ас-Сарафни ва ар-Рабзани қўриқхона қилди».

Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда эгасиз яйловлар ҳақида сўз бормокда. Қўриқхона деганимизда ҳукуматга тегишли миниладиган туя ва отларни ҳамда закотдан тушган ҳайвонларни боқиш учун ажратиб, чегаралаб қўйилган яйлов кўзда тутилади.

Аллоҳ учун, Унинг Расули учун дейилгани Ислом фойдаси учун дейилганидир. Бу ишни ҳожатга қараб бошлиқ ёки унинг ноибигина қила олади. Бошқа ҳеч кимнинг қўриқхона қилиб, яйловни чегаралаб, бошқа кишиларнинг чорва ҳайвонларини киритмай қўйишга ҳаққи йўқ.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинаи мунавварадан йигирма фарсах узоқликдаги Нақийъ деган жойни қўриқхона қилган эканлар. У жой эни бир мил, бўйи саккиз мил бўлган яйлов экан.

Ана ўша ерда Пайғамбаримиз даврларида миниладиган туялар ва закотга тушган чорва ҳайвонлари боқилган, бошқалар кириши ман қилинган.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу халифалик даврларида Маккаи мукаррама яқинида Танъийм томонидан «Сараф» деган жойни қўриқхона қилганлар. Шунингдек, Маккаи мукаррама ва Мадинаи мунаввара орасидаги «Рабза» деган жойни ҳам қўриқхона қилганлар.

Бу ишлар кўпчиликнинг манфаатини кўзлаб, ватан ва камбағаллар учун тўпланган закотдан олинган ҳайвонларни боқиб туриш учун махсус жой керак бўлганидан қилинган.

Қолган яйловлар ҳаммага баробар бўлади. Ҳеч ким

бировни уларда ўз ҳайвонларини боқишдан ман қила олмайди. Чунки ватан ва унинг табиий бойликларида ҳамманинг тенг ҳақи бор. Мазкур бойликларни ўз меҳнати ва маблағи билан ўзлаштириб, ишга солганлар, ривожлантирганлар уларни ўзларига мулк қилиб олиш ҳақига эгалар.

Аммо оммавий равишда табиий ҳолида турганлардан барча баробар фойдаланади. Ундоқ нарсаларнинг барчаси мавжуд бўлишига қарамай, оддий фуқаро ўз ҳайвонига эга бўлиш, уни эркин яйловларда боқиш ҳақидан маҳрум бўлишидек ҳол Ислом учун ётдир.

Чорвачилик унга муҳаббат қўйган, имконини топган кишиларга эркинлик ва кенг шароит бериш билан ривожланади.

1747 – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ قَالَ: قَضَى النَّبِيُّ ρ إِذَا تَشَاجَرُوا فِي الطَّرِيقِ بِسَبْعَةِ أَذْرُعٍ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ. وَلَفْظُهُ: إِذَا تَشَاجَرْتُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاجْعَلُوهُ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ.

1747. *Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам қачон одамлар йўл хусусида талашиб қолсалар етти аршин бўлиши ҳақида ҳукм чиқардилар».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Термизий лафзида:

«Қачон йўл тўғрисида талашиб қолсангиз уни етти аршин қилингиз», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда янги йўл очиш пайтида содир бўлиши мумкин келишмовчилик ва тортишувлар ҳақида сўз бормоқда. Эски йўллар ҳақида ҳеч қандай тортишув ёки келишмовчилик чиқиши мумкин эмас.

Янги йўл чиқараётган пайтда баъзи бир кишилар норози бўлиши, жанжал қилиши мумкин. Ана шунда ўша вақт учун етти аршин белгиланган экан.

Биз «аршин» деб таржима қилган узунлик ўлчовчи «зирोъ» дейилади. Аслида бу одам қўлининг чиғонағидан панжаси учигача бўлган қисмига айтилади. Ана ўша маънодаги бир аршин 61,2 сантиметрга тенг. Етти аршин эса, 4 метр 28,4 сантиметр бўлади.

Ҳозирги вақтда эса, мутахассис ва уламоларнинг келишиб қилган қарорларига мувофиқ бўлади. Бу нарсаму ерга боғлиқ, мулкчилик масаласига доир бўлгани учун ушбу жойда келтирилмоқда.

1748- عَنْ أَنَسٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَيْمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1748. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қайси бир мусулмон бир кўчат эхсаму ёки бирор зироат қилсаму, ундан қушми, инсонми, ҳайвонми есаму, албатта, унинг учун бундан садақаму ҳосил бўлур», дедилар».

Икки Шайх вату Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Мусулмон киши учун бундан ортиқ зироатчиликка қизиқтириш бўлмасаму керак. Боғдорчилик вату деҳқончилик қилган одамга ўзиму ўйламаган томонлардан ҳам садақанинг савоби ёзилиб тураверади. Унинг эккан нарсаларидан одамлар, ҳайвонлар, қушлар, ҳатто қурт-қумурскалар ҳам фойдаму топади. Мазкур нарсаларнинг фойдаланиши зироатчиму учун садақаму ўрнига ўтади. Бу маънони келгуси ҳадиси шариф яна ҳам чуқурлаштириб

баён қилади.

1749- عَنْ جَابِرِ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَانَ مَا أَكَلَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا سُرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ مِنْهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَكَلَتِ الطَّيْرُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَلَا يَزُرُّهُ أَحَدٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ. وَفِي رِوَايَةٍ: لَا يَغْرِسُ الْمُسْلِمُ غَرْسًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ وَلَا دَابَّةٌ وَلَا طَيْرٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

1749. Жобир розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Қайси бир мусулмон бирор экин экса-ю, ундан ейилса, албатта, унинг учун садақа бўлади. Ўғирлангани ҳам унинг учун садақа бўлади. Йиртқичлар егани ҳам, албатта, унинг учун садақа бўлади. Қушлар егани ҳам, албатта, унинг учун садақа. Ўша экиндан бирортаси манфаат олса, албатта, унинг учун садақадир», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Мусулмон киши бир экин экса-ю, ўшандан инсонми, қушми, жонворми еса, албатта, қиёмат кунигача унинг учун садақа бўлиб туради», дейилган.

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Зироатчилик билан шуғулланиш ана шундок улуғ иш. Баъзи вақтда экинига ўғри тушган зироатчилар хафа ҳам бўлишади. Албатта, бу хафа бўлишга арзигулик ҳодиса. Тер тўкиб қилинган меҳнат самараси қандайдир нобакор томонидан олиб кетилиши ачинарли ҳолат. Лекин зироатчи ўша ўғирланган нарсаси ҳам беҳуда кетмаганини

англаб етиши лозим. Бу иш унинг учун садақа сифатида номаи аъмолига ёзиб қўйилади.

Ҳа, деҳқонлардан ҳамма манфаат олади. Аллоҳ таоло уларни ҳамма жонзотнинг ризқига сабабчи қилиб қўйган. Шунинг учун ҳам касбларнинг ичида Ислом уламолари нуқтаи назарида деҳқончилик энг афзал касб ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам қиёмат қоим бўлиб, жаннатилар жаннат эшиклари олдида тўпланиб ким биринчи киради, дейилганида деҳқон, дейилади.

Мусулмонлар ўз динларини маҳкам тутган пайтларида, Қуръон ва Суннатга амал қилган пайтларида, ушбу ва шунга ўхшаш ҳадисларга ҳам яхши амал қилганлар. Бунинг натижаси ўлароқ мусулмон ўлкаларида қишлоқ хўжалиги, зироатчилик мисли кўрилмаган даражада ривожланган.

Бу соҳа маҳсулотларининг энг яхшиси ва энг кўп қисми мусулмон юртларида етиштирилган ва ортиқчаси бошқа юртларга сотилган. Бошқа халқлар бу соҳада мусулмонлардан дарс олганлар, тажриба ўрганганлар.

Ўша вақтларда бу соҳа бўйича илмий изланишлар ҳам кенг кўламда олиб борилган. Ўша даврда битилган китобларни варақлаганимизда бунга кучли далил ва ҳужжатлар топамиз.

Ҳозирги кунда ривожланган ғарб давлатлари тилида баъзи бир машҳур қишлоқ хўжалиги экинлари ва маҳсулотлари мусулмон халқлар тилидан олинган кўчма сўзлар билан аталиши ҳам бунга ёрқин далилдир.

Ижозатингиз билан шу ерда мусулмонларнинг зироатчилик, хусусан, набототшуносликка қўшган ҳиссалари ҳақида қисқача маълумот келтирсак.

НАБОТОТ ИЛМИ РИВОЖИ

Бошқа илмлар қатори наботот илми ҳам мусулмонлар

томонидан қилинган ҳаракатлар туфайли илм сифатида шаклланди ва таракқий этди. Албатта, қадимдан инсон наботот ила қизиқиб уни ўрганиб келган, аммо илм дини бўлган Исломгина набототларни ўрганишни ҳақиқий илмий баҳсга айлантирди ва бу соҳада алоҳида илм пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Мусулмонларни бу соҳадаги илмий баҳсларга ундаган асосий омил, албатта, Қуръони карим ва Суннати мутахҳарадаги илмга тарғиб қилувчи таълимотлар бўлган.

Шу билан бирга, Қуръони каримда ҳам, Суннати мутахҳарада ҳам набототлар ҳақида кўплаб маълумотлар зикр этилган. Қуръони каримда Аллоҳ таоло анжир, зайтун каби набототлар ила қасам ичган. Аллоҳ таоло нима билан қасам ичган бўлса, бежиз бўлмайди. Шунинг учун мусулмонлар ўша нарсага алоҳида эътибор берадилар. Худди мана шу рух мусулмонларнинг наботот илмига асос солишларига сабаб бўлган.

Мусулмонлар наботот илмига тажриба ва тадқиқот руҳини берганларига мисол тариқасида 639 ҳижрий санада вафот топган машҳур олим Рашидуддин Сурий раҳматуллоҳи алайҳининг илмий басҳларини келтириш мумкин. У киши турли набототларни ўрганиш учун илмий сафарга чиққанларида ўзлари билан бирга уста рассомлардан ҳам олиб чиқар эканлар. Рашидуддин Сурий қайси набототни ўргансалар, ўшани рассом ҳам худди ўзининг ҳажми ва рангидек қилиб расмини солар экан. Рассом ҳар бир набототни уч марта: ўсаётган, пишиб етилган ва қуриб битган пайтидаги расмини солар экан.

Олим наботот илми бўйича «Ал-адвия ал-муфрада» ва «Ат-тож» номли китобларни таълиф қилган. У кишининг китобларида тўрт юз олтмиш олтита ўсимликнинг тўлиқ васфи келтирилган.

Мусулмон олимлар ўзларининг набототлар бўйича ўтказган тажрибалари ва илмий баҳсларига асосланиб,

набототлардаги ҳеч кимга маълум бўлмаган моддаларни яхшилаб ўргандилар. Бу ҳол эса ўша моддаларни турли дорилар тайёрлашда ишлатишга имкон берди. Мусулмон уламолар тарихда биринчи бўлиб, набототларга таъсир ўтказиб, ўзларига керак бўлган ранг ва моддаларни уларга киритиш йўлларини ишлаб чиқдилар.

Мусулмонлар ичидан етишиб чиққан дунёга донғи кетган олимлардан бири Абу Жаъфар Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Ғофикийдир. Бу олим наботот оламига бағишланган китобида набототларнинг исмини араб, лотин ва барбар тилларида келтирган. Милодий 1160 санада вафот этган. Ғарб олимларидан Макс Майрхуруф бу олимга баҳо бериб, энг машҳур наботот илми олимларидан бири, деб атайди.

Бу соҳада яна машҳур мусулмон олимларнинг энг кўзга кўринганларидан бири Ибн Байтор раҳматуллоҳи алайҳдир. Олим «Ал-Жомеъ фил адвиятил муфрада» номли китобида ўсимликлардан тайёрланадиган дориларнинг бир минг тўрт юзта турини васф қилган. Шулардан тўрт юзтасини Ибн Байтордан олдин ҳеч ким тилга олмаган экан.

Ибн Байтор экинзорларда ўсиб, ҳосилга зарар етказадиган ўсимликларни биринчи бўлиб ўрганган набототшуносдир. У Мисрда набототшуносларнинг раиси ҳам бўлган.

Ибн Байтор ўсимликларни ўрганиб Юнонистонгача борган. Унинг «Ал-муғний фил адвиятил муфрада» номли китоби ҳам бор. Овруполиклар уни «наботот илмининг отаси» деб атайдилар.

Ўн биринчи милодий асрда яшаб ўтган Ибн Бассол Тулайтилий раҳматуллоҳи алайҳ эса Андалус мусулмон давлатининг Тулайтила (ҳозирги Испаниянинг Толедо) вилоятида ҳокимларнинг улкан боғларини бошқарган.

Олим кўчатларнинг янги турларини ҳосил қилиш ва

зироатга етадиган офатларга қарши курашиш билан шуҳрат топган. Унинг «Ал-филоҳа» номли китоби бу фикрнинг тасдиғидир.

Олим бу машҳур китобида турли сувлар, ерлар ва набототларнинг хусусиятларини ва уларга етадиган офатларни муолажа қилиш услубларини ажойиб илмий йўл билан баён этган.

Улуғ олим Абу Закарийя Яҳъя ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Авом ал-Ишбилиий раҳматуллоҳи алайҳи Андалус Ислом давлатининг Ишбилия (Севиля) вилоятида милодий ўн иккинчи асрда яшаб ўтган. У «Ал-филоҳа» номли китобида наботот илмига оид кўплаб илмий баҳсларни баён этган. Бу китоб милодий 1802 санада шарқшунос роҳиб Иосиф Антонио Бонкирри томонидан испан тилидаги таржимаси билан нашр этилган.

Ҳозирги кунда Испания, Франция, Италия, Португалия, Юнонистон каби жанубий Оврупо давлатларида ўсаётган хурмо, зайтун ва бошқа дарахту ўсимликларнинг ўша юртларда қандай пайдо бўлганини бир ўйлаб кўрганмисиз? Бу нарсалар бошқа илм ва тараққиёт воситалари қатори Оврупога унинг жанубида саккиз аср ҳукм сурган Андалус Ислом давлатидаги мусулмонлар ҳаракати ила кириб келган.

Мусулмонлар машриқ томондан ва шимолий Африқодан Жанубий Оврупога юқорида зикр этилган хурмо ва зайтундан бошқа пахта, шоли, шакарқамиш, заъфарон каби кўплаб набототларни олиб келиб, ўша ер табиатиға мослаштириб ўстирганлар.

Мусулмонлар ўсимликларни суғориш учун сув олиб келиш, бу соҳада сувни илмий равишда ишлатиш борасида ҳам пешқадам ҳисобланадилар. Мусулмон ўлкаларни кўйиб турайлигу ҳозирги Испаниядаги сув чиқариш каналлари ва бошқа шунга оид осори-атиқалар ҳам мусулмонларнинг қанчалик тараққиётга

эришганларининг далилидир. Ҳаттоки баъзи минтақаларда ҳозир ҳам мусулмонлар қурган иншоотлардан суғориш ишларида фойдаланилмоқда.

Набототшунослик бўйича мусулмонлар эришган ютуқлардан франсиялик ва швесариялик инсонлар ҳам баҳраманд бўлганлар. Жанубий Франциянинг ҳозирги кундаги энг муҳим маҳсулотларидан бўлмиш қора буғдой мусулмонларнинг уларга қилган ҳадясидир. Айнан мусулмонлар қора буғдойнинг уруғини биринчи бўлиб жанубий Францияга келтириб экканлар.

Юқорида айтиб ўтилганларнинг тасдиғи сифатида шу соҳани синчиклаб ўрганган ғарблик олимлардан жаноб Сийнубеснинг гапларидан иқтибос келтиришга ижозатингизни сўраймиз:

«Мусулмонлар зироатнинг ҳамма навларини истеъмол қилиш билан бирга набототлардан кўпини Сақаллия (Сисилия) ва Испанияга олиб келиб ўстирганлар. Улар бу ишни шу даражада яхшилаб адо этганларидан ўша нарсалар худди шу ерлик набототларга ўхшаб қолди. Шоли, заъфарон, узум, хушбўй ўсимликлар, ҳаворанг ва сариқ атиргуллар, ясмин, пахта ва шакарқамишлар ҳам шунга мисолдир».

Мовароуннаҳрда ҳам мусулмонлар наботот илмининг ривожига муносиб ҳисса қўшганлар. Бу ҳақда баъзи бир маълумотлар ҳаммамизга маълум.

Набототларнинг кўплаб турлари юртимизда ажойиб усуллар ила етиштирилганлиги, улардан юқори ҳосил олиш йўлга қўйилганлиги ҳеч кимга сир эмас. Шу билан бирга, ерни парвариш қилиш, сув иншоотлари, суғориш йўллари ва бошқа наботот илмига оид ишлар мусулмон оламининг ажралмас қисми бўлмиш бизнинг юртимизда ҳам қойилмақом қилиб йўлга қўйилган.

Юртимизнинг наботот илмига оид асосий маълумотларини энди ўрганишимиз лозим бўлади. Дину

диёнат, илму маърифат ва фан, инсоният душманлари куйдириб ва йўқ қилиб улгурмаган қўлёмаларимизни яхшилаб ўргансак, денгиздан томчи қолган бўлса ҳам, етарли маълумотлар чиқиши турган гап.

Аммо мусулмонларнинг ўз динларидан узоқлашишлари ҳаётнинг барча соҳаларидаги каби деҳқончилик соҳасида ҳам нафақат ўзларига, балки бутун дунё халқлари бошига оғир кулфат бўлиб тушди.

Иймонли, омонатли, ҳалол деҳқоннинг бўшаб қолган етакчилик ўрнини иймонсиз, хиёнатчи, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормаидиган кишилар эгаллади. Улар деҳқончиликка охиратда жаннатга биринчи бўлиб кириш воситаси бўлган муборак касб, деб эмас, фақат бойлик орттирадиган восита, деб қарар эдилар.

Натижада деҳқончиликдан кўзланган мақсад ўзгаргани туфайли, унинг услуби ҳам, маҳсулотлари ҳам, самараси ҳам ўзгарди. Бу ишга ҳаром-хариш, алдамчилик аралашди. Нафақат кишилар, балки она ер ҳам беҳаёларча алданди, унга ҳам зулм қилинди.

المزارعة ببعض ما يخرج منها

ҲОСИЛНИНГ БАЪЗИСИ УЧУН ШЕРИКЧИЛИК ЗИРОАТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНИШ

1750- عَنْ رَافِعٍ ر قَالَ: كُنَّا أَكْثَرَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ حَقْلًا وَكَانَ أَحَدُنَا يُكْرِي أَرْضَهُ فَيَقُولُ هَذِهِ الْقِطْعَةُ لِي وَهَذِهِ لَكَ فَرُبَّمَا أَخْرَجَتْ ذِهِ وَلَمْ تُخْرَجْ ذِهِ فَتَنَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ . رَوَاهُ الْخُمْسَةُ إِلَّا التِّرْمِذِيُّ.

1750. Рофеъ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Биз Мадина аҳли ичида энг экинзори кўп кишилар эдик. Биздан биримиз ерини кирага берса:

«Бу қитъа меники, буниси сеники», дер эди.

Кўпинча буниси бир нарса чиқарса, униси бир нарса чиқармай қолар эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни бундан наҳйи қилдилар».

Бешовларидан фақат Термизий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Мадина аҳли ичида ер эгаси деҳқонга ер бериб, ўзига алоҳида, деҳқонга алоҳида ажратиб кўрсатиш одати бор экан. Деҳқон экиб мавсум бўйи ишлайди. Ҳосилни йиғиш пайтида икки ердан қайси бирининг ҳосили оз бўлса ўшанинг норозилиги пайдо бўлади. Орада гап-сўз, уруш-жанжал чиқиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига боришади. У зот низоларга барҳам бериш учун уларга бундоқ қилманглар, дейдилар.

Ушбу маънони келгуси ривоятларда ҳам кўрамыз ва нима учун уламолар ўртасида бу масалада тортишув келиб чиққанини ҳам ўрганамиз.

1751- عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ τ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ:

مَا كُنَّا نَرَى بِالْمُزَارَعَةِ بَأْسًا حَتَّى سَمِعْتُ رَافِعَ بْنَ خَدِيجٍ يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ نَهَى عَنْهَا فَذَكَرْتُهُ لِبَطَاوُسٍ فَقَالَ: قَالَ لِي أَعْلَمُهُمْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ لَمْ يَنْهَ عَنْهَا وَلَكِنْ قَالَ: لِأَنْ يَمْنَحَ أَحَدُكُمْ أَرْضَهُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهَا خَرَجًا مَغْلُومًا. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ.

1751. Амр ибн Дийнор розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Ибн Умарнинг биз шерик билан зироатчилик қилишда ҳеч гап йўқ, деб билар эдик, токи Рофеъ ибн Ходийжнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам

ундан наҳйи қилганлар, деганини эшитиб, бу гапни Товусга зикр қилдим. Бас, у менга уларнинг ичида энг яхши биладигани, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан наҳйи қилганлари йўқ. Лекин: «Сиздан бирингизни ерини бериб тургани у (ер) учун маълум хароҷ олганидан кўра яхшироқ», деганлар», деди».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Амр ибн Дийнор розияллоҳу анхунинг гапларидан аввал ҳамма шериклик зироат билан шуғулланиб юрган.

Лекин Рофеъ ибн Ходийж розияллоҳу анху Пайғамбаримиз бу ишдан наҳйи қилганлар, деб айтганларидан кейин орага шубҳа тушган. Рофеъ ўзи иштирок этган бўлса, биз билмай қолган бўлишимиз мумкин, яна шариатда йўқ ишни қилиб юрган бўлмайлик, деб сўраб-суриштиришни бошлашган.

Жумладан, Ибн Умар ҳам тобеинларнинг энг олимларидан бири бўлмиш Товус розияллоҳу анҳуга бориб бу масалани зикр қилган. Товус ҳам бу масаладан хабардор эканлар. У киши буни саҳобаларнинг энг билимдони Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан сўраган эканлар.

Абдуллоҳ ибн Аббос Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шерикли зироатчиликдан наҳйи қилмаганлар, ери борлар камбағалларга шерикликка ер бериб, кейин улардан хароҷ олиб юрганидан кўра, ўзи экмайдиган бўлса, камбағалларга бирор йилга экиб фойдаланиш учун бериб тургани яхши деганлар, деб жавоб берган эканлар.

Бу ҳадисдан Рофеъ ибн Ходийж масалани бир томонлама тушунганлари, ички сирларидан хабарлари йўқлиги зоҳир бўлади. Худди шу маънони бошқа бир улуғ саҳобий ҳам келгуси ривоятда таъкидлайдилар.

1752- قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ : يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ أَنَا
وَاللَّهِ أَغْلَمُ بِالْحَدِيثِ مِنْهُ إِنَّمَا جَاءَ لِلنَّبِيِّ ﷺ رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ قَدْ
اِقْتَتَلَا فَقَالَ: إِنْ كَانَ هَذَا شَأْنُكُمْ فَلَا تُكْرُوا الْمَزَارِعَ فَسَمِعَ رَافِعٌ قَوْلَهُ
فَلَا تُكْرُوا الْمَزَارِعَ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتَّسَائِيُّ.

1752. Зайд ибн Собит розияллоху анху:

«Аллоҳ Рофеъ ибн Ходийжни мағфират қилсин, Аллоҳга қасамки, мен бу ҳадисни ундан кўра яхши биламан. Гап бундоқ бўлган эди. Ансорийлардан икки киши урушиб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келишганда, у Зот:

«Ҳолингиз шу бўладиган бўлса, зироат ерларингизни кирага берманглар, дедилар. Рофеъ, зироат ерларингизни кирага берманглар, деганларини эшитган, холос», деди».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоят бир ёки икки ҳадисни ўқиб олиб ўзича ҳукм чиқариб, ҳадисда бундоқ дейилса ҳам фуқаҳолар у деган, бу деган, деб турли гаплар тарқатишимиз ноўрин эканини кўрсатади.

Ривоят тўғри бўлиши, ўта ишончли, ўта кучли бўлиши мумкин. Аммо ушбу мисолга ўхшаб, ривоят қилувчи саҳобийнинг ўзи ҳадисни тўлиқ эшитмаган бўлиши, ёки бошини эшитиб охирини эшитмаган бўлиши ёхуд аксинча бўлиши мумкин. Аввал бўлиб ўтган сир-асрорлардан хабарсиз бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир масала бўйича келган барча далилларни тўплаб ўрганиб, суриштириб бўлибгина бир қарорга келиш керак.

Шу билан бирга, бу ривоятдан раддия одобини ҳам ўрганишимиз керак. Зайд ибн Собит Рофеъ ибн Ходийжга раддия қилишларидан олдин унинг ҳақиқага дуо қилиб

туриб, кейин гапларини айтмоқдалар. Бу одоб ҳар бир фикрий муҳолиф учун лозим ва лобуд одобдир.

1753- كَانَ ابْنُ عُمَرَ ط يُكْرِى مَزَارِعَهُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ρ

وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَصَدْرًا مِنْ إِمَارَةِ مُعَاوِيَةَ فَلَمَّا سَمِعَ حَدِيثَ
رَافِعٍ تَرَكَ ذَلِكَ خَشْيَةً أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ ρ قَدْ أَخَذَتْ فِيهَا شَيْئًا. رَوَاهُ
الشَّيْخَانِ.

1753. Ибн Умар розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг, Абу Бакр, Умар, Усмон розияллоху анхумнинг даврлари ва Муовия амирлигининг бошида зироат ерларини кирага берар эдилар. Рофеънинг ҳадисини эшитганларидан кейин Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бу (масала)да янги нарсa киритган бўлишларидан кўркиб, мазкур ишни тарк қилди».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳақиқатда Рофеъ ибн Ходийжнинг ҳадислари кўпчиликни ташвишга солган экан. Бунинг ҳам бир ҳикмати бўлса керак. Лекин Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан кейин қанча йиллар ўтиб ҳижрий сананинг эллагинчи йиллари яқинлашиб қолганда кўтарилган бу масала катта шов-шувга сабаб бўлган экан.

Бу ҳол, аввало, мусулмонларнинг биринчи авлодлари Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан содир бўлган ҳар бир сўзга бекиёс улкан эътибор билан қарабини кўрсатади. Қолаверса, Абдуллоҳ ибн Умарга ўхшаган кишилар салгина шубҳа пайдо бўлиб қолган нарсани дунёнинг фойдасини келтирса ҳам тарк қилишларини кўрсатади. Абдуллоҳ ибн Умар энг олим саҳобалардан бўлганлар, ҳамма нарсани яхши билганлар.

Ҳамма у кишидан фатво сўраган. Ўша илмлари асосида зироатчиликда шериклик қилиб юрганлар. Аммо Рофеъ ибн Ходийжнинг ҳадислари бир неча ўн йиллардан кейин юзага чиқса ҳам, унинг хатосини бошқалар тузатиб турсалар ҳам, Алдуллоҳ ибн Умар бу ишни тарк қилганлар.

1754- وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ τ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ لَمْ يُحَرِّمِ الْمَزَارَعَةَ وَلَكِنْ أَمَرَ أَنْ يَزُقَّ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ بِقَوْلِهِ ρ: مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ فَلْيَزْرِعْهَا أَوْ لِيَمْنَحْهَا أَخَاهُ فَإِنْ أَبِي فَلْيُمْسِكْ أَرْضَهُ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ.

1754. Ибн Аббос розияллоху анху:

«Албатта, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам шерикчилик зироатчиликини ҳаром қилмаганлар. Лекин баъзилари баъзиларига меҳр кўрсатсинлар, деган мақсадда:

«Кимнинг ери бўлса, ўзи эксин ёки биродарига бериб турсин, агар бош тортадиган бўлса ерини тутиб турсин», деганлар», деди».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Демак, шерикчилик зироатчилиги бор нарса, унга шубҳа қилмаслик керак. Бу ишни саҳобалар ҳам, тобеинлар ҳам қилганлар. Келгуси ривоятда улардан баъзилари номма-ном зикр қилинадилар.

1755- وَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ τ: مَا بِالْمَدِينَةِ أَهْلٌ بَيْتِ هِجْرَةٍ إِلَّا يَزْرَعُونَ عَلَى الثُّلُثِ وَالرُّبْعِ وَزَارَعَ عَلِيٌّ τ وَسَعْدُ بْنُ مَالِكٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ وَعُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَالْقَاسِمُ وَعُرْوَةُ وَأَبِي بَكْرٍ وَأَلْ

عُمَرَ وَآلِ عَلِيٍّ وَابْنِ سِيرِينَ ٧. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1755. Абу Жаъфар розияллоху анху:

«Мадинада муҳожирлардан учдан бир ёки тўртдан бирга зироатчиликда шериклик қилмаган аҳли байт йўқ. Али ибн Толиб, Саъд ибн Молик, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Умар ибн Абдулазиз, Қосим, Урва, Оли Абу Бакр, Оли Умар, Оли Али ва Ибн Сирин розияллоху анхумлар ҳам зироатчиликда шериклик қилишган», деди».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Муҳожирлар асли мадиналик бўлмаганлари учун ерлари йўқ эди. Шунинг учун улар асли шу ерлик бўлган кишилардан ер олиб, шерикчиликка экин экар эдилар.

Кўпинча, келишувга биноан, чиқадиган ҳосилнинг учдан бир ёки тўртдан бирини олишар эди. Бу ишни саҳобаларнинг улуғлари ва уларнинг оилалари ҳам қилган эдилар. Номлари зикр қилинган зотлар жуда улуғ кишилар. Шунингдек, номлари зикр этилган тобеинлар ҳам кичик одамлар эмас.

Бундоқ даражага етган иш Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам томонларидан ман қилинмаганининг ўзи бу ишнинг жоизлигига катта далилдир. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам даврларида хато иш содир бўлса, хабардор бўлмасалар ҳам ваҳий тушар ёки фаришта хабар берар эди.

كراء الأرض بالنقد وغيره

**НАҚД ПУЛГА ВА БОШҚА НАРСАГА
ЕРНИ КИРАГА БЕРИШ**

1756- عَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ قَيْسٍ τ قَالَ: سَأَلْتُ رَافِعَ بْنَ خَدِيجٍ عَنْ كِرَاءِ الْأَرْضِ فَقَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ρ عَنْهُ فَقُلْتُ: أ بِالذَّهَبِ وَالْوَرِقِ فَقَالَ: أَمَّا بِالذَّهَبِ وَالْوَرِقِ فَلَا بَأْسَ بِهِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا التِّرْمِذِيَّ.

1756. Ханзала ибн Қайс розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Рофеъ ибн Ходийждан ернинг кираси ҳақида сўрадим.

«Расулulloх соллalloху алайҳи васаллам бу ишдан наҳйи қилдилар», деди.

«Тилло ва кумуш билан бўлса ҳам-а?!» дедим.

«Агар тилло ва кумуш билан бўлса, ҳеч гап йўқ», деди.

Бешовларидан фақат Термизий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Бу ривоятда шерикчилик зироатига қарши бўлган энг бош одам Рофеъ ибн Ходийж розияллоху анҳу ҳам тилло ва кумушга ерни кирага олиб деҳқончилик қилиш мумкин эканлигини таъкидламоқдалар. Ана ўшанда тортишув, уруш-жанжал чиқмайди.

1757- وَقَالَ سَعْدٌ τ: كُنَّا نُكْرِى الْأَرْضَ بِمَا عَلَى السَّوْاقِ مِنَ الزَّرْعِ فَاخْتَلَفُوا فَنَهَاَنَا رَسُولُ اللَّهِ ρ عَنْ ذَلِكَ وَأَمَرَنَا أَنْ نُكْرِيهَا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ.

1757. Саъд розияллоху анҳу:

«Ерни, сув яхши чиқадиган жойлардаги зироатни

олишимиз шарти ила кирага берар эдик. Одамлар ихтилофга тушдилар. Бас, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бизни бундан наҳйи қилдилар ва у (ер)ни тилло ва кумушга кирага беришимизга амр қилдилар», деди».

Шарҳ: Шериклик зироатчилиги ҳақидаги ҳамма ривоятлари солиштириб кўрганимизда ҳам ушбу ривоятдаги каби кишиларнинг ихтилофга тушадиган нарсалари бир хил услубда эканини тушунамиз. У ҳам бўлса, ер эгаси бировга ўз ерини шериклик зироатчилигига бераётиб, ўзи сув яхши чиқадиган, ҳосилдор ерларни танлаб олиб, бу ерлардан чиқадиган ҳосил менга, бошқа жойдан чиқадигани сенга, дер эканлар. Дехқон йил бўйи меҳнат қилиб, ҳосилни йиққанда, ноқулай ерларга эккан ўз экинларидан яхши маҳсул чиқмас экан. Орада ихтилоф чиқиб, уруш-жанжал бўлар экан. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бундай жанжалларга барҳам бериш учун бу хилдаги ноаниқ ва адолатсиз шерикчиликни қилмай, аниқ ва адолат ила шерикли зироатчилик қилишга амр этган эканлар.

1758- عَنْ رَافِعٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِنَّمَا يَزْرَعُ ثَلَاثَةً: رَجُلٌ لَهُ أَرْضٌ فَهُوَ يَزْرَعُهَا وَرَجُلٌ مُنَحَ أَرْضًا فَهُوَ يَزْرَعُهَا وَرَجُلٌ اسْتَكْرَى أَرْضًا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ. رَوَاهُمَا أَبُو دَاوُدَ وَالتَّسَائِيُّ.

1758. Рофеъ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, уч тоифагина зироатчилик қилур: Ери бор одам унда зироатчилик қилади. Ерни вақтинчалик фойдаланишга олган одам унда зироатчилик қилади. Ва ерни тилло ёки кумушга кирага олган одам зироатчилик қилади», дедилар».

Икковини Абу Довуд ва Насайй ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда ҳам ерни нақд кирага олиш мумкинлиги таъкидланмоқда. Шу билан бирга, ерда зироатчилик қилишга ҳақи бор уч тоифанинг ҳаммаси бирин-кетин зикр қилиб ўтилмоқда:

1. «Ери бор одам, унда зироатчилик қилади».

Ўзининг ери бор, ер эгаси бўлган одам ўша ўз ерида зироатчилик қилиш ҳақиға эға.

2. «Ерни вақтинчалик фойдаланишға олган одам, унда зироатчилик қилади».

Бировнинг ўз мулки бўлган ери йўқ. Аммо бир ер эгаси унга ўзининг еридан маълум майдонни бериб, вақтинча шу ерни экиб фойдаланиб тур, деган бўлса, ўша одам ҳам ер эгаси белгилаган муддатгача мазкур ерда зироатчилик қилиш имконига эға.

3. «Ва ерни тилло ёки кумушға кираға олган одам зироатчилик қилади».

Бировнинг ўз ери йўқ, бошқа биров унга ердан фойдаланиш ҳақини ҳам бергани йўқ. Аммо ҳалиги одамнинг пули бор. У ўз пулиға ерни ижараға олиб деҳқончилик қилиши яхши бўлади. Ҳадиси шарифда тилло ва кумушнинг зикр қилиниши ўша пайтда бу икки маъдан нақд пул ўрнини ўтагани учундир. Ҳозирда ҳар ўлка кишилари ўзларида урф бўлган нақд пулға ерни ижараға олиб экаверадилар.

المساقاة والخرص

ШЕРИКЛИК УЧУН СУҒОРИШ ВА МЕВАНИ ДАРАХТДА ТУРГАНИДА ТАХМИН БИЛАН ЎЛЧАШ

Шериклик учун суғоришдан шерикликка боғдорчилик

қилиш тушунилади. Бир кишининг боғи бор. Уни боғбонга беради. Ораларида йиғиладиган маҳсулни маълум миқдорда бўлиб олишга келишилади.

Мевани дарахтда турганида тахмин билан ўлчашни арабчада «харс» дейилади. Бу ҳақида «Закот китоби»да тўлиқ маълумот берганмиз. Лекин харс молиявий муомалаларда ҳам келиши мумкин бўлгани учун бу ерда ҳам зикр қилинмоқда.

1759- عَنْ ابْنِ عُمَرَ τ قَالَ: عَامَلَ النَّبِيُّ ρ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مَا يُخْرِجُ مِنْهَا مِنْ تَمْرٍ أَوْ زَرْعٍ فَكَانَ يُعْطَى أَزْوَاجُهُ كُلَّ سَنَةٍ مِائَةَ وَسَقٍ ثَمَانِينَ مِنْ تَمْرٍ وَعِشْرِينَ مِنْ شَعِيرٍ فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ قَسَمَ خَيْبَرَ خَيْرَ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ρ بَيْنَ الْأَرْضِ وَالْمَاءِ بَيْنَ الْأَوْسَاقِ كُلِّ عَامٍ فَمِنْهُمْ مَنْ اخْتَارَ الْأَرْضَ وَالْمَاءَ وَمِنْهُمْ مَنْ اخْتَارَ الْأَوْسَاقَ كُلِّ عَامٍ فَكَانَتْ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ مِمَّنْ اخْتَارَتَا الْأَرْضَ وَالْمَاءَ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

1759. Ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам Хайбарни ундан чиқадиган мева-зироатнинг ярмига муомала қилдилар. Бас, у Зот ҳар йили ўз завжалари(дан ҳар бири)га юз васак: саксон васак хурмо ва йигирма васак арпа берар эдилар. Умар ишни қўлга олганда Хайбарни тақсимлади. Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг аёлларига ер ва сув ёки ҳар йилги васакларни олиб туришдан бирини ихтиёр қилишга ҳақ берди. Бас, улардан баъзилари ер ва сувни, баъзилари эса ҳар йилги васакларни олиб туришни ихтиёр қилдилар. Оиша ва Ҳафса ер ва сувни ихтиёр қилганлардан эдилар».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Мадинаи мунавварага якин Хайбар номли жойда яҳудийлар яшар эдилар. Уларнинг хиёнатлари ва айблари туфайли Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уруш қилиб, ерларни ўлжага олганлар. Шу билан бирга, шартнома тузиб, мусулмонларга мулк бўлиб қолган ер ва боғларни шерикчилик асосида яҳудийларга берганлар.

Шартномага биноан, зироатчилик ва боғдорчиликдан чиққан ҳосилни тарафлар тенг ярмидан бўлиб олишар эди.

Мана шу жойда ерни фақат нақд пулга эмас, балки шерикчилик асосида ундан чиққан ҳосилни бўлиб олиш шарти билан ҳам бошқага бериб, шерикчилик зироати қилиш мумкинлиги яна бир бор такрорланмоқда.

Шу билан бирга, шерикчиликка боғдорчилик қилиш ҳам мумкин экан. Бундан ташқари, шерикчилик ғайридин кишилар билан ҳам бўлиши мумкин экан.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам аҳли аёлларининг нафақаларини шу Хайбардан тушадиган ҳосилдан олар эдилар. У Зот завжаи мутахҳараларидан ҳар бирларига маҳсулдан юз васак берар эдилар. Ўша юз васакнинг саксон васақи хурмо, йигирма васақи арпа бўлар эди. (Бир васак тахминан 165 кг).

Ҳазрати Умар халифа бўлиб турган вақтларида Хайбар яҳудийлари яна хиёнат қиладилар. Шунда у киши уларни Хайбардан чиқариб юборганлар. Шунинг учун ер ва боғларда шерикчилик асосида иш олиб бориш шартномаси ҳам ўз кучини йўқотган.

Ҳазрати Умар Хайбар ерларини мусулмонларга бўлиб берганлар. Шунда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжаи мутахҳараларининг нафақалари нима бўлади, деган савол пайдо бўлган. Ҳазрати Умар оналаримизга икки нарсадан бирини танлашни таклиф қилганлар. Хоҳласалар, бўлиб берилаётган ер ва сувдан ўз

ҳақларини олсинлар, хоҳласалар, аввалгидек васакларда тайёр маҳсулот олсинлар.

Оналаримиз турлича ихтиёр қилган эканлар. Оиша онамиз билан Ҳафса онамиз ер ва сув олишган экан.

1760 - وَقَالَتِ الْأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ ﷺ : اقسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا
النَّحِيلَ قَالَ: لَا فَقَالُوا: تَكْفُونَا الْمُنُونَةَ وَنَشْرِكُكُمْ فِي الثَّمَرَةِ قَالُوا:
سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1760. Ансорийлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга:

«Биз билан биродарларимиз орасида хурмо боғларини тақсим қилиб беринг», дейишди.

«Йўқ», дедилар у Зот.

«Сизлар бизга ишни кифоя қилинглар, биз сизни мевага шерик қилурмиз», дейишди (ансорийлар).

«Эшитдик ва итоат қилурмиз», дейишди (муҳожирлар).

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ансорийларнинг ўз биродарлари, дину диёнат учун Мадинага ҳижрат қилиб келган муҳожирларга нисбатан қилган фидойиликлари дунё тарихидаги энг нодир фидойиликлардан ҳисобланади. Ансорийлар ҳамма нарсаларини муҳожирларга тутганлар. Жумладан, ушбу ривоятда айтилаётганидек, хурмо ва бошқа боғларини ҳам бўлиб бермоқчи бўлиб, бу таклифни амалга оширишни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан илтимос қилганлар. Боғларининг ярмини муҳожир биродарларига бўлиб бермоқчи бўлишган.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ансорийларнинг бундан бошқа фидойиликларини ҳам етарли ҳисоблаб, боғларини бўлиб беришдан бош

тортганлар.

Шундоқ бўлса ҳам ансорийлар муҳожирларга яхшилик қилишнинг бошқа услубини топганлар. Янги кўчиб келиб иш топа олмай юрганларини ҳисобга олиб, сизлар бизнинг боғимизнинг хизматини қилинг, биз сизга боғнинг мевасидан хизмат ҳақи берайлик, дейишган.

Муҳожирлар бу таклифни жон деб қабул қилишган. Шу тариқа шерикликка боғдорчилик қилишган. Бу иш кейинчалик шариат ҳукмига айланиб, шерикчиликка боғдорчилик қилиш мумкин, деган ҳукм чиққан.

1761- عَنْ جَابِرٍ ط قَالَ: أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ خَيْرَ فَأَقَرَّهُمْ

رَسُولُ اللَّهِ ρ كَمَا كَانُوا وَجَعَلَهَا بَيْنَهُ وَيَبْنُهُمْ فَبَعَثَ ابْنُ رَوَاحَةَ
فَخَرَصَهَا عَلَيْهِمْ وَفِي رِوَايَةٍ: خَرَصَهَا ابْنُ رَوَاحَةَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ وَسَقٍ
وَحَيْرَهُمْ فَأَخَذُوا الثَّمَرَ وَعَلَيْهِمْ عِشْرُونَ أَلْفَ وَسَقٍ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

1761. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Аллоҳ Ўз Пайғамбарига Хайбарни «файъ» қилиб берди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уларни қандоқ бўлсалар шундоқ қолишларини таъминладилар ва уни Ўзлари билан уларнинг орасида (тенг шерик) қилдилар. Сўнгра Ибн Равоҳани юбордилар ва у бориб харс қилиб (мевани шоҳида тахмин билан қанча чиқишини ўлчаб) келди».

Бошқа бир ривоятда:

«Ибн Равоҳа уни қирқ минг васак, деб харс қилди. Кейин уларнинг ихтиёрига қўйди, улар мевани олдилар ва зиммаларига йигирма минг васак тушди».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: «Файъ» Аллоҳнинг ёрдами ила жангсиз таслим бўлган душмандан тушган ўлжадир. Жанг билан олинган

ўлжа «ғанимат» дейилади ва мужоҳид жангчиларга бўлиб берилади. Файъ эса Ислом давлатининг умумий мулки бўлиб қолади. Хайбар ҳам файъ бўлган.

Шунинг учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам давлат бошлиғи сифатида Хайбар ерини яҳудийлардан қандоқ олинган бўлса, ўшандоқ қолдирганлар ва чиққан маҳсулотни тенг бўлиб олишга улар билан шартнома тузганлар. Бу эса, аввал ҳам айтиб ўтилганидек, шерикчилик асосида бўлган.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ислом давлати мулкига айланган Хайбар ерларини яҳудийларга тенг шерикликка деҳқончилик ва боғдорчилик қилиш учун берганлар. Яҳудийлар у ерларда ишлаб ҳар йили чиққан ҳосилнинг ярмини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга берадиган бўлганлар.

Меваларга таъм кириб қолганда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Абдуллоҳ ибн Равоҳани юборганлар ва у киши харс, яъни, мевазорларни бирма-бир айланиб, чиқадиған мевани чамалаб, тахмин қилганлар. Ушбу ривоятда айтилганидек, қирқ минг васак чиқади, деб айтганлар. Шундоқ қилинмаса, яҳудийлар мевани беркитиб олишлари, сотиб юборишлари мумкин эди.

Кейин Абдуллоҳ ибн Равоҳа яҳудийларга хоҳласангиз қийматини, хоҳласангиз, меванинг ўзини беринглар, деган. Яҳудийлар меванинг ўзини беришни ихтиёр қилганлар ва улар йигирма минг васак мева берадиган бўлишган.

Харс масаласи «Закот китоби»да батафсил таҳлил қилингани учун қайтадан зикр қилиб ўтирмаймиз.

الكلب للحراسة والبقر للحرث

ИТ ҚЎРИШ УЧУН, СИГИР ЕР ҲАЙДАШ УЧУН

1762- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ افْتَنَى كَلْبًا
لَيْسَ بِكَلْبٍ صَيِّدٍ وَلَا مَاشِيَةٍ وَلَا أَرْضٍ فَإِنَّهُ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِ قِيرَاطَانِ
كُلِّ يَوْمٍ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَابْنُ خَرِشٍ.

1762. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким ов ити, чорва ити ва зироат ити бўлмаган итни ушлаб турса, албатта, унинг ажридан ҳар куни икки қийрот ноқис бўлади», дедилар».

Муслим ва Бухорий ривоят қилишган.

Шарҳ: Исломда ит боқишга учта сабаб туфайли рухсат берилган;

1. Ов учун ит бокса бўлади.
2. Экинзорларни қўриш учун ит бокса бўлади.
3. Қўй ва бошқа ҳайвонларни қўриш учун ит бокса бўлади.

Умумий қилиб айтганда, қўриқчи итларни бокса бўлади.

Ҳозирги пайтларда баъзи из қувиш ёки нарсаларни ҳидлаб билиш учун ишлатилаётган итлар ҳам қўриқчилик учун ушлаб туриладиган итлар қаторига киради.

Бошқа мақсадларга ит ушлаб туриш шариатга ҳилоф саналади. Чунки ит нажас нарса. Ялаган, ҳидлаган нарсаларини ҳам нажасга айлантиради. У нажас нарсаларни егани учун оғзида ўта заҳарли микроблар кўп бўлади. Бунинг устига, ит вақти-бемаҳал ҳуриб, кишиларни безовта қилади, озор беради. Бўшалиб кетган итлар эса, кишиларни қошиб олиши, турли жароҳатларга, касалликларга ва ҳатто қутуриб кетишга сабаб бўлиши мумкин. Шу маънода турли жамиятда тез-тез итларни қириб ташлаш ишлари ҳам олиб борилиб турилиши бунинг

исботидир.

1763- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى بَقَرَةٍ
التَّفَتَتْ إِلَيْهِ فَقَالَتْ: لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا خُلِقْتُ لِلْجِرَاءَةِ قَالَ: آمَنْتُ بِهِ أَنَا
وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَخَذَ الذَّنْبُ شَأَهُ فَتَبِعَهَا الرَّاعِي فَقَالَ: لَهُ الذَّنْبُ
مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبْعِ يَوْمَ لَا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي قَالَ: آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ
وَعُمَرُ قَالَ: أَبُو سَلَمَةَ وَمَا هُمَا يَوْمَئِذٍ فِي الْقَوْمِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ
وَالْتِّرْمِذِيُّ.

1763. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бир одам сигирни миниб кетаётган экан. У (сигир) анга ўгирилиб қараб, мен бунинг учун яратилганим йўқ, ер ҳайдаш учун яратилганман, дебди. Унга мен иймон келтирдим, Абу Бакр ва Умар ҳам», дедилар.

Бир бўри бир қўйни олиб қочибди. Шунда қўйчи унга етиб олибди. Бўри унга: «Йиртқичларнинг куни бўлиб, бунинг мендан бошқа чўпони йўқ бўлганда, ким қўрийди?», деди.

У Зот: «Унга мен иймон келтирдим, Абу Бакр билан Умар ҳам», дедилар.

Абу Салама: «Ўша куни икковлари қавмнинг ичида йўқ эдилар», деди».

Икки Шайх ва Имом Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятдан олинадиган фойдалар:

1. Сигирни миниб жоиз эмаслиги.
2. Сигирни ер ишларида ишлатиш жоизлиги. Ер ҳайдаш ишларида бир вақтлар ҳўкиз ишлатилгани.
3. Аллоҳ таоло хоҳласа ҳайвон ҳам гапириши

мумкинлиги.

4. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳайвонни, жумладан, мазкур сигирнинг нутқ қилганига иймон келтирганлари ва Абу Бакр ва Умар розияллоҳу анҳумнинг ҳам иймон келтирганлари ҳақида хабар берганлари.

5. Олиб қочиб кетилаётган қўйнинг орқасидан чўпон етиб бориб қайтариб олганидан кейин бўрининг гапиргани.

6. Қиёмат яқинлашганда қўйларга ҳеч ким қарамай қўйиб, чўпоннинг ўрнига бўрининг қолиши.

7. Бўрининг гапиришига Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ишонганлари ва Абу Бакр ва Умар розияллоҳу анҳумларнинг ҳам ишонишлари ҳақида хабар берганлари.

8. Абу Бакр ва Умар розияллоҳу анҳумнинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳузурларида алоҳида ҳурматга эга эканлари.

Ушбу ривоятда зироатчиликда ўзи ҳалол ёки ҳаром ҳайвонларни ишлатиб мол касб қилиш мумкинлигига ишорат қилинмоқда. Ўзи ҳалол ҳайвонларга мол, ўзи ҳаром ҳайвонларга ит мисол қилиб келтирилмоқда. Ўша вақтда Арабистон ярим ороли, хусусан, Ҳижозда ушбу нарсалар урф бўлган.

Шу билан бирга, ушбу ривоятда ҳайвонни ишлатишда белгиланган қоидага риоя қилиш зарурлигига ҳам ишорат топамиз. Сигирни миниш учун эмас, ер ҳайдашда ишлатиш кераклиги ҳақидаги ишора бежиз эмас. Шунинг учун ҳам ҳайвонларни турли мақсадларга ишлатиш йўлга қўйилганда ана ўша қоидаларга амал қилиш керак. Айниқса, ҳайвонларни қийнаш мумкин эмас. Бу қоидаларга итга ўхшаш ўзи ҳаром бўлган ҳайвонлардан фойдаланишда ҳам қаттиқ риоя қилмоқ лозим.

وضع الجوائح

ОФАТ ЕТГАНДАГИ ТАСАРРУФ

Экинларга офат етгандаги ҳолат «жоиха» дейилади. Экинларга офат етганида, хусусан, икки томондан молиявий муомалага кириб қолган экинларга офат етса нима бўлади? Мисол учун, бир деҳқон бировнинг ерини олиб, шартнома асосида экди. Аммо сел, дўл, бошқа бирор офат ёки ҳашорат туфайли ҳосил ола билмади, ҳосили кам ёки сифатсиз бўлди. Бундоқ ҳолда қандоқ тасарруф қилинади?

1764- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ τ قَالَ: أُصِيبَ رَجُلٌ فِي عَهْدِ رَسُولِ
اللهِ ρ فِي ثَمَارٍ ابْتَاعَهَا فَكَثُرَ دَيْنُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ρ: تَصَدَّقُوا عَلَيْهِ
فَتَصَدَّقَ النَّاسُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَبْلُغْ ذَلِكَ وَفَاءَ دَيْنِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ρ
لِعُرْمَائِهِ: خُذُوا مَا وَجَدْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلَّا ذَلِكَ.

1764. Абу Саид розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида бир киши ўзи сотиб олган меваларда мусибатга учраб, қарзи кўпайди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга садақа қилинглар, дедилар. Одамлар унга садақа қилдилар. Лекин у ҳам қарзини адо этишга етмади. Сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақдорларга борини олинглар, сизга ўшандан бошқа нарса йўқ», дедилар».

Шарҳ: Бир киши етилган меваларни сотиб олган. Лекин уларни териб олиб савдога қўйгунча бўлмай офат

етиб, мевалар ҳалокатга учраган. Окибатда қарзга ботиб қолган. У кишини ноқулай ҳолатдан чиқариш ниятида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам кишиларни унга садақа қилиш орқали ёрдам беришга чақирганлар. Аммо бу ҳам кифоя қилмаган. Сўнгра охирги чора сифатида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақдорларга борини олиб, қолганига рози бўлиб қўйишни тавсия қилганлар.

Демак, шунга ўхшаш бирор офат туфайли экин-текинида мусибатга учраб, оғир иқтисодий ҳолатга тушиб қолган кишига мусулмонлар оммаси қўлларидан келганича ёрдам беришлари керак. Ундан ҳақдор бўлган кишилар ҳам борини олиб, қолганига рози бўлишлари керак.

1765- عَنْ جَابِرٍ رَ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَوْ بَعْتَ مِنْ أَخِيكَ ثَمَرًا فَأَصَابَتْهُ جَائِحَةٌ فَلَا يَحِلُّ لَكَ أَنْ تَأْخُذَ مِنْهُ شَيْئًا يَمَّ تَأْخُذُ مَالَ أَخِيكَ بِغَيْرِ حَقٍّ. رَوَاهُمَا مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ.

1765. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Агар биродарингга мева сотсанг-у, унга офат етса, сенга ундан бирор нарсани олишинг ҳалол бўлмайди. Нима учун биродарингнинг молини ноҳақдан олар экансан?» дедилар».

Икковини Муслим ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоятда экинларга офат келиб, мусибат етганда зарарни сотувчи кўтариши кераклиги уқдирилмоқда. Яъни, мева дарахтда турган ҳолида сотилган, аммо сотиб олган киши нархни тўламай туриб, дарахтда турган меваларга офат етган. Бу ҳолда зарарни сотувчи кўтаради.

Бу масала жуда ҳам кенг ўрганилган ва уламолар

орасида тортишувларга сабаб бўлган. Умумий ҳолатга қараб жумхур уламолари зарарни сотувчи кўтаради, деганлар.

Ҳанафий ва Шофеъий мазҳаблари эса, зарарни харидор кўтаради, деганлар. Лекин ҳамма бараварига зарар тортганга ёрдам берилади, деган.

Тафсилотга келганда эса, қайси экин ва мевалар бу масалага оид, қайсилари оид эмас ва бошқа турли жиҳатлар майда-чуйдасигача ўрганиб чиқилган. Яъни, бошқа масалалар қатори бу масала ҳам ўзига керакли эътиборга эга бўлган.

Кези келганда яна бир нарсани эслаб ўтишимиз лозим. Ушбу масала «Ҳадис ва Ҳаёт» китобимиздаги энг қисқа баёнга эга масала. Фақат икки дона ҳадиси шариф зикр қилинган, холос.

Шу масалани яхшироқ ўрганиш учун ҳаракат қилиб, кичик бир кутубхонага мурожаат қилинганида бир неча алоҳида китобларга дуч келинди.

Мисол учун, Абу Закариё Яҳё ибн Муҳаммад, Муҳаммад Хаттобнинг «Ан-қавлул возиҳ фи баёни ал-жавоих» китоби, Абдус-Салом ат-Турлонийнинг «Назариятуз-зуруфит-ториъа», Фозил Шукрий ан-Нуъаймийнинг «Назариятуз-заруфут-ториъа байнаш-шарийъа вал қонун» ва Доктор Солимнинг «Назариятул-жавоихи байнал фикҳил исломий вал қонунул вазъий» китобларини зикр қилиш мумкин.

Бу ҳол, бир томондан, Исломда ҳаётнинг ҳамма соҳасини батафсил ўрганилганига далолат бўлса, иккинчи томондан, биз ўзимиз ўрганаётган бобларимизда сонсиз-саноқсиз китобларда келган баҳсларнинг зубдаси-сарасини ўрганаётганимизни кўрсатади.

في الزروع والسقي والبئر

ЗИРОАТ, СУҒОРИШ ВА ҚУДУҚ ҲАҚИДА

1766- عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: مَنْ زَرَعَ فِي أَرْضٍ قَوْمٍ بَعِيرٍ إِذْهُمْ فَلَيْسَ لَهُ مِنَ الزَّرْعِ شَيْءٌ وَلَهُ نَفَقَتُهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَحَسَنَهُ.

1766. Рофеъ ибн Ходийж розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир қавмнинг ерига уларнинг изнисиз зироат экса, унга зироатдан ҳеч нарса тегмас, нафақасини олур», дедилар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Гоҳида шунга ўхшаш ҳолатлар ҳам бўлиб туради. Баъзи бир одобсиз кишилар бировнинг ерига экин экиб қўйиб, бекор турган экан, увол бўлмасин, дейиши мумкин.

Шариат ҳукми бўйича ундоқ одамга мазкур иш учун сарф қилган нафақаси қайтариб берилади-да, экин ер эгасиники бўлиб қолади. Чунки бировнинг ерига унинг изнисиз экин экиб олиш зулм ҳисобланади.

1767- كَانَ لِلْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ τ نَاقَةٌ ضَارِيَةٌ فَدَخَلَتْ حَائِطًا فَأَفْسَدَتْ فِيهِ فُكْلَمَ رَسُولُ اللَّهِ ρ فِيهَا فَقَضَى أَنَّ حِفْظَ الْحَوَائِطِ بِالنَّهَارِ عَلَى أَهْلِهَا وَأَنَّ حِفْظَ الْمَاشِيَةِ بِاللَّيْلِ عَلَى أَهْلِهَا وَعَلَى أَهْلِ الْمَاشِيَةِ مَا أَصَابَتْ مَاشِيَتُهُمْ بِاللَّيْلِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1767. Баро ибн Озибнинг қочоқ туяси бор эди. Бир куни бир боққа кириб, унга зарар етказди. Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга гапирилди. Бас, у Зот кундуз куни боғларни муҳофаза қилиш уларнинг эгаларига, кечаси ҳайвонларни муҳофаза қилиш уларнинг эгаларига. Ҳайвонлар кечаси етказган зарар уларнинг эгалари зиммасида бўлади, деб ҳукм чиқардилар».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ривоятда келган кишиларнинг мол-мулкига оид ҳодиса ва тортишувлар зироатчилик ва чорвачилик билан шуғулланувчи кишилар орасида ҳам содир бўлиб туради. Қаровсиз қолган ҳайвонлар қаровсиз қолган экинларни еб қўйиши, пайҳон қилиши оқибатида эгалари орасида молиявий жанжаллар чиқиши мумкин.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам чиқарган ҳукмларида икки томонга ҳам тенг масъулият тушмоқда. Экин эгаси кундузи ўз экинини кўрисин. Ҳайвон эгаси кечаси ўз ҳайвонини кўрисин.

1768- عَنْ عُرْوَةَ τ قَالَ: خَاصَمَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ النَّبِيُّ ρ : يَا زُبَيْرُ اسْقِ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ: إِنَّهُ ابْنُ عَمَّتِكَ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اسْقِ يَا زُبَيْرُ حَتَّى يَبْلُغَ الْمَاءُ الْجَدْرَ ثُمَّ أَمْسِكْ فَقَالَ الزُّبَيْرُ: فَأَحْسِبُ هَذِهِ آيَةً نَزَلَتْ فِي ذَلِكَ { فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ } . رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1768. *Урва розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Зубайр ансорийлардан бир киши билан хусумат

қилиб қолди. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Зубайр! Суғориб олиб, сўнгра сувни қўйиб юбор», дедилар.

«Чунки у аммангизни ўғли-да!» деди ансорий.

У Зот:

«Суғор, эй Зубайр! То сув деворга етгунча суғориб, яна ушлаб қол!» дедилар. Зубайр:

«Менинг билишимча, ушбу оят шу ҳақда нозил бўлган:

«Йўқ! Роббинг ила қасамки, улар ўзлари орасида содир бўлган келишмовчиликка сени ҳакам қилмагунларича мўмин бўлмаслар», деди».

Бухорий ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Жаннатга кириш башоратини олган ўн кишидан бирлари Зубайр ибн Аввом розияллоҳу анхунинг боғлари бор эди. У киши билан қўшнилари орасида сув талаш бўлиб, келишмовчилик чиқди. Икковлари бу масала бўйича Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга мурожаат қилишди. Зубайрнинг боғи сув йўлида эди. Қўшнисиникига сув у кишининг еридан ўтиб борар эди. Шунинг учун Пайғамбаримиз у кишига:

«Эй Зубайр! Суғориб олиб, сўнгра сувни қўйиб юбор», дедилар.

Бу гап қўшника ёқмади. У олдин суғоришни истар эди. Зотан, жанжал ҳам шундан келиб чиққан эди. Ҳалиги одам беодобликка йўл қўйди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам чиқарган ҳукмга рози бўлмай, Зубайр аммангизнинг ўғли бўлгани учун унинг фойдасига ҳукм чиқардингиз, деб айтди.

Шунда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аччиқлари чиқиб, ранглари ўзгариб кетди:

«Суғор, эй Зубайр! То сув деворга етгунча суғориб, яна ушлаб қол!» дедилар».

Бошқа ривоятларда ўша ерда девор тагигача етадиган қилиб суғорса, сув тўпикқа чиқадиған бўлиши ҳақида ҳам сўз кетган.

Ҳодиса иштирокчиси Зубайр ибн Аввомнинг айтишларича, ушбу воқеадан кейин: **«Йўқ! Роббинг ила қасамки, улар ўзлари орасида содир бўлган келишмовчиликка сени ҳакам қилмагунларича ва сен чиқарган ҳукмдан кўнгилларида танглик қолмайдиган бўлгунларича ва бутунлай таслим бўлмагунларича мўмин бўлмаслар»** ояти тушган.

Демак, мўмин-мусулмон одам доимо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг, шариатнинг ҳукмига бўйсунити лозим. Агар мазкур ҳукмга рози бўлмай, кўнглида танглик қолса ва бутунлай таслим бўлмаса, мўминлиги қолмайди.

Ушбу оғир маънодаги оят тушгани учун ҳам ҳадисда ансорийнинг кимлиги зикр қилинмаган. Яъни, ровийлар уни ёмонлик билан ёдга олинишини хоҳламаганлар.

Бу ерда табиий ҳолатдаги сув ҳақида кетмоқда. Агар қазиб чиқарилган, ташиб келтирилган ва шунга ўхшаш бир кишига мулкка айланиб қолган сув бўлса, у ҳолда эгаси ҳақдор, нима қилса ўзи билади.

Аммо оддий ҳолатдаги сувга келганида олдин ери сув йўлида биринчи турган суғоради. У ерини қондириб суғориб олгандан кейин сувни ўзидан кейинги қўшнисига очади ва шундоқ бўлиб давом этади.

1769 – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْمَعْدِنُ جُبَّارٌ
وَالْبَيْتُ جُبَّارٌ وَالْعَجَمَاءُ جُبَّارٌ وَفِي الرَّكَازِ الْخُمْسُ.

1769. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Конда товон тўлаш йўқ, қудукда товон тўлаш йўқ, хайвон етказган зарарга товон тўлаш йўқ ва дафинада бешдан бир», дедилар».

Шарҳ: Яъни, биров кон қазиган бўлсаю, унга одамми ёки хайвонми йиқилиб ўлиб қолса, кон эгаси товон тўламайди. Ўша тушган одам ўзи ёки хайвоннинг эгаси хушёр бўлиши керак эди.

Шунингдек, қудук қазиган одам ҳам унинг қудуғига бирор нарса тушиб зарар тортса, жавобгар эмас. У қудукни сув чиқариш мақсадида қовлаган, бировга зарар етказиш мақсадида эмас.

Шунингдек, эгасининг айбисиз хайвонлар томонидан етказилган зарарларга ҳам тўлов йўқ. Хайвон нима бўлса ҳам хайвон. Ундан киши ўзини ва молу мулкни кўриши керак.

Дафиналардан бешдан бир закот берилади. Бу ҳадис «Закот» китобида ҳам ўтган эди. У ерда закот нуқтаи назаридан ўрганилган эди. Энди эса, молу мулк ва унга зарар етиши жиҳатидан ўрганилмоқда.

1770- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ط عَنْ النَّبِيِّ ر قَالَ: مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ لِيَقْتَطَعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ. رَوَاهُمَا الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1770. Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Ким бир мусулмон одамнинг молини қирқиб олиш учун ёлғондан қасам ичса, Аллоҳга мулоқот бўлганда у Зот ундан ғазабнок ҳолда бўлур», дедилар».

Икковини икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бировнинг молини ноҳакдан ейиш ана шундоқ ёмон нарса. Қиёмат куни Аллоҳ таоло ҳаромхўрга ғазаб билан қарайди. Қиёматда Аллоҳ таолонинг ғазабига

учрашдан ёмон нарса йўқ. Баъзи бир кишилар беш кунлик дунёнинг матоҳи деб, қасам ичиб, ёлғон гапириб, уч-тўрт танга пул оладилар. Аммо бу нарса бошқа бировнинг молини ноҳақдан кесиб олиш бўлгани учун катта гуноҳ ҳисобланади. Ўша одам эҳтимол бу дунёда жазодан қутулиб кетар, аммо охиратда Аллоҳ таолонинг ғазабига қолиши турган гап.

منع الماء والكلاء حرام

СУВ ВА ЎТЛОҚНИ МАН ҚИЛИШ ҲАРОМ

1771- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا تَمْنَعُوا فَضْلَ الْمَاءِ لِتَمْنَعُوا بِهِ فَضْلَ الْكَلَاءِ.

1771. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ортиқча ўтни ман қилиш учун ортиқча сувни ман қилмангиз», дедилар».

Шарҳ: Инсон ўзидан ортиб қолган сувни бошқа муҳтож кишига бермаслиги Ислом шариати бўйича ҳаром ҳисобланади. Шунингдек, ҳайвонларга ем бўладиган ҳўлу куруқ ўтларнинг ортиқчасини ман қилиш ҳам ҳаром ҳисобланади.

1772- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ مَنَعَ ابْنَ السَّبِيلِ فَضْلَ مَاءٍ عِنْدَهُ وَرَجُلٌ حَلَفَ عَلَى

سَلْعَةٍ بَعْدَ الْعَصْرِ يَغْنِي كَاذِبًا وَرَجُلٌ بَايَعَ إِمَامًا فَإِنْ أَعْطَاهُ وَفَى لَهُ وَإِنْ
لَمْ يُعْطِهِ لَمْ يَفِ لَهُ. رَوَاهُمَا الْخُمْسَةُ.

1772. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Уч тоифага Аллоҳ қиёмат куни гапирмайди; Ўз хузуридаги ортиқча сувни ибн сабийлдан ман қилган одамга. Асрдан кейин ёлғон қасам ичиб, савдо молини ўтказганга ва бир имомга байъат қилиб, агар у бир нарсга берса, унга вафо қилиб, бермаса, вафо қилмаган одамга», дедилар».

Иккисини Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда қиёмат куни ёмон ҳолатда қоладиган уч тоифа ҳақида сўз бормоқда:

1. Ўз хузуридаги ортиқча сувни ибн сабийлдан ман қилган одам. «Ибн сабийл» – ватанига ета олмай, кўчада қолган одам, муҳтож бўлганидан зикри келмоқда, аслида эса, ҳар бир муҳтож кишидан ортиқча сувни ман қилиш ҳаромдир. Бу ишни қилган одамга Аллоҳ таоло қиёмат куни гапирмайди.

2. Асрдан кейин ёлғон қасам ичиб савдо молини ўтказган одам.

Баъзи кишилар савдо молини ўтказиш мақсадида харидорни ишонтириш учун ёлғондан қасам ичадилар. Бу иш ҳаром. Уни асрдан кейин бўлиши шарт эмас. Қачон бўлса ҳам ҳаром иш. Аммо асрдан кейингиси жуда ёмон бўлганидан зикр қилинган. Чунки ўша вақтда кундузи ер юзида навбатчилик қилган фаришталар амалларнинг ҳисобини олиб кўтариладиган вақтдир. Ана ўшандок одамга ҳам Аллоҳ таоло қиёмат куни гапирмас экан.

3. Бир имомга байъат қилиб, ундан манфаат кўрса, байъатга вафо қиладиган, манфаат кўрмаса, байъатга вафо қилмайдиган одам ҳам қиёмат куни Аллоҳ таолонинг

гапиришидан маҳрум бў-лади.

Шунинг учун ҳам мазкур ишларни қилишдан сақланиш керак.

1773- وَلَآئِي دَاوُدَ: الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْمَاءِ
وَالْكَلَاءِ وَالنَّارِ.

1773. Абу Довуднинг ривоятида:

«Мусулмонлар уч нарсада: сувда, ўт-ўланда ва оловда шерикдирлар», дейилган.

Шарҳ: Ушбу уч нарса табиий ҳолатда бўлганида ким аввал олса, ўша фойдаланаверади. Биров бировни ман қила олмайди. Аммо биров ўз меҳнати билан тайёрласа, топса, ўзига мулк қилиб олган бўлса, у ҳолда биров унга кўз олайтира олмайди.

الغصب حرام

ЗЎРЛИК БИЛАН ТОРТИБ ОЛИШ ҲАРОМ

1774- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا يَزِنُ الزَّائِي حِينَ
يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَشْرِبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَسْرِقُ
حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَنْتَهَبُ نَهْبَةً يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ فِيهَا
أَبْصَارُهُمْ حِينَ يَنْتَهَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

1774. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Зинокор зино қилаётганида мўмин бўлмас, арокхўр арок ичаётганида мўмин бўлмас, ўғри ўғрилиқ қилаётганида мўмин бўлмас, талончи талон қилганида, одамлар унга кўзларини тикиб қараб қолганларида у мўмин бўлмас», дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда мўминликка умуман мос келмайдиган, мўмин киши қилиши мутлақо мумкин бўлмаган баъзи ишлар ҳақида сўз бормокда.

Келинг, ўша ишлар ҳақида қисқача мулоҳаза юритиб кўрайлик:

1. «Зинокор зино қилаётганида мўмин бўлмас».

Зино катта гуноҳдир. Бу гуноҳ энг юқори даражадаги хиёнат ҳисобланади. Хиёнат деганда, Исломда баъзи халқлардагига ўхшаб, умр йўлдошига хиёнатчини тушунилмайди.

Балки кенг маънодаги хиёнат — Аллоҳга, Расулга, дину диёнатга, жамиятга, келажак авлодларга, инсониятга, ўзига ва мўминликка хиёнат тушунилади.

Аллоҳ таолони таниган одам зино қилмайди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга умматман, деган одам зино қилмайди. Дину диёнатим бор деган одам зино қилмайди.

Ўз жамиятимга содиқ аъзоман, деган одам зино қилмайди. Чунки унинг бу иши у яшаб турган жамиятга зарар келтиради.

Келажак авлодларга яхшилик қилмоқчи бўлган одам зино қилмайди. Чунки зино наслнинг бузилишига олиб борадиган жиноятдир.

Инсониятга яхшилик қилмоқчи бўлган инсон ҳам зино қилмайди. Чунки зино инсониятга зарар келтирадиган гуноҳдир.

Ўзига ўзи яхшилик қилмоқчи бўлган одам ҳам зино

қилмайди. Чунки зино зинокорни одамгарчиликдан чикаради.

Мўминликдан умиди бор одам ҳам зино қилмайди. Чунки зино иймонга зид нарсадир.

Ушбу ҳадиси шариф ҳам шунга далилдир. Бу иборани турлича тушуниш мумкин. «Бу ишни қилган одам кофир бўлади» деган жумладан тортиб, энг осони, шу ишни қилаётган пайтида иймони чиқиб туради, дейишгача. Иймонли одам учун иймондан бир лаҳза ажрашдан кўра каттароқ мусибат йўқ.

2. «Ароқхўр ароқ ичаётганида мўмин бўлмас».

Зино ҳақида айтилган гапларни ароқхўрлик ҳақида ҳам айтиш мумкин. Ароқхўр энг кам деганда, ароқ ичган пайтида ундан иймони чиқиб туради. Шунинг учун уламоларимиз, ароқ ичиб ўлиб қолган одамга жаноза ўқилмайди, чунки у кофир кетган бўлади, дейишган.

Маст ҳолда йиқилиб ёки бошқа сабабдан ўлган одамга ўша ароқдан бошқа нарса сабабидан ўлган деган таъвил билангина жаноза ўқишга рухсат берганлар.

3. «Ўғри ўғрилиқ қилаётганида мўмин бўлмас».

Мўмин бўлса, бировнинг нарсасини ўғирлармиди?! Ўғри учун бўладиган энг енгил ҳукм ҳам ўғрилиқ қилаётганда ундан иймон чиқиб туради, деган ҳукмдир.

4. «Талончи талон қилганида, одамлар унга кўзларини тикиб қараб қолганларида у мўмин бўлмас».

Бировнинг молини зўрлик билан тортиб олиш ҳам энг катта гуноҳлардан. Бу иш ҳам мўминликка ҳеч тўғри келмайдиган иш. Бировнинг мол-мулкини зўрлик билан, ноҳақдан тортиб олувчи киши ҳақидаги энг енгил ҳукм ҳам, ўша пайтда ундан иймон чиқиб туришидир. Шунинг учун ҳеч қачон ҳеч кимнинг заррача молини ҳам ноҳақдан олмаслик керак.

Имом Бухорий Солим розияллоҳу анҳудан, у киши отасидан қилган ривоятда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васаллам:

«Ким ердан ноҳақлик ила бир нарса олса, қиёмат куни етти қават ерга ютдирилур», деганлар.

1775- وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ

وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالشَّيْخَانِ.

1775. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким молини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир. Ким қонини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир. Ким динини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир. Ким аҳлини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир», дедилар».

Имом Термизий ва икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисда зикр қилинган нарсалар Аллоҳ таоло томонидан ҳар бир инсонга берилган ҳақ-ҳуқуқ ҳисобланади. Бу ҳақни поймол қилишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. Бу ҳақни поймол қилишга уринган одам ким бўлишидан қатъи назар жиноятчи ҳисобланади. Ҳақ эгаси ўша жиноятчига қарши туриши мумкин. Агар, мободо, қаршилиқ кўрсатиш жараёнида ҳақ эгаси ўлдириладиган бўлса, шаҳид кетади.

1. «Ким молини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир».

Ҳалол йўл билан топилган молу мулк ҳар бир инсон учун Аллоҳ томонидан берилган ҳақдир. Инсон ўзининг бу ҳақиға кўз олайтирганлардан уни ҳимоя қилишга ҳам ҳақлидир. Мабодо, инсон молу мулкани золим, босқинчидан ҳимоя қила туриб ҳалок бўлса, шаҳид кетади.

Бу Ислом дини томонидан молу мулк ҳақини ҳимоялаш, уни қадрлаш қанчалик юқори баҳоланишини

кўрсатади.

2. «Ким қонини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир».

Аллоҳ таоло томонидан ҳар бир инсонга берилган ҳаёт ҳақи ҳам муқаддасдир. Унга ҳеч ким кўз олайтириши мумкин эмас. Агар ким бировнинг жонига суиқасд қилса, жон эгаси ўз жонини ҳимоя қилиш ҳақиға эга. Ўз жонини ҳимоя қила туриб ўлган шахс шаҳид кетади.

Бу ҳол эса Исломда инсонлар учун ҳаёт ҳақи қанчалар юқори баҳоланишини кўрсатади.

3. «Ким динини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир».

Дин-диёнат, виждон эркинлиги ҳақи ҳам Аллоҳ томонидан инсонга берилган муқаддас ҳақлардан биридир. Ҳеч ким ҳеч қачон бу ҳаққа қарши тажовуз қила олмайди. Мабодо кимдир тажовуз қилса, мазкур ҳақ эгаси ўз динини ҳимоя қилади. Ҳимоя жараёнида тажовузкорни ўлдирса, жавобгар бўлмайди. Агар киши ўз динини ҳимоя қилароқ ўлса, шаҳид бўлади.

4. «Ким аҳлини ҳимоя қилароқ қатл этилса, шаҳиддир».

Шунингдек, инсон ўз аҳлини ҳимоя қилиш ҳақиға ҳам эгадир. Чунки у аҳли аёлидан, уларнинг обрўсини, жонини ҳимоя қилишдан масъулдир. Ким унинг аҳлига тажовузкорлик қилса, унинг ўзига тажовуз қилган билан баробар бўлади. Аҳлини ҳимоя қилароқ ўлган шахс ҳам шаҳид кетган бўлади. Чунки у ўзига Аллоҳ томонидан берилган ҳақни ҳимоя қилиш жараёнида ноҳақдан ўлдирилади.

الباب الحادي عشر في الهبات

ЎН БИРИНЧИ БОБ

الهدية

СОВҒАЛАР ҲАҚИДА

ҲАДЯ

«Совға» деганда бир одам бошқасига эвазсиз ва беғараз шаклда берадиган молиявий нарса тушунилади. У «ҳадя», «ҳиба», «атийя», «минҳа» ва бошқа сўзлар билан ҳам аталиши мумкин ва бу номларнинг ҳаммасининг ўзига яраша хусусиятлари ҳамда тегишли ҳукмлари бор.

1776 – عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْبَلُ الْهَدْيَةَ وَيُثِيبُ عَلَيْهَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1776. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадя қабул қилар ва унга яраша мукофот берар эдилар».

Бухорий, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларига тақдим қилинган ҳадяларни, ғайридинлардан бўлса ҳам қабул қилганлар.

Шу билан бирга, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларига ҳадя берган кишиларнинг ҳадяларига яраша жавоб ҳадяси ҳам берар эдилар.

Моликий мазҳабининг баъзи уламолари жавоб ҳадяси бериш юқори томондан, яъни, каттадан кичикка бўлса вожибдир, дейишган.

Демак, шу тарзда молу мулк ҳалол йўл билан қўлдан-қўлга ўтишини Ислом шариати тан олади.

1777- وَعَنْهَا قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَى أَيِّهِمَا
أُهْدِي قَالَ: إِلَى أَفْرَهِمَا مِنْكَ بَابًا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1777. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Мен:

«Эй Аллохнинг Расули, менинг иккита қўшним бор, қай бирига ҳадя берай?» дедим.

«Сенга эшиги яқинроғига», дедилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Албатта, бу қай бирига ҳадя бериш керак, деган савол кўндаланг бўлиб қолгандаги гап. Агар имкони бўлса, икковига ҳам берса яхши. Лекин бирига берадиган бўлинса, эшиги яқинига берилиши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тавсияларидир. Қўшничилик алоқаларини яхшилашда бу иш катта ёрдам беради.

1778- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَوْ دُعِيتُ إِلَى
ذِرَاعٍ أَوْ كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ وَلَوْ أُهْدِيَ إِلَيَّ ذِرَاعٌ أَوْ كُرَاعٌ لَقَبِلْتُ.

1778. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Агар пойча ёки туёққа даъват қилинсам ҳам, албатта, қабул қилар эдим. Агар менга пойча ёки туёқ ҳадя қилинса ҳам, албатта, қабул қилар эдим», дедилар».

Шарҳ: Маълумки, сўйилган ҳайвоннинг калла пойчаси энг охирида пишириладиган, унча эътибор берилмайдиган қисми ҳисобланади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу ҳадисларида ана ўшандоқ оддий нарсадан

зиёфат қилиб чақирилсалар ёки ўша нарса у зотга совға қилинса, албатта, қабул қилишларини таъкидламоқдалар.

Бу ҳолат у Зотнинг ғоят камтарликлари, ўз жамиятларидаги энг содда, бечора кишилар билан ҳам дўстона алоқа ўрнатишга тайёр эканларини кўрсатади.

У Зотнинг умматлари ҳам ўз Пайғамбарларидан ўрнак олмоқлари лозим. Ёғли жойга айтилмаса ҳам бориб, бундоқроқ жойларга ялинса ҳам бормаслик тўғри келмайди.

1779- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدْيَةَ تُذْهِبُ
وَحَرَ الصَّدْرِ وَلَا تَحْقِرَنَّ جَارَةً لِجَارَتِهَا وَلَوْ شَقَّ فَرْسِنَ شَاةٍ. رَوَاهُمَا
الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1779. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ўзаро ҳадя қилишинг, чунки ҳадя кўнгилдаги ғашликни кетказади. Кўшни аёл ўз аёл кўшнисини қўй туёғининг бир бўлагиди ҳам ҳақир санамасин», дедилар».

Икковини Бухорий ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Дарҳақиқат, ҳадя олди-бердиси кишилар орасидаги турли кўнгил ғашликларини кўтаради. Биров бошқа бир кишига кўнгилда ҳиқду ҳасади бўлмагандагина ҳадя беради. Ҳадя олган эса агар кўнгилда баъзи бир нарсалар бўлса ҳам чиқариб юборади. Бу ерда ҳадянинг катта қимматга эга бўлиши шарт эмас. Ўша вақтларда ҳадялар асосан таом бўлган. Туёқни еб бўлмайди. Лекин шуни ҳадя қилинса ҳам беписандлик қилмаслик керак экан. Ҳадисда аёл кўшнилариинг зикр қилиниши бу масаладаги асосий гап-сўзлар аёллар томонидан чиқиши эътиборидандир.

المنيحة

МАНИХА

Соғиб ичиб туриш учун берилган ҳайвон «маниҳа», дейилади.

1780- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: أَلَا رَجُلٌ يَمْنَحُ أَهْلَ بَيْتٍ نَافَقَةً تَعْدُو بِعُسٍّ وَتَرْوُحُ بِعُسٍّ إِنَّ أَجْرَهَا لَعَظِيمٌ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

1780. *Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қани, бир аҳли байтга соғиб ичишга эрталаб бир исс (катта идиш), кечкурун бир исс сут берадиган соғин туя берадиган одам борми?! Албатта, унинг ажри улугʻ бўлур», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Қишлоқ жойларда бола-чақали, камбағал оилалар соғиб ичадиган ҳайвонга муҳтож бўлишади. Улар ҳар қандай қийинчиликларга чидаб бўлса ҳам оиладан соғин ҳайвонни йўқотмасликка ҳаракат қилишади. Чунки тирикчиликларининг бир томони шунга боғлиқ бўлади. Ана шундоқ ҳолда бой-бадавлат одам бир соғин ҳайвонни соғиб ичиб туриш учун бирор камбағал, муҳтож оилага берса, ҳақиқатан улугʻ иш қилган бўлади. Унга ажру савоблар ҳам улугʻ бўлиши турган гап.

1781- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: نِعَمَ الْمَنِيحَةُ اللَّفْحَةُ الصَّفِيُّ

وَالشَّاهُ الصَّفِيُّ تَعْدُو بِإِنَاءٍ وَتَرُوحُ بِإِنَاءٍ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1781. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Эрталаб бир идиш, кечқурун бир идиш сут берадиган сутли туя ёки сутли қўй қандоқ ҳам яхши маниҳа!» дедилар».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда ҳам имкони бор мўмин-мусулмонларни ўзларининг муҳтож биродарларига соғиб ичиб туриш учун соғин туями, соғин қўйми ёки бошқа ҳайвонларни бериб туришга тарғиб қилинмоқда. Бу савобли иш ҳам мусулмонларнинг ўзаро алоқаларини мустаҳкамлайди.

1782- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: بَيْنَا رَجُلٌ بِطَرِيقٍ اشْتَدَّ عَلَيْهِ

الْعَطَشُ فَوَجَدَ بُئْرًا فَنَزَلَ فَشَرِبَ ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا كَلْبٌ يَلْهَثُ يَأْكُلُ
الشَّرَى مِنَ الْعَطَشِ فَقَالَ الرَّجُلُ: لَقَدْ بَلَغَ هَذَا الْكَلْبُ مِنَ الْعَطَشِ
مِثْلُ الَّذِي كَانَ بَلَغَ مِنِّي فَنَزَلَ الْبُئْرَ فَمَلَأَ خُفَّهُ مَاءً فَسَقَى الْكَلْبَ
فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَعَفَرَ لَهُ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنَّ لَنَا فِي الْبَهَائِمِ لَأَجْرًا
فَقَالَ: فِي كُلِّ ذَاتِ كَبِدٍ رَطْبَةٌ أَجْرٌ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

1782. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Бир одам йўлда боратуриб каттик чанқади. Бир қудук топиб, тушиб сув ичди. Сўнгра чикиб қараса, бир ит чанқоқдан тили осилиб, тупроқ емоқда. Ҳалиги одам бу ит ҳам менга ўхшаб чанқабди, деди-да, қудукка

тушиб махсисига сув тўлдириб чикиб, итга тутди. Бас, Аллох уни тақдирлади ва мағфират қилди», дедилар.

«Эй Аллохнинг Расули, бизга ҳайвонларда ҳам ажр борми?» дейишди.

«Ҳар бир ҳўл жигари бор нарсада ажр бордир!» дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифда мавзуга, ҳайвонни соғиб ичиб туришга беришга тегишли ҳеч нарса йўқ. Уни бу жойда келтиришдан бирдан бир мақсад ҳайвонларга меҳрибон бўлиш, уларни қийнамаслик, холос.

Чунки Исломда ҳар бир жонзотга яхшилик қилган инсон ажру савоб олиши қайта-қайта таъкидланган. Ит унча марғуб ҳайвонлардан эмас. Лекин сувсиз қолган итга сув тутган кишини Аллоҳ таоло тақдирлаши, унинг гуноҳларини кечириши катта маънони англатади.

Ҳозирги баъзибир одамлар каби аввало ҳайвонларни шафқатсиз равишда қириб бўлиб, кейин уларга меҳр кўрсатиш жамиятлари тузишга ўтишларидан ўн тўрт аср илгари Исломда ҳайвонларга қандоқ меҳр кўрсатиш намуналари воқеликда бўлганини кўриб турибмиз. Ҳар қандай ҳайвонга меҳр кўрсатиш мусулмон одамнинг бурчидир. Ўзига вақтинча соғиб ичиб туриш учун берилган ҳайвонни ардоқлаш лозим.

يَحْرُمُ الرِّجُوعُ فِي الْعَطِيَّةِ

БЕРГАН СОВҒАНИ ҚАЙТАРИБ ОЛИШ ҲАРОМ

Бировга совға тарзида берилган нарса ўша одам уни қўлига олиши билан унинг мулкига айланиб қолади. Шунинг учун совға бериб туриб, қайтариб олган одам бировнинг мулкини тортиб олгандек ҳаром иш қилган

бўлади.

1783- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: الْعَائِدُ فِي هَبْتِهِ
كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ. وَفِي رِوَايَةٍ: لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السَّوْءِ الَّذِي
يَعُودُ فِي هَبْتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ فِي قَيْئِهِ.

1783. Ибн Аббос розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Хибасини қайтариб олувчи одам қайтини қайтариб олувчи одам кабидир», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Бошқа бир ривоятда:

«Бизда ўз қусқисига қайтган ит каби хибасига қайтиш мисоли бўлмаслиги керак», дейилган.

Шарҳ: Маълумки, қайт қилган одам у нарсани ҳеч қачон оғзига қайтариб олмайди. Бировга совға берган одам ҳам берган совғасини қайтариб олиши худди қилган қайтини оғзига қайтариб олган билан баробар кўриши керак экан.

1784- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ρ قَالَ: لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً
أَوْ يَهَبَ هَبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا إِلَّا الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطِي وَلَدَهُ وَمَثَلُ الَّذِي
يُعْطِي الْعَطِيَّةَ ثُمَّ يَرْجِعُ فِيهَا كَمَثَلِ الْكَلْبِ يَأْكُلُ فَإِذَا شَبِعَ فَأَعَادَ
فِي قَيْئِهِ. رَوَاهُ أَصْحَابُ السُّنَنِ.

1784. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Бир кишига берги бериб туриб ёки хйба қилиб

туриб кейин унга қайтиши дуруст бўлмайди. Фақат ота ўз боласига берган нарсасида бундан мустасно. Берги бериб туриб уни қайтариб олган кимсанинг мисоли, еб қорни тўйганда қусиб, кейин қусқусига қайтган итга ўхшайди», дедилар».

Сунан эгалари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ит энг пасткаш ҳайвон, ўшандоқ ҳайвоннинг энг пасткашлик ҳолати қусқусига қайтиш ҳолати ҳисобланади. Одам берган совғасига қайтса, ўшандоқ пасткаш итдан ҳам паст ҳолга тушади.

Ота-онанинг бундан мустасно қилиниши мазкур мулк ўз қўлида турса ҳам, боласи қўлида турса ҳам унинг мулки бўлганидандир. Чунки Исломда бола ҳам, унинг мулки ҳам ота-онанинг мулки ҳисобланади.

Ҳаётимизда бу таълимотларга чиройли амал қилмоғимиз лозим. Бировга кўнгилдан чиқариб берган нарсаларимизни ҳеч қачон қайтариб олмаслигимиз керак.

العمرى والرقبى

УМР БЎЙИЧАГА ВА ЎЛГУНЧАГА БЕРИШ

«Умро» шу нарсани сенга умрбодликка бердим, дегани бўлади. Яъни, бу дунёда умр кечириб турсанг сеникидир, дегани.

Ушбу икки маънони арабчада «умро» ва «руқба» дейилади.

«Руқба» эса «муруқобот» — «кутиб туриш» маъносини билдиради. Унда бу нарса сенга, сен олдин ўлсанг, менга қайтади, мен олдим ўлсам, сенда қолади, дегани.

1785- عَنْ جَابِرٍ ر قَالَ: قَضَى النَّبِيُّ ﷺ بِالْعُمْرَى أَنَّهَا لِمَنْ

وُهِبَتْ لَهُ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ.

1785. Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам «Умро»да уни кимга ҳиба қилинган бўлса, ўшанинг мулки, деб ҳукм қилдилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Биров бошқасига ушбу нарсани сенга умрбодга бердим, деб берса, у олиши билан ўша нарса олган одамнинг мулкига айланар экан. Бундан кейин барча муомалалар шу мулк муомаласига ўхшаш бўлар экан. Ҳатто ўлганидан кейин ҳам ўша одамнинг мулки сифатида меросхўрларига қолар экан.

1786 - وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَيُّمَا رَجُلٍ أَعَمَّرَ رَجُلًا عُمُرِي لَهُ وَلِعَقِبِهِ فَقَالَ: قَدْ أُعْطِيَتْكُمَا وَعَقِبُكَ مَا بَقِيَ مِنْكُمْ أَحَدٌ فَإِنَّهَا لِمَنْ أُعْطِيَهَا وَإِنَّهَا لَا تَرْجِعُ إِلَى صَاحِبِهَا مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ أُعْطِيَ عَطَاءً وَقَعَتْ فِيهِ الْمَوَارِيثُ. رَوَاهُ الْخُمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيَّ.

1786. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қай бир одам бошқа бировга умрбодликка бир нарса берса, у ўшаники ва унинг орқасидан қолувчини бўлади. Бас, у буни сенга ва сенинг ортингдан қоладиганларга, модомики, сиздан бир киши қолса ҳам, бердим, деганидир. Бас, у кимга берилган бўлса, ўшаники бўлади. Албатта, у ўз соҳибига қайтмас. Чунки у берги шаклида берди. Унга мерос воқе бўлди», дедилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Демак, умрбодга берилган нарса уни олган кишининг тўлиқ мулкига айланади. У вафот этадиган бўлса, меросхўрларига қолади. Умрбодга берилган нарса ўзининг биринчи соҳибига қайтмайди.

1787- وَعَنْهُ قَالَ: إِنَّمَا الْعُمَرَى الَّتِي أَجَازَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَقُولَ هِيَ لَكَ وَلِعَقِبِكَ فَأَمَّا إِذَا قَالَ: هِيَ لَكَ مَا عِشْتَ فَإِنَّهَا تَرْجِعُ إِلَى صَاحِبِهَا وَكَانَ الزُّهْرِيُّ يُفْتِي بِهِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ.

1787. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам рухсат берган «умро», бу сенга ва сенинг ортингдан қоладиганларга, дейилганидир. Аммо бу сенга ҳаётинг давомида, деса, у нарса ўз эгасига қайтади».

Зухрий шундоқ фатво берар эди».

Муслим ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу бир нарсани умрбодга берганда қўйилган шартга амал қилинади, деган фикрни олдин сурмоқдалар. У кишининг айтишларича, умрбодга нарса бераётган одам шу нарсани сенга ва сенинг ортингдан қоладиганларга умрбодга бераяпман, деса уни олган одам вафот этса, мулк унинг меросхўрларига қолади. Аммо шу нарсани сенга умрбодликка бераяпман, деса у нарсани олган одам вафот этиши билан яна берган одамнинг ихтиёрига ўтиб қолади. Машҳур тобеинлардан Ибн Шихоб Зухрий ҳам шу маънода фатво берганлар.

Аммо жумҳури уламолар, шу жумладан, Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳи ҳам умрбодга берилган нарса бир йўла кимга берилган бўлса ўшанинг мулкига ўтади. Биринчи эгасига қайтмайди, бу ривоятдаги гап Жобир ибн Абдуллоҳнинг ижтиҳодлари, деганлар. Чунки

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан ворид бўлган ҳадислар шунга далолат қилади.

1788- وَعَنْهُ قَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ
أَعْطَاهَا ابْنُهَا حَدِيقَةً مِنْ نَخْلٍ فَمَاتَتْ فَقَالَ: ابْنُهَا إِنَّمَا أُعْطِيَتْهَا
حَيَاتَهَا وَلَهُ إِخْوَةٌ قَالُوا: نَحْنُ فِيهَا سَوَاءٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هِيَ لَهَا
حَيَاتُهَا وَمَوْتُهَا قَالَ: كُنْتُ تَصَدَّقْتُ بِهَا عَلَيْهَا قَالَ: ذَلِكَ أَبْعَدُ لَكَ.
رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَأَحْمَدُ.

1788. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам ансорийлардан ўғли унга бир боғни берган аёл вафот этиб, ўша ўғил мен унга умрбодга берган эдим, деганида, унинг ака-укалари эса ҳаммамиз баробармиз деганларида, у (боғ) ҳаётида ҳам, мамотида ҳам уникидир, деб ҳукм чиқардилар.

«Унга буни мен садақа қилган эдим», деди ўғил.

«Бундоқ қилиш (қайтиш) сенга тўғри келмайди», дедилар у Зот.

Абу Довуд ва Аҳмад ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоят ҳам жумҳурнинг кучли далилидир. Чунки боғни онасига умрбодга берган ўғил, онам вафот этганидан сўнг боғ менга қайтишини шарт қилган эдим, деганига ҳам қарамай боғ унга қайтарилмади. Онасининг мулки сифатида унинг меросхўрларига бўлиб бериладиган бўлди.

Бу масала ҳам мулкчиликка оид масала экани очиқ-ойдин кўриниб турибди. Ҳадисларда умрбодга бериш кўпроқ кўчмас мулкда бўлиши мулоҳаза қилинган. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтиладиган бўлса, турар-жой масаласи

кўпроқ зикр қилинган.

القطائع

СУЮРҒОЛЛАР

«Суюрғол» сўзи ҳозирги замон истилоҳида йўқ. Чунки бу сўзга тегишли иш қолмаган. Илгари подшоҳ томонидан бир кишига совға тариқасида бўлиб берилган ерга «суюрғол» дейилган.

Бу маъно арабчада «қатийъа» дейилади. Ислом давлати раҳбарига ўзи хоҳлаган кишига суюрғол ери бериш ҳукуқи берилган.

1789 – عَنْ أَنَسٍ τ قَالَ: دَعَا النَّبِيُّ ρ الْأَنْصَارَ لِيُقْطَعَ لَهُمْ
بِالْبَحْرَيْنِ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَعَلْتَ فَانْكُتِبْ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ
بِمِثْلِهَا فَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ عِنْدَ النَّبِيِّ ρ فَقَالَ: إِنَّكُمْ سَتَرُونَ بَعْدِي أَثَرَةً
فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

1789. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ансорийларни уларга Баҳрайндан ер бўлиб бериш учун чақирдилар.

Бас, улар:

«Эй Аллоҳнинг Расули, агар бундоқ қиладиган бўлсангиз, курайшлик биродарларимизга ҳам, худди шунга ўхшаш нарса ёзиб беринг», дейишди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ундоқ нарсага имконлари йўқ эди. Шунинг учун:

«Албатта, мenden кейин қизғончилик кўрурсизлар.

Бас, менга мулоқот бўлгунча сабр қилинглар», дедилар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Баҳрайн ҳозиргача ҳам шу ном билан аталиб келаётган юртнинг номи. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўша юртдаги Ислом давлатига тегишли ерлардан ансорий саҳобаларга бўлиб бериш ниятларини уларнинг ўзларига айтганлар.

Ансорийлар доимо муҳожирларни ўзларидан ҳам устун кўришлари билан машҳур бўлишган. Бу сафар ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга биз ўзимиз у ерларни олсак бўлмас, агар муҳожир биродарларимизга ҳам бизга ўхшаб Баҳрайн ерларидан олишлари ҳақида васиқа ёзиб берсангиз майли, дейишди.

Аммо Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ихтиёрларида ансорийларга ҳам, муҳожирларга ҳам етадиган ер йўқ эди. Шунинг учун бу ишни қилмадилар. Шу билан бир вақтда кейинчалик, бундоқ сахийлик йўқолиб, мусулмонларга биров, кел, сенга уни бераман, бунга бераман, дейиши йўқолишини айтдилар. Ана ўшанда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга Ҳавзи Кавсар олдида мулоқот бўлгунларича сабр қилишлари лозимлигини уқтирдилар.

Ушбу ҳадисдан Ислом давлати бошлиғи давлатга қарашли ерлардан ўзи муносиб кўрган кишиларга бўлиб бериши мумкинлиги ҳукми олинган.

Шунингдек, бу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг келажакда бўладиган ишлардан хабар беришлари ҳам собит бўлгандир.

1790- عَنْ وَائِلٍ τ أَنَّ النَّبِيَّ ρ أَقْطَعَهُ أَرْضًا بِحَضْرَمَوْتَ وَبَعَثَ مَعَهُ مُعَاوِيَةَ لِيُقْطِعَهَا إِيَّاهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1790. Воил розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам унга Ҳазарамавтдан суюрғол ер ажратиб берганлар ва у билан бирга ўша ерни ажратиб бериш учун Муовияни юборганлар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган ва саҳиҳ, дейилган.

Шарҳ: Ҳазарамавт — Ямандаги машҳур юртнинг номи. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Воил розияллоҳу анҳуни давлат еридан ажратиб беришга лойиқ киши деб топганлар. Ўша берилиши лозим бўлган ерни ажратиб, чегаралаб бериш учун Муовия розияллоҳу анҳуни бирга юборган эканлар. Бу ҳол ҳам Ислоом давлати бошлиғи томонидан муносиб кўрилган кишига давлатга қарашли ерлардан ажратиб бериш жоизлигини кўрсатади.

1791- قَالَ عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ ط حَطَّ لِي رَسُولُ اللَّهِ ر دَارًا
بِالْمَدِينَةِ بِقَوْسٍ وَقَالَ: أَزِيدُكَ أَزِيدُكَ.

1791. Амр ибн Ҳурайс розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менга Мадинадан камон билан чизиб ҳовли-жой ўрни кўрсатиб бердилар ва: «Зиёда қилурман, зиёда қилурман», дедилар».

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Амр ибн Ҳурайсга Мадинаи мунавварадан давлатга тегишли ерлардан камонни муборак қўлларида тутиб, ҳовли-жой учун ер чизиб кўрсатиб берган эканлар.

Ҳадисдаги Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: **«Зиёда қилурман, зиёда қилурман»** деганларини уламоларимиз, агар хоҳласанг яна зиёда қилурман» ёки «Ҳозирча ушбуни олиб тур, кейин яна

зиёда қилурман», деган маънода, деб тушунтирганлар.

1792- وَأَقْطَعَ النَّبِيُّ ﷺ بِلَالَ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ مَعَادِنَ الْقَبَلَةِ
فَتِلْكَ الْمَعَادِنُ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَّا الزَّكَاةُ إِلَى الْيَوْمِ. وَكَتَبَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ:
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا مَا أَعْطَى مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِلَالَ بْنَ
الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ أَعْطَاهُ مَعَادِنَ الْقَبَلَةِ جَلَسَهَا وَغَوْرَهَا وَحَيْثُ يَصْلُحُ
الزَّرْعُ مِنْ قُدْسٍ وَلَمْ يُعْطِهِ حَقٌّ مُسْلِمٍ. رَوَاهُمَا أَبُو دَاوُدَ.

1792. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Билол ибн Ҳорис ал-Музанийга Қабалнинг конларини ажратиб бердилар. Ана ўша конлардан бугунгача закотдан бошқа нарса олинмайди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унга:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Бу Муҳаммад Расулulloҳ Билол ибн Ҳорис ал-Музанийга берган нарсадир. Унга Қабалнинг конларини берди; тепаликларини ва пастликларини, Қудс(тоғи)нинг зироатга яроқли жойларини берди. Мусулмоннинг ҳақи бўлган (жой)ни бермади», деб ёзиб бердилар».

Икковини Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ривоятдан давлат раҳбари лозим топса, кон ерларининг экинга яроқли жойларини ҳам кишиларга бўлиб бериши мумкинлиги келиб чиқади. Фақат бировнинг ҳақи бор жой бўлмаслиги шарти билан. Бирор кишининг ҳақи бор ерни ҳеч ким бошқа бировга бериб юбора олмайди.

الباب الثاني عشر

ЎН И К К И Н Ч И Б О Б

في الوقف والترغيب فيه

ВАҚФ ВА УНГА ТАРҒИБ ҲАҚИДА

«Вақф» сўзи луғатда «тутиб туриш» маъносини англатади.

Шариатда эса бир молнинг аслини ушлаб туриб, фойдасини Аллоҳга қурбат ҳосил қилиш учун сарфлашга айтилади.

Вақф қилиш орқали бир нарсадан келадиган фойдани вақфдан фойдаланувчилар учун абадийлаштирилади. Мазкур нарсанинг ўзи ушлаб турилади, ундан келадиган фойда эса, бардавом бўлиб туради.

Вақф икки хил бўлади:

1. Аҳлий вақф.

Унда вақф қилувчи ўзи вақф қилган нарсадан ўзининг аҳли, қариндошлари фойда олишларини шарт қилади.

2. Хайрий вақф.

Унда вақф қилувчи кўпчилик фойдаланишини шарт қилиб қўяди.

1793- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ قَالَ: إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ

انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيَّ.

1793. Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Қачон одам боласи вафот этса, унинг амаллари кесилади. Фақат уч нарсадан: садақаи жориядан, манфаатланадиган илмдан ва унинг ҳақиға дуо қилиб турадиган солиҳ фарзанддан кесилмайди», дедилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф «Илм китоби»да ҳам ўтди. Ўша ерда батафсил шарҳ қилинди.

Бу ердаги вақфга тегишли гап «садақаи жория»дадир.

Жорий садақа давомли садақа бўлиб, асосан, вақфдан иборат бўлади. Мусулмон киши кўпчилик фойда оладиган бир иш қилиб кетган бўлади, ана шундан кишилар фойда олиб турсалар, ўлганидан кейин ҳам унинг эгасига савоб етиб туради. Шунинг учун ҳам мусулмонлар Ислом таълимотларини яхши тушуниб, уларга яхши амал қилган пайтларида бардавом савобдан умидвор бўлиб, кўплаб вақфлар қилишган. Бева-бечора, фақир камбағаллар учун турли нарсаларни беришган.

وقف الأرض

ЕРНИНГ ВАҚФИ

1794- عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ الْأَنْصَارِ

بِالْمَدِينَةِ مَالًا وَكَانَ أَحَبُّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ وَكَانَتْ مُسْتَقْبَلَةً

الْمَسْجِدِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ

فَلَمَّا أُنْزِلَتْ هَذِهِ آيَةُ {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} قَامَ أَبُو

طَلْحَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: {لَنْ

تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ { وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءُ وَإِنَّهَا
 صَدَقَةٌ لِلَّهِ أَزْجُو بَرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ فَضَعَهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ
 شِئْتَ فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: بَخْ ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ قَدْ
 سَمِعْتُ مَا قُلْتَ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ
 فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1794. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Абу Талҳа Мадинада ансорийларнинг энг моли қўпи эди. Унинг молларининг энг маҳбуби «Байруҳо» эди. У масжиднинг тўғрисида эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга кирар ва ундаги яхши сувдан ичар эдилар. «Ўзингиз муҳаббат қилган нарсадан нафақа қилмагунингизча яхшиликка эриша олмайсиз» ояти нозил бўлганида Абу Талҳа Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бориб:

«Аллоҳ таоло Ўз китобида: «Ўзингиз муҳаббат қилган нарсадан нафақа қилмагунингизча яхшиликка эриша олмайсиз» демоқда, менинг учун молларимнинг энг маҳбуби «Байруҳо»дир. У Аллоҳ учун садақа бўлсин! Аллоҳнинг ҳузурида унинг яхшилигини ва (савоб) захирасини умид қилурман. Эй Аллоҳнинг Расули, уни нимага хоҳласангиз шунга қилинг!» деди.

«Жуда яхши. Бу фойда келтирувчи молдир! Бу фойда келтирувчи молдир! Унинг ҳақида айтган нарсангни эшитдим. Менга қолса, уни қардошларингга қил», дедилар у зот.

Абу Талҳа уни қариндошлари ва амакиваччаларига тақсим қилди».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Абу Талҳа розияллоҳу анҳу ушбу ҳадиснинг

ровийи Анас розияллоҳу анҳунинг ўғай отаси бўлган.

«Байруҳо» Абу Талҳанинг боғларининг номидир.

Ушбу хадисдан олинадиган фойдалар:

1. Абу Талҳа розияллоҳу анҳунинг ансорийлар ичида энг бой киши бўлганлари.

2. Боғга ном қўйиш борлиги. Абу Талҳанинг боғлари «Байруҳо» деб номланиши шуни кўрсатади.

3. Саҳобаи киромларнинг Қуръони каримга амал қилишга иштиёқлари кучли эканлиги. Матнда зикр қилинган ояти каримага амал қилиб Абу Талҳа ўзлари энг яхши кўрган моллари — «Байруҳо»ни Аллоҳнинг йўлига аташлари шуни кўрсатади.

4. Савобли ишни қилишдан олдин бундоқ ишларни яхши биладиган киши билан маслаҳат қилиш кераклиги.

5. Абу Талҳанинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган муҳаббатлари. Боғни нима қилсангиз ўзингиз биласиз, дейишлари шуни кўрсатади.

6. «Садақа» сўзи билан ҳам вақф бўлиши.

Буни киноя билан вақф қилиш, дейилади. Бир киши садақа қилдим десаю, вақфнинг аломати сезилиб турса, ундан садақа деганингда нимани ирода қияпсан, деб сўралади. Вақфни ирода қилган бўлса вақф бўлади.

7. Вақф қилинган мол-фойда берувчи мол экани.

8. Қариндошларга вақф қилиш жоизлиги.

Бошқа ривоятларда зикр қилинишича, Абу Талҳа мазкур боғни Ҳассон ибн Собит ва Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳум каби камбағал қариндошларига вақф қилган эканлар.

1795- عَنْ ابْنِ عُمَرَ r قَالَ: أَصَابَ عُمَرُ أَرْضًا بِحَيْرِ فَأَتَى

النَّبِيَّ p يَسْتَأْمِرُ فِيهَا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ أَرْضًا بِحَيْرٍ لَمْ

أُصِبَ مَالًا قَطُّ أَنْفَسَ عِنْدِي مِنْهُ فَمَا تَأْمُرُ بِهِ قَالَ: إِنْ شِئْتَ

حَبَسْتُ أَصْلَهَا وَتَصَدَّقْتُ بِهَا قَالَ: فَتَصَدَّقْ بِهَا عُمْرُ أَنَّهُ لَا يُبَاغُ
 أَصْلُهَا وَلَا يُبْتَاغُ وَلَا يُورَثُ وَلَا يُوهَبُ قَالَ: فَتَصَدَّقْ عُمْرُ فِي
 الْفُقَرَاءِ وَفِي الْقُرْبَى وَفِي الرِّقَابِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَالضَّيْفِ لَا
 جُنَاحَ عَلَى مَنْ وَلِيَهَا أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا بِالْمَعْرُوفِ أَوْ يُطْعِمَ صَدِيقًا غَيْرَ
 مُتَمَوِّلٍ فِيهِ. رَوَاهُ الْحَمْسَةُ.

1795. Ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Умар Хайбардан ерга эга бўлди. Сўнг Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг хузурларига у ҳақда маслаҳатга келиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, мен Хайбардан ерга эга бўлдим. Мен ҳеч қачон ундан нафисроқ молга эга бўлмаганман. Уни нима қилишга амр қиласиз?» деди.

«Агар хоҳласанг, аслини тутиб қолиб, (фойдасини) садақа қиласан», дедилар у Зот.

Бас, Умар унинг асли сотилмаслиги, сотиб олинмаслиги, мерос қилинмаслиги ва ҳадя қилинмаслиги шарти билан садақа қилди. Умар уни фақирларга, қариндошларга, қулларга, Аллоҳнинг йўлига, ибн сабийлга, меҳмонга садақа қилди. Унга ким валий (нозир) бўлса, маъруф йўли билан ундан еса ёки дўстига егизса, гуноҳ эмас. Уни ўзига мулк қилиб олмаса бўлди».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Хайбар еридан Ҳазрати Умар розияллоху анҳуга ҳам ундан маълум миқдор теккани.
2. Хайбардан теккан ер Ҳазрати Умарнинг энг яхши моли бўлгани.
3. Муҳим ишларни илм аҳли, фазл аҳиллари билан

маслаҳатлашиб қилган яхши эканлиги.

4. Ҳазрати Умар хайр-эҳсонли, савоб талаб зот эканлари.

5. Вақф қилиш яхши иш экани.

6. Вақф қилинган нарса сотилмаслиги, сотиб олинмаслиги, мерос қолмаслиги ва ҳадя қилинмаслиги. Асли вақф қилувчининг мулкидан чиқади, аммо бошқа бировга мулк бўлмайди. Аллоҳга аталган бўлиб туради. Бундоқ нарсани мулк қилиб олиш мумкин бўлмай қолади.

7. Вақф фақирларга, қариндошларга, қулларга, Аллоҳнинг йўлига, ибн сабийлга, меҳмонга ва яна шунга ўхшаш тоифаларга қилиниши.

8. Вақфга мутаваллий – нозир бўлиши.

Ўша нозир вақфнинг фойдасидан ўзи тўғриликча еса ёки дўстига егизса жоизлиги.

9. Вақфни нозир ҳам ўз мулкига айлантириб ололмаслиги.

1796- وَعَنْهُ قَالَ: كَتَبَ مُعَيْقِبٌ وَشَهِدَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْأَرْقَمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا مَا أَوْصَى بِهِ عَبْدُ اللَّهِ عُمَرُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ
إِنْ حَدَّثَ بِهِ حَدَّثُ إِنْ تَمَعَّا وَصِرْمَةً بِنِ الْأَكْوَعِ وَالْعَبْدَ الَّذِي فِيهِ
وَالْمِائَةُ سَهْمٍ الَّتِي بِحَبِيرٍ وَرَقِيقَةٍ الَّذِي فِيهِ وَالْمِائَةُ الَّتِي أَطْعَمَهُ مُحَمَّدٌ ρ
بِالْوَادِي تَلِيهِ حَفْصَةُ مَا عَاشَتْ ثُمَّ يَلِيهِ ذُو الرِّأْيِ مِنْ أَهْلِهَا أَنْ لَا
يُبَاعَ وَلَا يُشْتَرَى يُنْفَقُهُ حَيْثُ رَأَى مِنَ السَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَذِي الْقُرْبَى
وَلَا حَرَجَ عَلَى مَنْ وَلِيَهُ إِنْ أَكَلَ أَوْ وَكَلَ أَوْ اشْتَرَى رَقِيقًا مِنْهُ. رَوَاهُ
أَبُو دَاوُدَ.

1796. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Муъайқиб ёзди, Абдуллоҳ ибн Арқам гувоҳ бўлди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Бу Аллоҳнинг бандаси Умар амирул мўмининнинг васият қилган нарсасидир. Агар унга бир нарса бўлса, Самғ, Сорма ибн Акваъ ва ундаги қул, ҳамда Хайбардаги юз улуш рафиқи ила ва Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам унга таом учун берган водийдаги юз(васак)ларга Ҳафса умрининг охиригача қарайди. Сўнгра унинг аҳлидан фикр эгаси бўлгани қарайди. Сотилмайди, сотиб олинмайди, ўз билганича соилга, маҳрумга, қариндошларга нафақа қилади. Унга валий (нозир) бўлгани учун агар ўзи еса, бировга егизса ёки қул сотиб олса, танглик йўқ».

Абу Довуд ривоят қилган.

Шарҳ: Ҳазрати Умар ибн Хаттоб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида ўзларига Хайбардан теккан ерларини вақф қилган эдилар. Кейинчалик эса, ўша ерларни ва ушбу ривоятда зикр қилинган мулкларни вақф қилиб ёздириб қўйган эканлар.

Бу ёзиш ишини Ҳазрати Умарнинг халифалик вақтларидаги котиблари Муъайқиб розияллоҳу анҳу амалга оширганлар. Абдуллоҳ ибн Арқам розияллоҳу анҳу эса гувоҳ бўлганлар.

Вақф ҳужжатида Ҳазрати Умар ёздирган нарсаларнинг баъзиларини шарҳ қилиб ўтишга тўғри келади.

«Агар унга бир нарса бўлса», дейилгани, у вафот этса, маъносида.

«Самғ ва Сорма ибн Акваъ» Ҳазрати Умарнинг Мадинаи мунавварадаги икки кўчмас мулкларининг номи.

«Хайбардаги юз улуш» Ҳазрати Умарга ўлжа сифатида Хайбарнинг ерларини мусулмонларга бўлинганди теккан улуш.

Аввалги ривоятда зикри келган Пайғамбар соллаллоҳу

алайҳи васалламнинг маслаҳатлари билан вақф қилинган ер, худди шу ер. Ўша пайтда вақф қилинган бўлса ҳам кейин ҳужжатга киритилган.

«**Водий**»дан мурод, Мадина билан Шом орасидаги Мадинага қарашли қишлоқ жой.

«**Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам унга таом учун берган водийдаги юз васак**»дан мурод мазкур водийдан чиқадиган маҳсулни ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақдор мусулмонларга бўлиб берганларида Ҳазрати Умарга ҳар йили юз васак миқдорида берилишини тайин қилганлар.

«**Ҳафса умрининг охиригача қарайди**» дейилгани унга нозир – бошқарувчи бўлади, маъносидадир.

Ушбу ривоятдан олинadиган фойдалар:

1. Вақф қилинган нарсани ўзгалар гувоҳлигида васиқа тариқасида ёзиб қўйиш кераклиги.

2. Васиқаларни ёзишни «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм» билан бошлаш кераклиги.

3. Нафақат кўчмас мулк, балки бошқа нарсалар, қул ёки доимий келиб турадиган таомни ҳам вақф қилиш жоизлиги.

4. Вақфга нозир – бошқарувчи тайин қилиш кераклиги.

5. Вақф қилишда шартлар қўйиш жоизлиги.

6. Вақф қилинган нарсани сотиш, сотиб олиш мумкинлигини шарт қилиш жоизлиги.

Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳи сотилмайди ёки сотиб олинмайди, деганидан бу ишлар лозим бўлиб қолмайди, сотса ёки сотиб олса, бўлаверади, деганлар.

Уламолар Имом Абу Ҳанифанинг бу фатволарини вақф қилувчининг изни ила вақфни бир шаклдан иккинчи ҳолатга ўтказиш учун сотиш ҳақидаги гап, деганлар.

Саҳобаи киромлардан Усмон, Абу Талҳа, Саъд, Абу Бакр, Али, Зубайр, Саъид, Анас, Амр ибн Осс, Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳумлар ва бошқалар вақф қилганлари

ҳақида ривоятлар бор.

Мусулмонлар Ислом таълимотларига амал қилган пайтларида Ислом оламининг турли нуқталарида бевабечора, мискин-камбағал, йўловчи, илм толиби, ҳожи, қариндош-уруғ ва бошқалар фойдасига қилинган вақфлар жуда ҳам кўп бўлган. Ўша вақфлар мазкур соҳалар доимий учун даромад манбаи бўлган. Ҳаттоки, адашиб қолган, соғлиги йўқолган ҳайвонлар, ит-мушукларга аталган вақфлар ҳам бўлган. Шунинг учун мазкур тоифаларга қарашли молиявий муаммолар доимий равишда муваффақият билан ҳал қилиб келинган.

وقف المسجد والبئر

МАСЖИД ВА ҚУДУҚ ВАҚФИ

1797- عَنْ أَنَسٍ τ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ρ الْمَدِينَةَ وَأَمَرَ

بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ قَالَ: يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا قَالُوا: لَا
وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَيُّ فَأَخَذَهُ فَبَنَاهُ مَسْجِدًا. رَوَاهُ
الْثَّلَاثَةُ.

1797. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага келганларида ва масжид бино қилишга амр қилганларида:

«Эй Бани Нажжор! Мен билан мана бу боғингизни баҳолашинглар», дедилар.

«Йўк! Аллоҳга қасамки, унинг баҳосини фақат Аллоҳдан сўраймиз», дейишди.

Бас, у Зот уни олиб, масжид қурдилар».

Учовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ривоятда Бани Нажжор қабиласи ўзларига мулк бўлган боғ ерини масжид қуриш учун вақф қилганлари ҳақида сўз бормокда.

Бани нажжорликларнинг бу ҳимматлари кейин ҳам барча замонлар ва маконларнинг мухлис мусулмонлари томонидан қўллаб-қувватланиб келинмокда. Масжид учун ҳеч нарсасини аямаслик яхши одат бўлиб қолган. Фақат мусулмонлигини эмас, балки одамийлигини ҳам унутганларгина бошқача тасарруф қилиши мумкин.

1798- عَنْ عُثْمَانَ ط أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ρ قَالَ: مَنْ حَفَرَ بِئْرَ

رُومَةٍ فَلَهُ الْجَنَّةُ فَحَفَرْتُهَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالتَّسَائِيُّ.

1798. Усмон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам:

«Ким Рума қудуғини ковласа, унга жаннат бўлур, деганларида уни мен кавладим».

Бухорий, Термизий ва Насай ривоят қилган.

Шарҳ: Бошқа ривоятларда:

«Набий соллalloҳу алайҳи васаллам Мадинага келганларида у ерда Рума қудуғидан бошқа ширин сувли кудук йўк эди. Ким кудукни сотиб олиб ўз челагини мусулмонлар челаги билан бирга қилса, унга жаннатда яхшироқ кудук берилур, дедилар. Шунда мен уни ўзимнинг асл молимдан йигирма беш ёки ўттиз беш минг дирҳамга сотиб олдим», дейилган.

У Бани ғифорлик бир кишининг булоғи эди. Ҳазрати Усмон розияллоҳу анҳу уни кудук қилиб ковлатдилар, қурилиш қилдилар ва мусулмонлар учун атаб, ўз челақларида улар билан бир каторда сув олиб ичиб юрдилар.

1799- عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ ۖ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمَّ

سَعْدٍ مَاتَتْ فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ قَالَ: الْمَاءُ فَحَفَرَ بِئْرًا وَقَالَ: هَذِهِ
لِأُمِّ سَعْدٍ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتَّسَائِيُّ وَزَادَ: تِلْكَ سِقَايَةُ سَعْدٍ بِالْمَدِينَةِ.

1799. Саъд ибн Убода розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«У киши розияллоҳу анху:

«Эй Аллохнинг Расули, Умму Саъд вафот этди.

Қайси садақа афзал?» деди.

«Сув», дедилар у Зот.

Бас, у қудуқ қазиди ва:

«Бу Умму Саъдга», деди».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган ва:

«Ана ўша Саъднинг Мадинадаги сув бериши»ни
зиёда қилишган.

Шарҳ: Савобини маълум кишига атаб вақф қилиш
жоизлиги ушбу ривоятдан маълум бўлмоқда.

Ўша вақтда мусулмонлар жамоасининг эҳтиёжига
биноан, шу иш қилинган. Кейинчалик шу маънода турли
вақфлар қилинган. Турар жойлар, мадрасалар,
муҳтожларга маош бўладиган нарсалар вақф қилинган.

Ҳозирги мусулмонлар ҳам бу ишлардан ўрнатилган
олишлари керак. Чунки вақф садақаи жория бўлади, ундан
доимий равишда савоб етиб туради.

Динимиздаги вақфлар тушунчасини ҳозирги кундаги
хайрия жамиятлари тушунчасига ўхшатиш мумкин.
Албатта, иккиси ўртасидаги фарқ жуда ҳам катта. Бунинг
нозик фарқларини синчиклаб ўрганган кишилар яхши
англаб етишлари мумкин.

Аъзолари олиймақом инсоний фазилатлар соҳиби
бўлган умматгина ҳаётга, тараққиётга ва дунёда пешқадам

бўлишга лойиқдир. Мазкур олиймақом инсоний фазилатлардан яхшилик, хайр-эҳсон ва меҳру шафқат барқ уриб, улардан жамиятдаги барча табақалар баҳраманд бўладилар.

Мусулмонлар худди ўша олиймақом фазилатлар билан бутун дунёга яхшилик уруғини сочган жамоа аъзоларидир. Улар ўзларининг муқаддас китоблари Қуръони каримда ва Пайғамбарлари Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳадисларида келган бутун мавжудотга яхшилик қилиш ҳақидаги таълимотларга амал қилароқ яхшилик, хайр-эҳсон ва меҳр-шафқат улашиб келганлар.

Мусулмонларнинг хайрия ишларининг барчасига динимиздаги вақфлар ҳақидаги кўрсатмалар асос бўлган.

Мазкур хайрия ишларини қилишда барча мусулмонларга Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг ўзлари бош ўрнак бўлганлар. У зот турли кишилар тарқ қилган еттига боғни мискин фақирлар ва ҳожатмандлар фойдасига вақф қилганлар.

Кейин у зотга Ҳазрати Умар, Ҳазрати Абу Бакр, Ҳазрати Усмон, Ҳазрати Али, Зубайр ибн Аввом, Муоз ибн Жабал каби саҳобалар эргашиб катта миқдордаги вақфларни қилганлар. Аста-секин бу хайрли иш кенгайиб борган ва деярли имкони бор барча саҳоблар вақфлар қилганлар.

Бу ҳақда улкан саҳобий Жобир ибн Абдуллоҳ Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муҳожир бўлсин, ансорий бўлсин қудрати етган саҳобаларидан бирор кишининг ўз молидан сотилмаслик, меросга қолмаслик ва ҳадя қилинмаслик шарти ила вақф қилмаганини билмайман, дейдилар.

Кейин келган мусулмонлар ҳам бу хайрли ишни шараф билан давом эттирдилар. Улар ҳадсиз-ҳисобсиз боғу роғларни, ерларни, ҳовли жойларни ва бошқа турли туман мулкларни вақф қилдилар. Бунинг оқибатида ҳамма

тарафларга хайрия муассасалари тарқалди.

Мазкур вақфлар икки хил бўлган:

Биринчиси, давлат томонидан ташкил қилинган вақфлар.

Иккинчиси, шахслар томонидан ташкил қилинган вақфлар.

Хайрия муассасаларининг энг биринчиларидан бўлгани масжидлардир. Мусулмонлар масжид қуришда қадимдан бир-бирлари билан мусобақа қилиб келганлар.

Шунингдек, мадрасалар ҳам бу борада Ислом умматининг алоҳида эътиборга сазовор ишларидан биридир.

Вақфлар ҳақида сўз кетар экан, шифохоналар, меҳмонхоналар, зовия - зикрхоналар, такялар каби муҳтожларга аталган муассасалар ҳақида алоҳида таъкидлаш лозим бўлади.

Камбағаллиги туфайли турар-жой кура олмайдиган, уй сотиб ёки ижарага ололмайдиган оила ва шахсларга аталган турар-жой вақфлари ҳам кўп бўлган.

Йўловчи ва муҳтожларга сув тарқатишга аталган алоҳида вақфлар ҳам ҳамма ерларда етарли равишда бўлган. Кишиларга турли таомлар, нон, гўшт, ҳолва ва бошқа нарсаларни тарқатадиган хайрия ошхоналари ҳам жуда кўп бўлган.

Маккаи мукаррама ва Мадинаи мунавварага ҳаж ҳамда зиёратга келганларга аталган такиялар ҳам жуда кўп бўлган. Улардан ҳозирга қадар кўпчилик фойдаланиб келмоқда.

Йўловчилар, зироатлар, ҳайвонлар ва муҳтожларни сув билан таъминлаш ниятида ҳамма ерларда қудуқлар қазийдиган вақфлар ҳам кўп бўлган.

Мусулмонларнинг хайрия ижтимоий муассасалари каторида йўл ва кўприкларни тузатиш билан ўз хизматларини тақдим қиладиган вақфлари ҳам бўлган.

Ташландиқ ва етим болаларга аталган вақфлар уларни едириш, ичириш, кийинтириш, яшаш жойи билан таъминлаш билан бирга уларни хатна қилдириш билан ҳам шуғулланганлар.

Шунингдек, кўзи ожиз, шол ва ожиз кишиларга аталган вақфлар уларнинг ҳузур-ҳаловат ила яшашлари учун барча керакли нарсаларни ҳозир қилганлар.

Қамоқдагиларга ёрдам берадиган, уларга озиқ-овқат ва дори-дармон етказиб берадиган вақфлари бўлган.

Оила қуришда қийналиб қолган ёш йигит-қизларга оила қуришда керакли барча ёрдамларни тақдим қиладиган вақфлар ҳам ҳамма ерларда муваффақият билан иш олиб борганлар.

Эмизикли оналарни сут ва қанд билан таъминлайдиган хайрия муассасалари бўлиб, бу каби вақфни биринчилардан бўлиб, Салоҳуддин Айюбий ташкил қилган эди. У киши Дамашқ шаҳри қалъаси дарвозаларидан бири яқинида икки тарнов қилиб биридан сут, иккинчисидан қандли сув оқиб турадиган қилган эди. Оналар ҳар ҳафтада икки марта келиб, болалари учун сут ва қанд олиб кетар эдилар.

Идишларини синдириб қўйган болаларга ёрдам берадиган вақфлар ўйинқароқлик қилиб идишларини синдириб қўйган болаларга янги идиш берар эдилар. Болалар эса янги идишларни олиб худди ҳеч нарса бўлмагандек ота-оналари ҳузурларига бемалол бораверар эдилар.

Мусулмонларнинг хайрия ташкилотларидан ҳамма баробарига фойда топар эди. Ҳатто қаровсиз қолган хайвонларга ёрдам берадиган хайрия ташкилотлари ҳам турли ерларда ўз хизматларини адо этар эди.

خاتمة في اللقطة

ХОТИМА

ТОПИБ ОЛИНГАН НАРСА ҲАҚИДА

Бу масала ҳам мол-мулкка тааллуқли масала. Шариат ҳукми бўйича йўқолган нарсани топиб олган киши, уни омонат шаклида олиб туриб, топиб олганини эълон қилади. Эгаси чикса, қайтариб беради. Агар топиб олинган нарсанинг эгаси чикмаса, эгаси чикқанида тўлаш шарти билан топиб олган киши унга молик бўлади.

1800 – عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ τ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ρ قَالَ:
مَنْ آوَى ضَالَّةً فَهُوَ ضَالٌّ مَا لَمْ يُعْرِفْهَا. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَحْمَدُ.

1800. Зайд ибн Холид ал-Жуханий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким йўқолган нарсани танитмай ўзиники қилиб олса, залолатга кетувчидир», дедилар».

Муслим ва Аҳмад ривоят қилишган.

Шарҳ: Йўқолган нарсани танитиш, топиб олган жойида ва унга яқин одамлар кўп бўладиган жойларда, топиб олган киши ёки унинг вакили ким фалон нарсани йўқотган бўлса, фалон жойга, пистончига учрасин, деб эълон қилиш билан бўлади. Нарсаси йўқолганини даъво қилиб келган киши эса унинг сифатларини ва бошқа аломатларини айтиб ўзиники эканини исбот қилиши шарт.

Масжид ичида йўқолган нарса ҳақида гап қилиш жоиз эмаслигини масжидлар бобида ўрганганмиз.

1801 – وَعَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ρ فَسَأَلَهُ عَنِ

اللُّقْطَةُ فَقَالَ: اعْرِفْ عِفَاصَهَا وَوِكَاءَهَا ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا فَشَأْنُكَ بِهَا قَالَ: فَضَالَّةُ الْعَنَمِ قَالَ: هِيَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذَّبِّ قَالَ: فَضَالَّةُ الْإِبِلِ قَالَ: مَا لَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِذَاؤُهَا تَرُدُّ الْمَاءَ وَتَأْكُلُ الشَّجَرَ حَتَّى يَلْقَاهَا رُبُّهَا. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

1801. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Бир киши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб, топиб олинган нарса ҳақида сўради. Бас, у Зот:

«Идишини ва боғичини танит. Уни бир йил танит, агар эгаси келса, келди, бўлмаса, у сеники», дедилар.

«Йўқолган қўй-чи?» деди у.

«У сенга ёки биродарингга ёки бўрига», дедилар.

«Йўқолган туя-чи?» деди у.

«У билан сенинг нима ишинг бор. Унинг ичгани суви бор. (Юргани) оёғи бор. Сувга бориб, дарахтлардан еб, эгасига учрагунча юриверади», дедилар».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Одатда, топиб олинadиган нарса ҳамёндаги пул ёки шунга ўхшаш нарса бўлган. Шунинг учун ҳам топиб олинган нарса ҳақида эълон қилишда унинг идиши ва боғичи ҳақида гап айтиш тавсия қилинмоқда. Яъни, фалон сифатли, пистон боғичли ҳамён топиб олинди, эгаси фалончига учрасин, дейилади. Қолган нарсаларини даъвогар айтиб, ўзиники эканлигини исбот қилиши керак.

Ана шундоқ нарсаларни топиб олган одам бир йилгача омонат шаклида ушлаб туради. Бир йилгача эгаси чиқса олади. Агар бир йил ичида эгаси чиқмаса, у нарса топиб олган кишининг мулкига айланади. Лекин эгаси чиқиб

қолса, тўлаб бериш шарти билангина шундай бўлади.

Гоҳида йўқолган нарса жонли ҳайвон бўлиши ҳам мумкин. Бу ҳолатда унинг ҳукми ўша ҳайвоннинг қандок ҳайвон эканига қараб турлича бўлади.

Мисол учун, йўқолган ҳайвон қўй бўлиши мумкин. Бу ҳақда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўровчи киши ҳам сўради. У Зот васаллам йўқолган қўй топиб олган кишига, унинг эгасига ёки бўрига қолиши мумкинлиги айтдилар. Демак, қўй ўзини ўзи эплай олмайдиган, бўрига ем бўлиб кетиш ёки шунга ўхшаш ҳолатга тушиш эҳтимоли кучли бўлгани учун уни топган одам дарҳол омонат шаклида сақлаб қўйиши, танитиши керак. Агар эгаси чиқса беради, чиқмаса ўзига қолади. Лекин бўрига ем бўлмаслиги керак. Тайёр мол зое кетган бўлади. Қўй, эчки ёки шунга ўхшаш ўзини ҳимоя қила олмайдиган ожиз ҳайвонлар ҳам ушбу ҳукм тахтига дохил бўлади.

Энди йўқолган ҳайвон туя бўлса-чи? Унга тегилмайди. У ўзини ўзи эплайди. Емини топиб ейди, сувини топиб ичади. Шунга ўхшаш ўзини ўз эплайдиган, хавф-хатардан қочиб ёки учиб қутулиб кетадиган қуён ёки кабутар каби жониворларга ҳам тегилмайди. Эгаси топиб, ўзи олмагунича, юраверадилар.

1802- وَسُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ اللَّفْطَةِ الذَّهَبِ أَوْ الْوَرِقِ فَقَالَ:

اَعْرِفْ وَكَائِهَا وَعِفَاصَهَا ثُمَّ عَرَّفَهَا سَنَةً فَإِنْ لَمْ تَعْرِفْ صَاحِبَهَا
فَاسْتَنْفِئْهَا وَلْتَكُنْ وَدِيعَةً عِنْدَكَ فَإِنْ جَاءَ طَالِبُهَا يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ
فَأَدَّهَا إِلَيْهِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

1802. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан топиб олинган тилло ёки кумуш ҳақида сўралди. У Зот:

«Унинг идиши ва боғичини танит. Сўнгра бир йил кут. Агар эгасини топмасанг, уни ишлатиб юборавер. Бас, у сенинг ҳузурингда омонатга қўйилган нарсадек бўлиб қолсин. Агар қачон бўлса ҳам бир кун талаб қилувчиси келса, уни унга адо эт», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Демак, йўқолган нарса эгасини кутиш учун тайин қилинган вақтдан кейин ҳам топиб олувчи кишининг мулкига айланиб қолмас экан. Қачон эгаси талаб қилиб келса, унга тўлаб бериш керак бўлар экан.

1803- وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ التَّقَطَ لِقَطَةً يَسِيرَةً حَبْلًا أَوْ دَرَهْمًا أَوْ شِبْهَ ذَلِكَ فَلْيُعْرِفْهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَإِنْ كَانَ فَوْقَ ذَلِكَ فَلْيُعْرِفْهُ سِتَّةَ أَيَّامٍ فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا فَلْيَتَصَدَّقْ بِهَا. رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالطَّبْرَانِيُّ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ.

1803. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким кичикроқ нарса: арқон, дирҳам ёки шунга ўхшаш нарса топиб олса, уни уч кунгача танитсин, агар ундан ортиқроқ нарса бўлса, олти кун танитсин, эгаси келса, келди, келмаса, садақа қилиб юборсин», дедилар».

Аҳмад, Табароний ва Байҳақий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадисга биноан, баъзи уламолар топиб олинган нарсанинг ҳажмига ва қийматига қараб, унинг эгасини кутиш қисқа ёки узоқ бўлади, энг оз кутиш уч кун, энг узоғи бир йил бўлади, деганлар.

1804- عَنْ ابْنِ عُمرَ τ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَا يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ

مَا شِئَةٍ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ أَوْ يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تُؤْتَى مَشْرُئُهُ فَتُكْسَرَ فَيُنْتَقَلَ
 طَعَامُهُ إِنَّمَا تَخْزَنُ لَهُمْ ضُرُوعُ مَوَاشِيهِمْ أَطْعَمَائِهِمْ فَلَا يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ
 أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ. وَلَفْظُهُ: إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ
 عَلَى مَاشِيَةٍ فَإِنْ كَانَ فِيهَا صَاحِبُهَا فَلْيَسْتَأْذِنْهُ فَإِنْ أَذِنَ لَهُ فَلْيَحْتَلِبْ
 وَلْيَشْرَبْ وَلَا يَحْمِلْ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا أَحَدٌ فَلْيُصَوِّتْ ثَلَاثًا فَإِنْ أَجَابَهُ
 أَحَدٌ فَلْيَسْتَأْذِنْهُ وَإِلَّا فَلْيَحْتَلِبْ وَلْيَشْرَبْ وَلَا يَحْمِلْ.

1804. Ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ҳеч ким бировнинг ҳайвонини унинг изнисиз соғмасин. Сиздан бирортангиз ўзининг ичимлик идишининг синдирилиб, озуқаси зое бўлишини хоҳлармиди? Албатта, ҳайвонларнинг елинларида уларнинг озуқалари сақланур. Ҳеч ким бировнинг ҳайвонини изнисиз соғмасин», дедилар».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Термизийнинг лафзида:

«Қачон сиздан бир киши бировнинг ҳайвонига келса, уни соғиб олмасин. Агар унинг эгаси бўлса, ундан изн сўрасин. У изн берса соғиб ичсин, кўтариб олиб кетмасин. Лекин у ерда биров бўлмаса, уч марта овоз чиқарсин, унга биров жавоб берса, ундан изн сўрасин, бўлмаса, соғиб ичсин, кўтариб олиб кетмасин», дейилган.

Шарҳ: Демак, соғин ҳайвонларнинг елинидаги сут ҳам ҳайвон эгасининг мулки ҳисобланади. Эгасининг розилигисиз у сутдан фойдаланиш ҳаром ҳисобланади. Ҳадиси шарифда сутли елин худди озуқа сақланадиган идишга, елиндаги сутни изнсиз соғиб олиш, озуқа

солинган идишни синдириб ичидаги озукани олиб кетишга ўхшатилмоқда.

Бир киши мухтож бўлиб қолиб, сутли ҳайвон бор жойга борса, ҳайвоннинг эгасининг изнисиз, ўзича сутни соғиб олиши мумкин эмас. Албатта, эгасидан изн сўраши керак. Изн берса, соғиб ичсин. Бўлмаса, қайтиб кетсин. Шу билан бирга, изн бўлганда ҳам фақат ўша ерда ўзига керагича ичсин, идишда олиб кетмасин. Чунки бу унинг ҳожатидан ташқари бўлади.

Агар сутли ҳайвон эгаси кўринмаса, уч марта овоз чиқариб чақириши керак. Жавоб берса, ундан изн сўралади. Жавоб бермаса, музтар бўлганлик сабабидан соғиб ичиш мумкин, лекин сутни олиб кетиши мумкин эмас.

لقطة مكة والحاج

МАККАНИНГ ВА ҲОЖИНИНГ ТУШИБ ҚОЛГАН НАРСАСИ

1805- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ τ عَنْ النَّبِيِّ ρ أَنَّهُ قَالَ فِي خُطْبَتِهِ فِي
فَتْحِ مَكَّةَ: وَلَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ. رَوَاهُ الشَّيْخَانُ.

1805. Ибн Аббос розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

«Макка фатҳидаги хутбаларида у(Макка)нинг тушиб қолган нарсаси ҳалол эмас. Магар танитувчига, майли», деганлар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Маккаи мукаррамада тушиб қолган, топиб олинган нарсанинг ҳукми бир оз фарқлироқ бўлади. Уни

топиб олган киши доимий равишда танитиши керак, маълум муддатдан кейин садақа қилиб ёки ўзи ишлатиб юбориши жоиз эмас.

1806 - عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُثْمَانَ التَّيْمِيِّ ط أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
نَهَى عَنْ لُقْطَةِ الْحَاجِّ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

1806. Абдуррахмон ибн Усмон ат-Таймий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам хожининг тушиб қолган нарсасидан наҳйи қилдилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарҳ: Хожининг тушиб қолган нарсасидан наҳйи қилиниши ҳожи мусофирлиги, у Байтуллоҳнинг зиёратига келгани ва молга эҳтиёжи кучли эканидандир.

МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

1. Қуръони карим.
2. Имодуддин Исмоил Ибн Касир. «Тафсири Қуръони Азим», Дор ихйил кутубил арабийя.
3. Муҳаммад Али ас-Собуний. «Роваиъул баён тафсири аятил аҳкам минал Қуръон», Дор ихйит туросил арабий, Байрут.
4. Муҳаммад Али ас-Сайис. «Тафсири Аятил Аҳком», Матбаҳату Муҳаммад Али Субайх.
5. Абдуллоҳ ибн Аҳмад ан-Насафий. «Тафсири ан-Насафий», Дорул китабил арабий, Байрут, Ливан, 1982.
6. Жалолуддин ал-Маҳаллий ва Жалолуддин ас-Суютий. «Тафсири Қуръанил азийм лил Жалолайн», Чагири Йайинлари, Доруд даҳва, Истанбул, Туркия.
7. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол.

8. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. «Саҳиҳул Бухорий», Тошкент, 1973.

9. Муслим ибн ал-Ҳажжож ал-Қурайший. «Саҳиҳул Муслим». Дорул кутубил илмийя. Байрут, Ливан.

10. Муҳаммад ибн Ййсо ат-Термизий. «Сунани Термизий», Дорул кутубил илмийя, Байрут, Ливан, 1987.

11. Сулаймон ибн ал-Ашҳас ас-Сижистоний ал-Аздий. «Сунани Абу Довуд», Дорул Боз, Марва, Макка.

12. Аҳмад ибн Шухайб ан-Насайй. «Сунани Насайй», Мактабут-тарбиятил арабий лидувалил халийж, Риёз, 1988.

13. Муҳаммад ибн Ййзид ал-Қазвиний. «Сунани Ибн Можа», Дор ихйит-туросил арабий, Байрут, 1975.

14. Молик ибн Анас ал-Асбахий ал-Хумайрий, «Муватоъ Имоми Молик», Дорун-нафаис, Байрут, 1987. 10-босма.

15. Аҳмад ибн Ҳанбал. «Муснади Имом Аҳмад ибн Ҳанбал». Дорул кутубил илмийя, Байрут, 1978, 2-босма.

16. Абдуллоҳ ибн Баҳром ад-Доримий. «Сунани Доримий», Дорул фикри.

17. Муҳаммад Абдурроҳман ал-Муборакфурий. «Тухфатул Аҳвазий би шарҳи жомеъит-Термизий», Дорул кутубил илмийя, Байрут.

18. Муҳаммад Юсуф ал-Ҳусайний ал-Банурий. «Маҳарифус-сунани шарҳи сунанит-Термизий», Ал-мактабатул банурийя, Карачи.

19. Шох Валийуллоҳ ад-Дехлавий. «Ҳужжатуллоҳил болиға». Ал-мактабатус-салафийя, Лоҳур.

20. Саҳийд Ҳавва. «Ал-Асасу фис-Сунна». Дорус-салом, Қоҳира, 1994, 1-босма.

21. Муҳаммад Фуад Абдулбокий. «Ал муъжам ал Мифеҳрис ли Алфозил Қуръонил карими», Дорул кутубил мисрийя, Қоҳира, 1945.

22. Аҳмад ибн Халликон. «Вафиятул аҳйан фи анбаи абнаиз-заман», Ал-Матбаътул маймуна, Қоҳира. 1310 ҳ. й.

23. Жалолиддин ас-Суютий. «Танвийрул ҳаволик шархун ала Мувааттоъ Молик», Дору ихяил кутубил арабийя. Миср.

24. Али ибн Султон Муҳаммад ал-Қори. «Миркотул мафотийҳ шарху Мишкотил Масобийҳ», Дор ихяит туросил арабий, Байрут.

25. Бадриддин Айний. «Умдатул Қорий шарху Саҳиҳил Бухорий», Дорул фикр.

26. Аҳмад ибн Ҳажар ал-Асқалоний. «Фатхул Борий шарху Саҳиҳил Бухорий», Дорул райяни лит-турос, Қоҳира, 1986. 1-босма.

27. Али ибн Султон Муҳаммад ал-Қори. «Ан-Ниқоя-Шарҳи Мухтасарил Викоя», Император университети босмаҳонаси, Қозон, 1908.

28. Абдурраҳмон ибн Муҳаммад ал-Калибулий Шайхизода. «Мажмаҳул Анхур фи Мултақол Абхур», Дорул кутубил илмийя, Байрут, Ливан, 1989.

29. Абдуллоҳ ибн Маҳмуд ал-Мусилий ал-Ҳанафий. «Ал-ихтиёр ли таълили Мухтор», Дорул Арқам, Байрут.

30. Алауддин ибн Маҳмуд ал-Косоний ал-Ҳанафий. «Бадоихус-саноих фи тартибиш-шароеъ». Дорул кутубил илмийя, Байрут, 1997.

31. Аҳмад ибн Юсуф ал-Ҳалабий. «Умдатул ҳуффоъ фи тафсири ашрафил алфоз», Дорул кутубил ватанийя, Банғозий, 1995.

32. Аҳмад ибн Абдурроҳман ал-Мақдисий. «Мухтасари минҳожил косидийн», Мактабату дорул баён, Дамашқ, 1978.

33. Муҳаммад ибн Абу Бакр ар-Розий. «Мухторус-сиҳох», Ал-ҳайъал мисрийятил оммати лил китаб, Қоҳира, 1976.

34. Абдулҳай ибн ал-Имод ал-Ҳанбалий. «Шазаротуз-заҳаби», Дорул офақил жадийдати, Байрут.

35. Шамсуддин Муҳаммад аз-Заҳабий. «Тазкиратул

Ҳуффоз», Дорул ихяит-туросил арабий, Байрут.

36. Зафар Аҳмад ал-Усмоний ат-Таҳонавий. «Эълоус-Суннан», Идоратул Куръани вал улумил Исламийа. Карачи, Покистон, 1415 ҳ. й.

37. Аҳмад ибн Муҳаммад ат-Таҳовий ал-Ҳанафий. «Шарҳи маъоний ал-Осор», Дорул кутубил илмийя, Байрут, Ливан, 1987.

38. Мустафо Сибъий. «Мин равоиъи ҳазоратина», Дорул иршод, Байрут, 1968 йил.

39. Кувайт вақф ва Исломиёи ишлар вазирлиги. Фикҳ энсклопедияси, Тиботату зотус-салосил.

40. Маҳмуд ибн Аҳмад ибн Мусо ибн Аҳмад ибн Ҳусайн Бадириддин Айнӣ ал-Ҳанафӣ. «Ал-биноя шархул Ҳидоя». Дорул кутубил илмийя. 1999 й.

41. Муҳаммад Амийн Ибн Обидийн. «Раддул Мухтор ала Дуррил Мухтор», Дорул кутубил илмийя, 1994й.

42. Асъад Муҳаммад Саъид Соғурчи. «Ал-фикҳул Ҳанафий ва адиллатуху», Дорул калимит-тоййиби, 2000й.

43. Абдурроҳман ал-Жазийрий. «Китобул фикҳи алал мазҳабил арбъати», Дорул фикри.

44. Доктор Ваҳба Зуҳайлий. «Ал-фикҳул исломиййу ва адиллатуху», Дорул фикр, Дамашк, 1997 й. 4-нашр.

45. Муҳаммад ибн Наср ал-Марвазий. «Таъзийми қардис-солати», Мактабатуд-Дор, Мадинаи Мунаввара, 1406 ҳ.й.

46. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Амир ал-Яманий ас-Санъоний. «Субулус-салом шарҳу булуғул маром», Дорул Жийл, Байрут.

47. Муҳамад ибн Али ибн Муҳамад аш-Шавконий. «Найлул Автор шарҳу Мунтақол Аҳбор», Матбаъту ал-Ҳалабий, Қоҳира, 1961 й.

мундарижа

Ҳалол касб талаби ҳақида

Ростгӯйлик ва қарамли бўлиш ҳақида

Сотиладиган нарсa шартлари ҳақида
 Шартларни ёзиш ва савдодаги ихтиёр
 Айб туфайли қайтариш
 Нархни чегаралаш ва эҳтикор жоиз эмас
 Наҳйи қилинган савдолар ҳақида
 Ароя ва ким ошди савдоси
 Рибо ва сарф ҳақида
 Нарhini кейин бериш савдоси жоиз
 Салам ҳақида
 Гаров
 Шуфъа
 Ижара ҳақида
 Ижара саҳиҳлиги шартлари
 Қуръонга ва даллолликка ҳақ олиш ҳақида
 Шарикат ва ваколат
 Сулҳ
 Орийат ва унинг зоминлиги
 Қарз ҳақида
 Ким ўз молини касодга учраган киши ҳузурида топса,
 ўзи ҳақлидир
 Бировга ўтказиш ва кафиллик
 Ер, дарахт экиш ва зироат
 Ҳосилнинг баъзиси учун шерикчилик зироати билан
 шуғулланиш
 Нақд пулга ва бошқа нарсага ерни кирага бериш

 Шериклик учун суғориш ва мевани дарахтда турганида
 тахмин билан ўлчаш
 Ит қўриш учун, сигир ер ҳайдаш учун
 Зироат, суғориш ва қудуқ ҳақида
 Сув ва ўтлоқни ман қилиш ҳаром
 Зўрлик билан тортиб олиш ҳаром
 Ҳадя
 Маниҳа

Берган совғани қайтариб олиш ҳаром
Умр бўйичага ва ўлгунчага бериш
Суюрғоллар
Вақф ва унга тарғиб ҳақида
Масжид ва қудуқ вақфи
Топиб олинган нарса ҳақида
Макканинг ва ҳожининг тушиб қолган нарсаси
Манбалар рўйхати